

SƏNƏTİN FİRUZƏSİ

II kitab

(məqalələr toplusu)

Bakı – 2019

Sənətin Firuzəsi. Məqalələr toplusu. ADPU-nun nəşriyyatı. Bakı, 2019, 179 səh.

Kitabda görkəmli ədəbiyyatşünas və dilçi alimlərin, söz, sənət adamlarının tanınmış şair Firuzə Məmmədlinin elmi və bədii yaradıcılığına həsr etdikləri məqalələr, o cümlədən pərəstişkarlarının şairə yazdığı şeirlər toplanmışdır.

1987-1990-cı illərdən etibarən müxtəlif adda mətbuat səhifələrində dərc olunmuş bu yazılar tarixi-xronoloji ardıcılıqla verilmişdir. Bu kitab Firuzə Məmmədlinin yaradıcılıq imkanlarını incələyən «Sənətin Firuzəsi» (2010) məqalələr toplusunun davamıdır.

Xalq yazıçısı Anar:

Firuzə Məmmədli Azərbaycan poeziyasının zəngin ədəbi ənənələrini davam və inkişaf etdirən şairlərimizdəndir. Onun şeirləri də özünə bənzəyir: bir az kövrəkdi, bir az həzindi, yeri gələndə bir az da sərti. Hisslərin, emosiyaların bədii ifadəsində nə qədər səmimidirsə, gerçəklikdəki və insanların qarşılaşdığı müxtəlif problemlərin mənalandırılmasında da bir o qədər təbiidir. Olduğundan artıq görünməyə çalışmaması onun şeirlərinə cəlbedicilik verir. Sözə həssaslıqla və məsuliyyətlə yanaşması, dilinin sadəliyi, gündəlik həyatın ən adi və ən müxtəlif faktlarında, hətta dərddə, ölümdə şeiriyət tapmaq cəhdi də Firuzə Məmmədli imzasını imzalar içində fərqləndirir. Ən azı bütün bunlara görə onun mənəvi haqqı var ki, desin: «Mən şairəm...»

2010

Xalq şairi Fikrət Qoca:

Firuzə xanım haqqında fikrimi şifahi də, yazılı da dəfələrlə demişəm. Əsas məsələ odur ki, dediyim o xoş sözlər üçün sonradan heç peşimançılıq keçirməmişəm. Yarıdıcılığı etibarı ilə Firuzə xanım ildən-ilə gəncləşən şairdir. Daha çox keyfiyyətli və məhsuldar olur. Bu göstərici onun narahat bir şair ürəyinə sahib olduğunu göstərir. Şair üçün də ən vacib olan şey təriflərdən xumarlanmayan ilham, ürəkdir. Firuzə Məmmədli şairlər və tənhalər mərtəbəsində yaşayır. Bu mərtəbədə adi bədbəxtlik və adi xoşbəxtlik yoxdur. Bu mərtəbədə yaşayanlar arasında dedi-qodu olmur. Əsil şairlik var bu mərtəbədə yaşayanların bəxtində. Gözəl şeirləri ilə gözəlləşən istedadlı qələm dostumuza uğurlar arzulayıram.

2010

Filologiya elmləri doktoru, tənqidçi
Arif Əmrahoğlu:

Firuzə xanım özünə və sözünə əsərləri ilə nüfuz, hörmət qazandıran yaradıcı şəxsiyyətlərdəndir. Əsərlərini oxuduqdan sonra onun heyrətamiz dərəcədə zəngin içinin olduğunu fərqiənə varırsan. Firuzə xanımın bədii əsərləri bəzən görünən, əksər hallarda isə görünməyən, bəzən yaşadığı, əksər hallarda yaşamaq istədiyi, amma arzu, xəyal kimi içində qalan hissələrin, duyğuların, gerçək həyatın, ağılın barışdığı, istəyin dəyişdirməyi bacarmasa da, barışa bilmədiyi nisgillərinin ifadəsidir.

Firuzə Məmmədli xanım-xatınlığını bədii əsərlərində qoruyub saxlayır, amma qadın poeziyası yaratmır. O, əsərlərində poetik mətləbin elə ortaq məqamlarını ön plana çəkməyə çalışır ki, nəticədə hər bir oxucu onun insan poeziyasında öz axtardığını və istədiyini tapsın.

Yaxşı olmağa çalışmayan, olduğu kimi yaşayan Firuzə xanım əlindən gələni bacardığı dərəcədə gerçəkləşdirməklə məşğuldur: şeir yazır, ali məktəbdə dərş deyir. Özünə bir dünyaya yaradıb. Fərqiənə varsaq da, varmasaq da, ətrafımızda qapısı həmişə və hamının üzünə açıq olan bu dünyanın ünvanı çox sadə və yadda qalandır: Firuzə Məmmədli dünyası!

2010

**FİRUZƏ NURƏDDİN QIZI MƏMMƏDOVANIN
«Y.V.ÇƏMƏNZƏMİNİN TARİXİ ROMANLARININ
DİL VƏ ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ» MÖVZUSUNDA
NAMİZƏDLİK DİSSERTASIYASI HAQQINDA**

RƏY

Son illərdə Azərbaycan dilçiliyində ədəbi dilin tarixi, inkişaf meyilləri haqqında bir sıra əsərlər yazılmışdır. «Ədəbi dil tarixi»nin konkret filoloji predmet kimi elmi cəhətdən dəqiq dərk edilməsi və qiymətləndirilməsi, bu sahədə müxtəlif araşdırmalar aparılması sevindiricidir, həm nəzəri, həm də təcrübi baxımdan perspektivli, məqsədyönlü bir işdir.

Tədqiqat obyektini olmaq etibarilə Azərbaycan ədəbi dili öz mənbələri və materialları timsalında bütün tarixi dövrləri, mərhələləri və pillələri üzrə ardıcıl öyrənilmişdir. Çünki xalqın milli ədəbi dili onun elm və sənət dili, mədəniyyət dilidir; ictimai-fəlsəfi, bədii-estetik fikir dünyasını irəli aparan tükənməz qüvvədir.

«Ədəbi dil» öz linqvistik məzmununa, filoloji səciyyəsinə görə çoxcəhətli və mürəkkəb kateqoriyadır. Ümumxalq dilinin bütün səviyyələrdə normalaşmış milli ədəbi dil kimi təşəkkül tapdığı, funksional üslubların differensial şəkildə fəaliyyət göstərdiyi bir dövrdə ədəbi dili ayrı-ayrı yaruslar üzrə öyrənmək zərurəti meydana çıxır. Həmişə olduğu kimi, bədii üslub aparıcı və əsasdır. Bədii dil öz əhatə dairəsinin genişliyi və çevikliyi ilə dilin müxtəlif mövcudluq formalarını birləşdirir, ümumxalq dili zəminində boy atdığıca canlı danışq dilinin ən vacib ünsürlərini ədəbi dilə daşıyır, cilalayır və təsbit edir. Bədii dil sahəsində araşdırmaların aktuallığı və həyati əhəmiyyəti də bundadır. Lakin ədəbi-bədii dilin o tədqiqatçısı

öz məqsədinə çatır və inamlı sözünü deyir ki, ədəbi dillə bədii dilin vəhdətini və fərqi, bədii dilin spesifikliyini düzgün başa düşür, tədqiqat prosesində ədəbiyyatşünaslıq və dilçilik aspektlərini qarışdırmır, kortəbii olaraq qarşı-qarşıya qoymur, yeri gələndə poetika və dilçilik məsələlərini müəyyən nisbət daxilində birləşdirə bilir.

Aydındır ki, orijinal dəst-xətti, yazı manerası olmayan yazıçının fərdi üslubu olmur; ədəbi yaradıcılıqda yazıçının sənətkarlıq simasını onun fərdi üslubu müəyyənləşdirir. Eyni metod, ədəbi növ, janr, forma və sairəyə mənsub yazıçılardan hər birinin fərdi üslubu olmaya da bilər və adətən olmur. Amma bu həqiqətdir ki, o yazıçı ki fərdi üslubu ilə seçilir, deməli, hər şeydən əvvəl, fərdi dil üslubu ilə fərqlənir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində görkəmli hekayəçi və romançı kimi tanınmış Y.V.Çəmənəmimli fərdi dil üslubuna malik olan yazıçılardandır. Onun tarixi romanlarının dil və üslub xüsusiyyətlərinin tədqiq olunması tarixi roman janrında fərdiləşən dil xüsusiyyətlərini təhlil etmək deməkdir, deməli, dil faktlarında təmərküzləşən üslubi rəngləri açıb göstərmək deməkdir. Bu istiqamətdə tədqiqat aparmaq geniş filoloji hazırlıq, incə müşahidə, yazıçı qələmi ilə yazılan hər hərfə sədaqət tələb edir. İstər dolayı, istərsə də müstəqil olaraq tələb edir ki, yazıçının yaradıcılığını və yaradıcılıq metodunu, dünyagörüşünü, bağlı olduğu idealları, yazı mədəniyyətini, mənsub olduğu ədəbi-bədii dil mühitini, bu mühitdə fərdi dil üslubunun rolunu və əhəmiyyətini yaxşı biləsən. Bir də biləsən, Y.V.Çəmənəmiminin nə üçün məhz tarixi romanlarının dil və üslub xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsi vacibdir, romanların ədəbi-tarixi, sosioloji xarakteri, bədii-estetik məziyyətləri onların yazıldığı dilin hansı səviyyəsində (burada: leksik-semantik və frazeoloji) daha çox əks-səda doğurur, üslubi boyalar yaradır. İnsafla desək, yuxarıdakı şərtlərə cavab verən araşdırma ədəbiyyatçı ilə dilçinin «can bir qəlbə» olmasını, filologiyanın

daşlı-kəsəkli yollarına düşməyi tələb edir. Dissertant Firuzə Məmmədova da belə bir yol seçib və bu yoldan şərəflə keçib.

«Giriş», üç fəsil və «Nəticə» hissələrindən ibarət olan dissertasiyanın zəngin elmi aparaturası dissertantın Azərbaycan və rus dillərində mövzu ilə əlaqədar zəruri elmi-nəzəri məxəzlərə yaxından bələd olduğunu göstərir. Əsərin ayrı-ayrı fəsillərində təhlilə cəlb edilən dil faktları və həmin faktların problemin müxtəlif cəhətlərinə uyğun qruplaşdırılıb nəzəri fikrin işığında düzgün şərh edilməsi dissertantın tədqiqatçılıq bacarığını, bədii dil üslubunun tədqiqatçısı kimi yetkinliyini sübut edir.

Dissertasiyanın «Giriş» hissəsindən və fəsillərin məzmunundan məlum olur ki, müəllif, iki romanın («Qızlar bulağı» və «Qan içində») dil materialının tədqiqində onların nəşrini əsas götürsə də, yazıçının şəxsi arxivində uzun müddət işləmiş, onun elmi və ədəbi yaradıcılıq laboratoriyasına daxil olaraq bütün əsərlərini dərinlən öyrənmiş, ancaq bundan sonra seçdiyi mövzunun hansı elmi motivlərinə üstünlük verməyin lazım olduğunu qəat etmişdir. Burada romanların dilində leksik və frazeoloji tərkibin, semantik xüsusiyyətlərin üslubi planda araşdırılması qarşıya qoyulmuşdur ki, mövzunun bu istiqamətdə tədqiqi, yəni həcm, məzmun və mündəricə etibarilə konkretləşdirilməsi dissertant tərəfindən yaxşı əsaslandırılmışdır. Dil və üslub faktları təhlil edilərkən romanların əlyazma nüsxələri ilə nəşrləri arasındakı fərqlər nəzərə alınmışdır.

Eyni səpkidə və eyni janrda yazıldıqlarına baxmayaraq «Qızlar bulağı» və «Qan içində» romanları müxtəlif tarixi dövrlərə, ictimai formasionalara aiddir və yazıçıdan müxtəlif bədii idrak və düşüncə tərzini tələb etmiş, hətta onu müxtəlif poetik-psixoloji hisslər keçirməyə sövq etmişdir. Bu cəhətlə əlaqədar olaraq, romanların dilində leksik və frazeoloji vahidlərin təbəqələşməsi, gah müştərək, gah da fərqli xüsusiyyətlərə malik olması dissertantın nəzərindən qaçmamışdır. Tədqiqat

obyektinin bu şəkildə qavranılması, təhlildən keçirilməsi tamamilə doğrudur və elmi məqsədə uyğundur.

I fəsildə («Üslubi-leksik xüsusiyyətlər») qədim türk sözlərindən, ən qədim sözlərdən, ərəb-fars, rus və Avropa mənşəli lüğət vahidlərindən, arxaizmlərdən və şivə sözlərindən bəhs olunmuş, «Qızlar bulağı» romanındakı xüsusi adlar (şəxs və yer adları) maraq doğurduğundan ayrıca izah olunmuşdur. Romanların sözlüyünün qeyd olunan yarımbaşlıqlar üzrə qruplaşdırılması tarixi leksikologiyanın və üslubi leksikanın (üslubiyatın) təsnif prinsipləri baxımından etiraz doğursa da, başlıca cəhət odur ki, dissertant romanların, leksikası üzərində səbir və təmkinlə, məsuliyyət hissi ilə işləmişdir. Yarımbaşlıqlar altında qruplaşdırılmış sözlərin tarixi dövrə uyğun olub-olmaması və hansı cəhətdən üslubi effekt yaratması diqqətlə izlənilmişdir.

Dissertant səciyyəvi hesab etdiyi və tədqiqata cəlb etdiyi sözləri qruplaşdırmaqla kifayətlənmir, onlarca sözdən hər birinin romanlarda işlənilmə tezliyini (kəmiyyətini) qeyd edir, həmin sözlərin leksik mənasını göstərir və bundan sonra kontekstual məzmununu, üslubi səciyyəsinə açır (bax: «Qədim türk sözləri», «Arxaizmlər», «Qızlar bulağı» romanında xüsusi adlar» bölmələri). Bir sıra sözlərin lüğəvi mənasının dürüstlüyü başqa ədəbi mənbələrdən gətirilən paralellərlə sübuta yetirilir və bu barədə türkoloji məxəzlərdən mülahizələri xatırlatmaq yolu ilə oxucuya arayıq verilir.

Bədi dildə sözü duymaq, hiss etmək onu başa düşməkdən çətindir, lakin onu başa düşmək qədər vacibdir. Deməliyəm ki, dissertant hər bir sözü həm yaxşı duyur, həm də başa düşür. Dissertasiyada müəyyənləşdirilmişdir ki, «Qızlar bulağı» romanındakı obrazların nitqi analogi olaraq «Qan içində» romanındakı vəziyyətdən fərqlidir. Birinci romanda türk mənşəli sözlərdən, Azərbaycanın qədim tarixi ilə bağlı lüğət vahidlərindən daha çox istifadə edilmişsə, ikincidə ərəb-fars sözlərinə üstünlük verilmişdir. «Qızlar bulağı» romanında rus

sözlərinə və şivə sözlərinə təsadüf edilməməsi, latın və yunan mənşəli sözlərin tarixi zəminlə əlaqədar olması, həmçinin «Qan içində» romanında alınma sözlərin dövrlə, ictimai-siyasi hadisələrin məzmunu ilə dəqiq səsleşməsi faktı göstərir ki, yazıçı Y.Vəzir üçün tarixi romanın dil üslubu ciddi nəzəri əsaslara malik olmuş, ədəbi-tarixi və bədii-estetik prinsiplərin aydın nisbəti daxilində formalaşmışdır; bütün bu cəhətlərin elmi mənası isə tədqiqatçı tərəfindən layiqincə şərh edilmişdir. Aydındır ki, bədii dilin leksikasından yazanlar arxaik lüğət vahidlərinə biganə qalmırlar. F.Məmmədova da belə sözlərdən bəhs etmişdir. Lakin dissertant hər bir arxaik sözü sanki öz oxu ətrafında fırladıb, həm leksik-semantik, həm də fonetik planda; həm yazıçının təhkiyə dilində, həm də obrazların nitqində nəzərdən keçirmiş, həmin sözlərin üslubi rolu haqqında doğru nəticəyə gəlmişdir ki, «Müəllif dilində işlədilən arxaik sözlər hadisələrin tarixi təsviri, obrazların səciyyələndirilməsindəki rolu ilə, sürət dilində işlənənlər isə daha çox xarakterlərin fərdiləşdirilməsindəki rolu ilə əhəmiyyətlidir» (səh.46).

II fəsildə («Üslubi-semantik xüsusiyyətlər») romanların dilində sözün müstəqim və məcazi mənalarından, həmin mənə qütblərinin üslubi məqsədlə qarşılaşdırılmasından, omonim sözlərdən müxtəsər bəhs olunmuş, əsasən, sinonim və antonimlərin təhlilinə əhəmiyyət verilmişdir.

Sinonimlər, üslubi-semantik bir kateqoriya kimi, dissertant tərəfindən ətraflı tədqiq edilmişdir. Sinonimlərin şərhinə sərf edilmiş səhifələrin məzmunundan aydın olur ki, romanların dilindəki sinonimlərin (onların növlərinin) varlığını qeydə almaq müəllifin əsas məqsədi deyildir. Dissertant sinonimlərin tədqiqat obyektindəki üslubi-semantik potensialını bütünlüklə açmağa çalışır, onların mövzu və ideya ilə bağlılığını, üslubi mövqecə düzgünlüyünü; təkrarın qarşısının alınmasında, müəllif və surət dilinin fərqləndirilməsində rolunu, estetik-emo-

sional münasibətlərin ifadəsində əhəmiyyətini inandırıcı şəkildə izah edir.

Antonimlərin təhlili də bütöv təsir bağışlayır. Dissertantın müşahidəsinə görə antonim sözlər «Qızlar bulağı» romanında daha çox işlənmişdir; həm də burada antonimlərin antiteza yaratması səciyyəvi cəhətdir. Bu cəhətin səbəbini araşdırarkən müəllif həqiqətə uyğun olan belə bir mülahizə irəli sürür ki, «Qızlar bulağı» romanı bəşər nəslinin antik dövründən bəhs edir. Bu dövr ədəbi qəhrəmanları üçün nitqin müqayisə, qarşılaşdırma əsasında qurulması təbii hal olmuşdur (səh.98). «Qızlar bulağı»ndan fərqli olaraq «Qan içində» romanının dilində ziddiyyətlərin daha çox sözlün məcazi mənada işlənməsi yolu ilə əks olunması da dissertantın nəzərindən qaçmır.

Dissertasiyanın həcmcə ən geniş fəslü üslubi-frazeoloji xüsusiyyətlərin tədqiq olunduğu III fəsildir. Bu fəsildə frazem anlayışı çox geniş dairədə götürülmüş, müxtəlif frazeoloji vahidlər: idiomlar, metaforik ifadələr və ibarələr morfoloji təsnifat aparılmaqla təsvir və təhlil edilmiş, çoxmənalı frazeoloji ifadələrin yığcam izahı verilmişdir. Bundan başqa, yazıcının dilində atalar sözü və məsəllərdən, aforistik cümlələrdən istifadə məsələsinə toxunulmuş, atalar sözü və məsəllərin «tipikləşdirmə və fərdiləşdirmədə rolu» konkret nümunələrlə aydınlaşdırılmışdır.

Elmi motivin şərhü və onun tədqiqat materialındakı vəziyyətinin necə anlaşılıb qiymətləndirilməsi baxımından III fəslin qanədici cəhəti odur ki, frazemlər bədii nitqə tərəvət gətirən, tükənməz üslubi-semantik enerjiyə malik olan dil və sənət inciləri kimi təqdim olunur; frazeoloji vahidlərdən yazıcının nə dərəcədə həssaslıqla istifadə etməsinə və onun fərdi dil üslubuna xas olan ibarələrin, aforistik cümlələrin orijinallığına xüsusi diqqət yetirilir.

Tədqiqat prosesində ədəbi-tarixi zəminə uyğunluq prinsipi əsas meyar olduğundan «Qızlar bulağı» və «Qan içində»

romanlarının dili frazemlərin vəziyyətinə, üslubi xarakterinə və intensivliyinə görə də haqlı olaraq tutuşdurulmuş, müqayisə edilmişdir. Dissertantın qənaəti belədir ki, «Qızlar bulağı» romanında frazemlər az işlənmiş, atalar sözü və məsəllər isə heç işlənməmişdir. «Qan içində» romanı bunun əksinə olaraq, rəngarəng frazeoloji vahidlərlə, o cümlədən atalar sözü və məsələlərlə zəngindir, həm də belə vahidlər tarixilik koloritini qüvvətləndirən, obrazın fərdi-psixoloji səciyyəsinin açılmasına xidmət edən vasitədir.

Ümumiyyətlə, III fəsildə frazeoloji vahidlərə dair faktlar bədii dildə xəlqilik tendensiyasını təcəssüm etdirən amilin göstəriciləri kimi yaxşı tədqiq olunmuşdur.

Dissertasiyanın «Nəticə» hissəsi bir qədər uzun olsa da, tədqiqatın nəticələrini yekunlaşdırır, xülasə edir.

Dissertasiyada faktik nöqsanlar, qüsurlu mülahizələr də vardır: 1. Bəzi sözlərin mənşəyi və mənası düzgün izah edilmir. Məsələn, «əfzəl» sözünün (səh.47) «əvvəl» sözü ilə eyniləşdirilməsini (ərəb mənşəli ayrı-ayrı sözlərdir), «dimağ» sözünün (səh, 41) «kef, nəşə» mənasında başa düşüldüyünü və s. göstərmək olar.

2. Bir neçə şivə sözünün Y.Vəzir Çəmənəminlinin tərifindən yazılı dilə ilk dəfə gətirildiyi qeyd edilir (səh.65), lakin onların əhəmiyyətli olub-olmadığı göstərilir.

3. «Yerə-göyə sığmaq» ifadəsi (səh.94) və «ürək-dirək vermək» frazemi (səh.128) nahaq yerə yazıçının dil və üslub nailiyyəti kimi qələmə verilir; təbii ki, həmin ifadələr xalq dili və təfəkkürünün məhsullarıdır.

4. Dissertant bir neçə dəfə «fərdi üslub» ifadəsini işlədir; (məs.bax:səh.98). «Fərdi dil üslubu» daha doğru və məqsədəuyğun olardı.

Göstərilən nöqsanlar əsərin məziyyətlərini azaltmır. F.N.Məmmədovanın aydın elmi və mühakiməli bir dildə yazdığı həmin əsərindən başqa, məqalələrini və avtoreferatını

oxumuşam. Avtoreferat dissertasiyanın məzmununu yığcam halda əhatə və əks etdirir. Əsər haqqında öz müsbət rəyimi onun əhəmiyyətinə dair aşağıdakı qeydlərlə bildirmək istəyirəm.

Bu əsər Azərbaycan ədəbi dili tarixində bədii üslubun inkişaf prosesini öyrənmək, bədii dildə nəzərə çarpan meyillərin ədəbi janr, forma, növ, hətta yaradıcılıq metodu ilə nə dərəcədə əlaqədar olduğunu başa düşmək üçün əhəmiyyətlidir.

Həmin əsər ədəbiyyatşünaslıq baxımından maraq doğurur; sənətkarlıq problemlərinin araşdırılmasında bədii dil materialının birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir. Əslində, sübut edir ki, hər hansı yazıçının da, janrından asılı olmayaaraq, hər hansı əsərin də sənətkarlıq səviyyəsini sırf lingvistik ölçülərlə şərh edərkən düzgün müəyyənləşdirmək mümkündür.

Dissertasiya Y.Vəzir kimi orijinal yazıçının fərdi dil üslubunu, bu üslubun özünəməxsusluğunu, elmi və ədəbi ləyaqətini, Azərbaycan bədii fikrinin və ədəbi-bədii dilinin tərəqqisində rolunu elmi ictimaiyyətə və bütün oxuculara yaxşı təqdim edir.

Azərbaycan dili izahlı lüğətini canlı kontekstlərlə təmin etməklə yanaşı, dilimizin leksik və frazeoloji ehtiyatının rəngarəng semantik xüsusiyyətlərini, üslubi-semantik imkanlarını konkret nümunələrlə açıb göstərir, şərh edir.

Bu əsər dilçiliyimizdə prof.Ə.Dəmirçizadə ənənələrini yaşadır, davam və inkişaf etdirir. Bədii dil problemlərini tədqiq etməyin aktual, perspektivli olduğunu göstərir və filoloji fikrimizi irəli aparır.

Deyilənləri nəzərə alaraq, F.Məmmədovanın dissertasiyasını filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsinə layiq bilirəm.

S.Q.Əlizadə

Filologiya elmləri namizədi, dosent

20 may 1979-cu il.

**ALLAH SƏNƏ RƏHMƏT ELƏSİN,
UNUDULMAZ SAMƏT MÜƏLLİM.**

AZƏRBAYCAN POEZİYASININ FİRUZƏSİ

Elə bilirəm ki, yaradıcılığına yaxından bələd olduğum gözəl bir şairənin «Seçilmiş əsərlər»inə yazdığım bu giriş sözünü ancaq «Azərbaycan poeziyasının Füzəsi» adlandırma bilərdim. Başqa cür yox...

Yaradıcılıqda kişi-qadın söhbəti yoxdur. Yazılan əsərdir, bir də onun müəllifi var. Azərbaycan ədəbiyyatında zəriflərimizin sayı istənilən qədərdir və hər hansı xalqın bu qədər qadın yazarlarının olduğuna inanmıram. Amma təbii ki, onların içərisində daha istedadlıları olmuş, bu əsnə indi də davam edir və mən qətiyyənlə mübaligəyə yol vermədən deyə bilərəm ki, Füzə xanım çağdaş poeziyamızın zərif nümayəndələri içərisində birinci yerdə gedir.

Füzə xanımın istedadı çoxcəhətlidir, universaldır. Əvvəla, o, bir insan kimi, bir qadın kimi istedadlıdır, intellektual səviyyəsinə görə öz həmcinslərindən fərqlənir, onların önündə gedə bilir. İnsanın səviyyəsi olanda və bu səviyyə ölçüyə, etalona çevriləndə başqaları da ona bənzəməyə çalışırlar. Bu gün çoxları Füzə xanımın həyatda, ictimai aləmdə və sənətdə tutduğu mövqeyə ancaq həsəd apara bilər. İkincisi, Füzə xanımın bu insanlıq istedadı onun məşğul olduğu sahələrin hər birində sənət istedadı şəklində təcəssüm olunur. Şair Füzə Məmmədli, nasir Füzə Məmmədli və dilçi-ədəbiyyatşünas Füzə Məmmədli birləşdirən bütün cəhətlərin ortaq məxrəci İnsan Füzə Məmmədli. Ancaq mən Füzə Məmmədli haqqında düşünəndə o insanlığın ən çox təcəssüm olduğu Şair Füzə Məmmədlini yada salıram.

Sənətçi qadınlar heç zaman yaş söhbəti eləmirlər. Onlar sevgi şeirlərində də yalan danışırlar. Amma Füzə xanım şeirlərinin birində yaşını da gizlətmir. Deyərdim ki, bu, zəriflərin

ölçülü-biçili etiketinə uyğun gəlmir. Necə ki, bəziləri yetmiş yaşında da sanki otuzunda olduğu kimi görünmək istəyirlər. Bu da təbiidir. Ancaq Füzuzə xanım belə deyil. Çünki onun şeirlərində çox həmcinsinə xas olmayan bir müdriklik əlamətləri sezilir. Qadının müdrikliyi onun gözəlliyidir – mən belə deyirəm.

Bu qeydlərimi qələmə alanda mən Füzuzə xanımın çapdan çıxan üçcildliyini və əlyazması halında dördüncü, beşinci cildlərini qarşıma qoydum. Nəsr kitabını da onlarla bahəm. Amma söhbətimə iri kitablardan və qalın əlyazmalardan başlamaq istəmədim. Şairin «Sənin ömrün» və «Yetkinlik» adlı iki kitabını qarşıma qoydum. Bunlar səksəninci illərdə işıq üzə görüb. Həmin illərdə Füzuzə xanım elə indiki kimi məşhur idi. Amma səksəninci illərin Füzuzəsi poeziyada cavan nəsillə orta nəslin birgə nümayəndəsi idi, 1982-ci ildə çıxan kitabında Füzuzə xanım hələ cavan nəslin nümayəndəsi sayılırdı, «Yetkinlik» kitabında isə o, artıq orta nəslin nümayəndəsi idi. Amma hər iki kitabda Füzuzə Məmmədlinin poetik yaşı dəyişməmişdi. Onun şeirlərindən nikbinlik aşıb-daşırdı və bu, elə nikbinlik idi ki, səni də optimist olmağa, dünyada ancaq işığın ardınca yüyürməyə çağırırdı.

Bu bağçanın mehi sərin,
şehi durudu.
Əyildim bir gülün dərim-
əlim qurudu.

Bu bağçanın gülü qönçə,
tülü zərifdi.
Örpəyini səhər öncə
bura sərİbdi.

Bu bağçanın barı şirin,
narı məzədi.

Elə gəzdin-qədəmlərin
bağı bəzədi.

Bu bağçanın gülü incə,
dili şirindi.
Dönüb baxdım, –gül içində
yerin göründü.

Bu şeir Füzünin 70-80-ci illərdə yazdığı ən gözəl şeirlərdən deyil, amma onun ruhunu ifadə edən şeirlərdəndir. O ruh yanaşdığı hər nəsnədə bir işıq, bir gözəllik arayırdı. Elə düşünməyin ki, Füzə sovet dövrünün romantikasından təsirlənirdi və «dəstədən geridə qalmamaq üçün» işıqlı şeirlər yazırdı. Belə deyil. Bunun səbəbi Füzə xanımın öz içindəki işığın –poetik işığın rəngindəydi, o rəng dünyanın gözəlliyini özündə əks etdirirdi. Bir başqa misal:

Bu gözəlin sevinc tutub gözünü,
Gül açıbdır yanağında gülüşü.
Yer bu qızın ayağından üzülüb,
Bu qız göyün sinəsində sürüşür.

Qollarından qanad açıb bu gözəl,
Hara süzür, hara uçur istəyi.
Çöhrəyə bax, Ayla, Günü çəkişər,
Saçlara bax, Ayı, Günü gizləyir.

O buludlar topa-topa yundumu?–
Bu qız uçur-buludları daraya.
Alça gülü kəpənəyə döndümü?–
Uçub getdi oba-oba haraya.

Yazın günü çaşıb qaldı qaranquş,
Göyərçinlər heyrətindən ağardı:
«Uçuşa bax! Elə bircə bu qalmış,
Heç olmasa, bizdən qanad alardı».

Bu şeirdəki nikbinlik, gözəlliyə, ülviliyə çağırış bir yana... onun bir şeir kimi gözəlliyinə nə söz!.. Mən zəriflərin poeziyasında çox zaman qəmin, kədərin ayaq tutub yeridiyini görmüşəm, göz yaşlarının səbəbli-səbəbsiz sel olub çaya axdığını görmüşəm, amma sevincin poeziyasını demək olar ki, hiss eləməmişəm. Füzuzə xanımın o illərdəki şeirlərində dünya insanın üzünə gülümsəyir, gözəllik bütün cümlələrilə qarşında canlanır, sən bu səadətdən az qala başını itirirsən. Əgər o illərdə Füzuzə xanım ancaq sevincdən yazsaydı, deyərdik ki, bu necə şairdi, ancaq işıqdan yazır, bəs həyatın, gerçəkliyin başqa rəngləri yoxmu? İnsan ancaq işığa bələnə bilməz, insan ancaq uça bilməz, qanadlana bilməz axı, kədər də var, qüssə də var, qəm də var. Və mən həmin illərin şeirlərində işığın başqa rənglərini də gördüm, tutqun rəngini, öləziyən rəngini. Mən qəlbin kədərdən alışıb-yandığını da gördüm. Deməli, poeziya da insan ürəyinə bənzəyir və daha doğrusu, poeziya elə ürəkdir, baharı da var, qışı da... Amma ümitsizliyin içində də bir ümid çağlayır, qəmdə də gizli bir sevincə çağırış varmış...

O mən idim– zirvə yolu daşlı-tikanlı,
O mən idim– gələcəyi qarda, boranda.
Mən idimsə, aşacaqdım onu təkəlli,
Mən idimsə, ötcəkdim onu bir anda.

Tale özü öz hökmünü möhürləmişdi,
Yolum üstə sərtlikləri çapmalı idim.
Bu yol məni cıdarlamış, sehirləmişdi,
Bir baş ola, yüz daş ola-çırpmalı idim.

Hər gecəmdə bir dünyalıq işığım vardı,
Fikirlərim, xəyallarım-arzuya çapar.
Qismətimə dördyarpaqlı yonca çıxardı,
O mən idim, kor-koranə ümidə çapan.

Heç bir şair bu dünyada TƏK deyil, çünki mühit var, cəmiyyət var. Amma hər bir şair TƏNHADır. Mən heç bir zaman Füzə Məmmədlini tək görməmişəm, amma şeirlərində onun tənhalığını hiss etmişəm. Əslində, onun şeirlərini tənhalıq poeziyası da adlandırmaq olar. Xüsusilə, səksəninci illərin sonlarından başlayaraq bu tənhalıq onun şeirlərində boy atdı, ucaldı. Amma Əli Kərim demişkən, «tənhalıq boşluq deyil, əgər gözləyənin varsa», onu işıqla, gözəlliklə doldura bilərsiniz. Füzə xanımın şeirləri işıqlı tənhalığın poeziyasıdır. Elə Azərbaycan da doxsanıncı illərin əvvəllərində öz dərdlərinə, başına gələn müsibətlərə tənha qalmışdı. Vaxtilə Azərbaycan işıq içindəydi, Füzə xanımın şeirləri də işıqda üzürdü, indi bu işıqlar sönmüş kimi idi, indi Azərbaycan da böyük, gur işığa möhtac idi və Füzə xanım şeirlərinin birində yazmışdı:

Üzümdə-gözümdə –kölgələr dönük,
Torpaqda, havada bölgülər– dönük.
Uluslar, obalar, ölkələr– dönük,
Bu işıq hayandan sızır, görəsən?

Vaxtilə Füzə xanımın bir şeirlər kitabı haqqında resenziyamda onun şeirlərindəki Ağrıdan söz açmışdım. Mən o yazıdakı fikirlərimi burada təkrar etmək niyyətində deyiləm. O yazıda mən Şair Ağrısını fərdi ağrılarla Zamandan, Dövrədən gələn ağrıların bir ürəkdə qoşulaşması kimi şərh etmişdim. Doğrudan da, 90-cı illərdən başlayaraq Füzə Məmmədlinin şeirlərində minor motivlər çoxalır. Şair həm öz dərdini, həm də Azərbaycanın, Qarabağın, soydaşlarının dərdini qələmə alır. Elə bil ki,

bir dərd o biri dərddin içindədir. Xalq şairi Fikrət Qocanın bu fikirlərinə şərik olmamaq mümkündürmü?

«Əsl şairlərin içində bir didərgin yaşayır. Özünün cənnət deyib vəsf etdiyi dünyada da o, didərgindir, cəhənnəm deyib lənətlədiyi dünyada da didərgindir. Cəmiyyətdə, dostlarının arasında da ögeydir, tənhadır. Öz doğma evində, ailəsinin, övladlarının arasında da tənhadır, qərİbdir, ögeydir.

Yox! Yox! Yaxşı şairlər tək deyil, onların da yaxın qohumları var; o da şairlər və şairanə oxuculardır. Qədir bilən, şairanə oxucuların hesabına Nizami, Füzuli yaşayır. Böyük şairlər belə qohumlarının hesabına əsrlərdən-əslərə yaşayır, ucalır. Sağlığında tənhaların, qərİblərin zaman keçdikcə doğmaları, qohumları tapılır, şairlər və tənhalər mərtəbəsində. Füzuzə Məmmədli də bu mərtəbədə yaşayır; şairlər və tənhalər mərtəbəsində» .

Bax, bütün bu söylədiklərim Füzuzə Məmmədlinin şair səciyyəsinə təqdim etmək üçündür. Işıq, tənhalıq, gözəllik və kədər dünyası - bu dörd söz zənnimcə, Füzuzə Məmmədlinin şair dünyasının əbədi sakinləridir.

Füzuzə xanım Azərbaycan şeirinin ənənədən gələn gözəlliyini, heç zaman öləzəməyən işığı sönməyə qoymayan şairlərdəndir. Onun üçün şeirin hansı vəzndə yazılması şərt deyil, necə yazılması, hansı poetik maneralarla fikrini oxucuya çatdırmaq əsasdır. Mən onu doğma Azərbaycan heca şeirinin ən yaxşı ifaçılarından biri sayıram. Xüsusilə 90-cı illərdən üzü bu yana o, Azərbaycan qoşmasının, gəraylısının ən gözəl nümunələrini yaradan şairlərdən biri kimi diqqəti cəlb edir. Özü də bu qoşma və gəraylılarda XXI əsrin bədii təfəkkürü duyulmaqdadır. Yəni şair xalq şeirinin formasını, poetexniki elementlərini olduğu kimi saxlayır, ancaq qoşması, gəraylısı «köhnə havalarda təzə avaz» kimi səslənir. Diqqət edin:

Gündə bir sözə əyilir,
Gündə bir daşa bu qələm.

Salıb məni dərdə-sərə,
Dönüb qarğışa bu qələm.

Nə gün gördü, nə gün verdi,
Məndən qırpdı, məndən dərdi.
Elə yudu, elə sərdi,
Gəlmədi xoşa bu qələm.

Sözdü mizan-tərəzisi,
Xeyirxahı, qərəzlisi.
Haqdan gəlibdi yazısı,
Bələdir başa bu qələm.

Gəraylıdır, amma bu günün gəraylısıdır...

«Bu gün» dedim, mən Füzə xanımı həmişə bu günün şairi hesab etmişəm. Müasir düşüncəyə malik və müasir həqiqətlərdən söz açan şair. Ancaq bu günün həqiqətlərindən söz açan hər şairi müasir adlandırmaq olmaz. Müasirlik həm də fikrin, hissin, duyğunun müasir şeir mədəniyyəti nəhrində qaynayıb-qovuşması deməkdir. Bax, bu şeirdə olduğu kimi:

Hamımızın əzabı var, dərdi var,
Hamımızı cırmaqlayır dərdivar.
Gözləyirik, arada bir pərdə var,
Kim dartacaq, kim salacaq, bilmirik.

Çiyinlərdən baş ucalar, bəs hanı?
Ağıllılar, başıucalar bəs hanı?
Haqq yolunda aşıqçalar bəs hanı?
Bu zurnanı kim çalacaq, bilmirik.

Yaramıza duz tökənlər, hardasız?
Barmaq ilə göz tökənlər, hardasız?

«Biznesmenlər», «zadəganlar», hardasız?
Bu millətə kim qalacaq, bilmirik.

Mən, əlbəttə, bu yazıda Füzə xanımın şeir dilinin gözəlliyindən də söz açə bilərdim. Amma açmıram, çünki onun poeziyasından misal gətirdiyim nümunələr yetərincə bu şairin poetik dilinin özəlliklərini nümayiş etdirə bilər.

Füzə xanım əsl ədəbiyyat adamıdır və mən bunu sözgəlişi demirəm. Əsl ədəbiyyat adamı olmaq o deməkdir ki, ədəbiyyatla, Sözlə nəfəs alasan. Şeir yazmaq istedadın bir parlaq yönümdürsə, söz demək, sənət haqqında fikir yürütmək özü də ayrı bir istedadır. Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, tale mənə bu xoşbəxtliyi nəsb edib ki, mən Füzə xanımın elmi, tənqidi, publisistik yazılarının cəm olduğu «Seçilmiş əsərləri»nin III cildinə ön söz yazmışam. Bu ön sözdə Füzə xanımın bir dilçi alim və tənqidçi-ədəbiyyatşünas kimi özünəməxsusluğunu qeyd etmişəm. Ona görə də həmin mövzuya qayıtmıram. Məqsədim Füzə xanımın Poeziya və Söz haqqında fikirlərinə münasibətini bildirməkdir. İş elə gətirib ki, düz on altı il bundan əvvəl mən «Azərbaycan» jurnalında – «Poeziya: Dünənimiz və Bugünümüz» mövzusunun müzakirəsi üçün Füzə xanımdan müsahibə götürmüşəm. Əvvəlcə başqa bir müsahibədən misal gətirim: «Amma bir Allah bilir ki, mən poeziyamda da həyatda olduğum qədər səmimiyəm. Bu mənada şair Füzə qadın Füzənin dostu, sirdaşı, qardaşıdır. Qadın Füzə bir qədər qapalıdır, adamlardan qaçandır, sirr verməyəndir. Amma şair Füzə ilə qoşalaşanda heç nəyi ondan əsirgəmir.

...Həmişə bu fikirdə olmuşam ki, şair, söz adamı bağlı olduğu sənətin zənginləşməsinə, kamilləşməsinə, poetik səviyyə ilə daha yüksək zirvədə durmasına xidmət etməlidir. Yalnız belə şəxsiyyətlərin sənətdə yeri görünür və yalnız belə şəxsiyyətlər tarixin yaddaşına həkk olunub».

İndi isə öz müsahibəmdən bir parça: Füzuzə xanım deyir: «Poeziya» – şairin öz duyğuları ilə gizli görüşüdür. Əgər şair günün maddi ehtiyacları içərisində itib-batıbsa?

Poeziya–içimizdəki sakitliyin üsyanıdır. Əgər üsyan içərimizdən püskürüb bizi bürüyübsə və içimizdəki sakitlik daim narahatlıq və təlatümlə əvəz olunubsa?!

Poeziya–ruhümüzün fəryadıdır. İnanmıram ki, bu ümumi təlatümdən yayınan şair olsun».

Yalnız Sözü vurğun, Sözü Ağası və Hakimi olan şair bu cür düşünə bilər.

Mən Füzuzə xanımın «Ömrün axarı» kitabında toplanan nəsr əsərlərini də oxudum. Deyim ki, bunlar heç də «şairin nəsrinə» deyil, elə nəsr kimi doğulan yazılardır. Füzuzə xanımı nəsr yazmağa vadar edən nə idi, deyə bilmərəm. Görünür, şeirdə ifadə edə bilmədiklərini nəsrə deyə bilmək üçün yazıb bunları. Mənə heç də qəribə gəlmir ki, illər boyu şeir yazırsan, sonra nəsrə keçirən (uğurlu ya uğursuz nəticə..), əsas odur ki, əgər şairsənsə, özü də yaxşı şairsənsə, nasirliyinin sənə nə ziyanı?! (Yox, əgər ortabab şairsənsə, nəsrin də elə o səviyyədə olacaq. Bunun bariz nümunələrini Azərbaycan ədəbiyyatında çox izləmişik). Füzuzə xanımın nəsrinə qətiyyənlə ŞAİR FÜRÜZƏ MƏMMƏDLİNİN imicinə xələl gətirmir. Əksinə, mən deyərdim ki, o, bu yolda axtarışlarını davam etdirsin. «Sular sonası» kimi maraqlı miniatür povestlər yazsın, «Əbil», «Elxan», «Oğurluq», «Məhəbbət» kimi düşündürücü hekayələr qələmə alsın. Çünki nəsrə məxsus özəllikləri onun yazılarında da görürəm. AMMA mənim üçün, bütün Azərbaycan oxucuları üçün ŞAİR FÜRÜZƏ MƏMMƏDLİ obrazı daha əzizdir, daha doğmadır.

Bir gün heç birimiz olmayacağıq. Nə Füzuzə xanım, nə mən, nə bizim dostlarımız, həmkarlarımız (Seyid Əzim Şirvani demişkən: «Dünyaya gəlmək getmək üçündür, bu nə qəmdir?») ...Ammam Sözü qalacaq. Əlli ildən, bəlkə yüz ildən sonra, bəlkə

də min ildən sonra inanıram ki, Füzuzə Məmmədlinin bu misralarını oxuyacaqlar:

Mən də o gözəl dünyanın
Gözəl yükünə girmişəm.
Baxıb görmüşəm özüməm,
Adam kürkünə girmişəm.

Çıxmışam adam içindən,
Biri olmuşam üçündən.
Qalıb bir fikir köçündən,
Sözə sürgünə girmişəm.

Və lap yüz il sonra da Füzuzə xanımın bu sevgi şeirini oxuyacaqlar:

Gəl ömrümə, gözəl sevgi,
Gəl ki, yanıb külün olum.
Gözəlliyin mənə gəlsin,
Gəl, gözəl sevgilin olum.

Dünyaya yürüşüm sevgi,
Ömürlə görüşüm sevgi,
Ayağına düşüm, sevgi,
Ürəklərə yolun olum.

Vaqif Yusifli

*F.Məmmədli. "Seçilmiş əsərləri",
V cild, B.2009*

ALDANMIŞ UŞAQLAR KİMİ

Firuzə Məmmədlinin «Seçilmiş əsərləri». IV cild

Bu kövrək misralar oxucu baxışlarını elə çəkir, elə çəkir ki, növbəti vərəqdən vərəqə, səhifədən səhifəyə keçmək istəyini boğub saxlamalı olursan. Nədən ki, təsvir olunan mühit, təqdim edilən mənzərə və sosial problemlər hər birimizin yaxın, yaxın, lap yaxın günlərinin yaşantılarıdır. Bir vaxtlar necə də çətin, ağırlı idi bu mühitdən ayrılıb getmək bizlərdən ötrü:

Hələ ki naxırı, naxırçısı var,
Doşab bişirəni, taxılçısı var,
Sərnici, nehrəsi, sağıcısı var,
Bu kənd yaşayacaq son örüşəcəm.

Son örüşünəcəm yaşayacaq o kəndin sərnicindən, nehrəsindən sağıcısına, naxırı, naxırçısından tutmuş doşab bişirəni-nə, taxılçısına qədər nə, kim varsa, bizə necə də əziz və doğmadır. Bu kəndin «gecə dəhnə üstə – su üstə yatan, gündüz yorğunluğu, yuxusuzluğu bel kimi bir hovur çiyindən atan» dünyası ondan da yaxşı, ondan da irəli.

Di gəl ki, həmin ki uşaqdımı indiki kənd uşağı, o imanlı qarı, o qız, o gəlin?

Elə tanınmış şairə Firuzə Məmmədli də daha çox bu əkslikliyin fərqiindədir. Fərqiindədir ki, indi:

Kəndin bir yarısı
Halvaçı olub.
Kəndin bir yarısı
Çalğıcı olub.

Toyda mağardadı
Yeniyetməsi.

Bu kədərli mənzərənin işıq ucunu da nişan verir Firuzə xanım öz yazdıqlarıyla. Oxuyuruq, təsəlli tapırıq:

Amma ki...
Nə qədər naxırı, naxırçısı var,
Ölüb-itəninə ağıçısı var –
Bu kənd yaşayacaq
son örüşəcəm...

Firuzə Məmmədlinin «Seçilmiş əsərləri»nin dördüncü cildinə daxil edilən «Bu kənd» adlı şeirdən gətirdiyimiz yuxarıdakı misallar şəhadət verir ki, o, çağdaş həyatımızın, durumumuzun bütün oylalarını həssas bir şair, narahat vətəndaş duyğuları ilə müşahidə edir, sənətkar mövqeyini, nigaranlığını məqamında çatdırır. Eyni zamanda, hər şeyin yaxşı olacağına da çox ümidlidir. Bunun əsaslı səbəbləri var. Nədən ki, «dağını, daşını, quşunu qoyub getdiyimiz bu doğma yerlərdə həm də göbəyimiz kəsilib» (E.Baxış) və göbəyimizin kəsildiği yer dəli bir istəklə çəkir, çəkir bizləri.

Firuzə Məmmədli bir şair olaraq bir üzlü, bir sifətli, bir əqidəli mühitin, cəmiyyətin, insanların aşıqıdır və o, harda ki ikili münasibətlər, ikili sifətlər görüb duyur, bax, həmin yerdə çaşıb qalır, sınıb-sınıb içinə tökülür. Özü də şərh verir ki:

Nə dostdu, nə düşmən – bir çəmin tapım,
Girim ürəyinə, bir qəmin tapıb.
Qəlbi doğanaqmı, örkənin tapım?!
Bəlkə qəlbi yoxmuş, nə sə, bilmirəm.

Sənətin Firuzəsi

Şair təbii ki, çəkdiklərini elə məhz bu “bəlkə”lərin, “qəlbi yoxmuş”ların əlindən çəkir.

Deyirsən, bəs mən nə işlə məşğulam?
Ömür boyu qarlı qışla məşğulam.
Mən işimdə dırnaq, dişlə məşğulam,
Sənin məndən nə xəbərin, ay xanım?!

Şair qəlbindən xəbərsizlər üzərinə mənəvi yüksəliş, saxlanması məqamı kimi qəbul olunur Firuzə Məmmədlinin şeirləri. Daha çox qətiyyət, iradə, təskinlik notlarıyla yadda qalır, xatırlanır:

Uçdum da göyüm dolusu,
Taqətim, heyim dolusu.
Boylandım boyum dolusu,
Öz içimdən çıxı bildim.

İlməyəm naxış içində,
Şöhrətəm alqış içində.
Bu qədər baxış içindən,
Göz içindən çıxı bildim...

Yuxarıda üzərində dayandığımız ovqat, aura öz yerində, ancaq onun da fərqi nə varmalıyıq ki, ifadə tərz, sözlərin biçimi, oynaqlığı və ruhi diriliyi bu sətirlərdə necə də yerli-yerindədir, təbiidir. Buradakı səsleşmə adamı heyran edir. Çağdaş qadın yazarlarımızın yaradıcılığında çatmayan ruhi dirilik, poetik durum və tutum Firuzə Məmmədlinin bütün yaradıcılığı boyuncadır. Bu faktdır və etiraf etmək sənət borcumuz hesab edilsin gərək.

O, ötüb-keçən ömrün yaşanmış məqamlarını dənəvərləyib şeirin-sözün ilməsinə toxumağı, misraları nizamlı sapa

düzməyi yaxşı bacarır. Yoxsa bu misralar belə şirin oxunmaz, uzun müddət oxucu yaddaşında qala bilməzdi. Fikir verək:

Ömür deyildi, yarışdı,
Gah savaşıdı, gah barışıdı.
Söz-söz dilimə daraşıdı,
Acısın udub saxladım.

Gen olsa da, dar olsa da,
Dünya mənə kar olsa da,
Saçlarımda qar olsa da,
Qəlbimdə odu saxladım.

Elə Firuzə xanımın şair xoşbəxtliyi də ömrün, yaşın bütün məqamları, anları boyunca qəlbindəki odu qoruyub saxladığı yerdən başlayır. Bu yer onun istinad nöqtəsidir. Onun şeirə dönən ayları, illəri, düşüncələri, yerişi, duruşu, mübarizəsi, vuruşu, ərki də bu yerdən başlayaraq şeirə, poeziyaya dönür:

Yudu-sərdi qəm məni,
Sızladım, şeirə döndü.
Ağrıları içimdə
Gizlədim, şeirə döndü.

Məni qılıqlamayın,
Kövrəlib şeir ağlaram.
Yetim qızam, dərdlərə,
Qıvrılıb şeir ağlaram.

Firuzə Məmmədli şeirin geniş yoluna təsadüfi çıxan bir söz sevdalısı deyil. Onun qəlbinin şeir, sənət vurğunluğunun ömrü bir an çaxıb keçən şimşəklərdən olmayıb. O, şeirin əbədi diriliyinə tükənməz istedadı, təmənnəsizliyi, özünəməxsusluğu,

Sənətin Firuzəsi

zərifliyi ilə gəlib. Dünyanı üzündən astarınacan, Ezop dilindən meydan dilinəcən öyrənib. Gah səmimiyyətlə, gah da ironiya ilə dindirib-söylədir:

Dünya elə at oynadan dünyadı,
Dostu qoyub yad oynadan dünyadı,
Qınamayın, it oynadan dünyadı,
Nə çalırsa, çaldığına oynayın.

Cənnəti də cəhənnəmdi, biz adda,
At oynadır – o piyada, biz atda.
Süzür elə bölgə-bölgə göz altdan,
Səf-səf olun qulluğuna, oynayın...

Firuzə xanım sözün yerini, çəkisini bilən, əsas hədəfə yetirməyincə sözdən əl çəkməyən, çevirib-çevirib, axtardığı mətləbin məğzina yetən şairlərdəndir. Aşağıdakı misralara nəzər salaq:

Hər gün ölüm ayağıdır,
Ömür-ölümün oyağıdır.
Qara
rənglərin ağdır,
İnanmırsan, kəfənə bax.

...Duran öküz vaxtı bilib,
Neyçün durub – ağılı bilir.
Haqsız bilib, haqlı bilib, -
Bilmək üçün
yatana bax...

Şərhə, əlavə izaha ehtiyac yoxdur. Fikir bitkin, ölçü-biçi yerli-yerində. Bu cür şeir örnəklərinin sayı bir deyil, beş de-

yil... Firuzə xanım şeirdən-şeyrə öz şair ovqatını, poetik durumunu yetərincə qoruyub saxlaya bilir, ədəbi enerjisini nəyə sərf etdiyinin fərqinə varır.

Əməlim ki, istəyimə tor deyil,
Bilən bilir, görən görür, kor deyil.
Çəkildiyim söz hücrəmdi, gor deyil,
Azalmıram, əksilmirəm odur ki...

Gəlsəm belə söz dünyamla söz-sözə,
Bükürəm də, çökürəm də diz sözə.
Söz haqdırsa, tapınaram düz sözə,
Hər ürəyə səpilmirəm odur ki...

«Odur ki» adlı şeirdən gətirdimiz bu misralar oxucunu düşündürən və haqqa doğru yol göstərən misralardır. Bütövlükdə, Firuzə xanımın poeziyasını bu gözəl ruh addımbaaddım izləyir. O, ənənəvi şeir formasında, hecada yazıb-yaradanda da öz üslubuna, deyim tərzinə sadıqdır, nisbətən sərbəst fikirlərini ifadə edəndə də:

Yaxşıdır –
Yarımçıq yuxular kimi,
Küsülü dostlar kimi
Aldanmış uşaqlar kimi
Yaxşıdır bu həyat.

Həyatın küsülü dostlar kimi, aldanmış uşaqlar kimi, yarımçıq yuxular kimi yaxşı olması müşahidəsi deyimi də digər obrazlar kimi yalnız Firuzə xanıma məxsusdur, başqa heç kimə.

Firuzə xanımın sənətkarlıq duyumundan söz açan filologiya elmləri namizədi Nəzakət Əzizova haqlı olaraq yazır: «Onun müşahidəsi elə canlıdır ki, müraciət etdiyi mövzular oxucunun da öz dərdinə, öz sevincinə, özünün könül qəminə çevrilir». Doğrudan da belədir. Həqiqətən də, F.Məmmədli cəmiyyətdə, ictimai həyatda baş verən qlobal hadisələrə huşyar şair nəzərləriylə diqqət yetirir və bu prosesləri fərdi şair prizmasından keçirməyi bacarır. Təsadüfi deyil ki, tanınmış tənqidçi Vaqif Yusiflinin dərin bir səmimiyyətlə qeyd etdiyi kimi, çağdaş həyatımızın, doğma Azərbaycanımızın taleyüklü durumuyla bağlı hər hansı bir hadisə əsl qələm adamları ilə yanaşı, Firuzə xanımın da ürəyindən, yaradıcılığından əks-sədasız keçməyir. Elə buna görə də qələm dostları, çoxsaylı oxucuları onun tapındığı haqqın işığında yazdığı inamlı misraların əsrlərlə yaşayacağına ümidlə baxır, yeni əsərlərinin işıq üzü görməsini səbirsizliklə gözləyirlər.

Firuzə xanım adı məişət qayğılarından, iş-gücdən yazanda da, sevgi duyğularını dilə gətirəndə də, qloballaşan dünyamızın problemlərinə yozum verəndə də tək-cə öz şəxsi maraqlarını, şəxsi itkilərini yox, bəşəri, dünyəvi yaşantılarını çözüür. Onun yaratdıqları Nizami, Nəsimi, Füzuli, Sabir, Əli bəy Hüseynzadə, S.Vurğun, R.Rza, B.Vahabzadə mənəvi varisliyinin davamıdır. Bu yazılanlar mövqeyindən əlçatmazlığına qədər, kövrək, həzin, vətəndaşlıq duyğusunun yaşarlılığı qədər ötkəm, yenilməz, ilahi dəyərlər daşıyıcısı olaraq etiraf etməyə, eyni zamanda, bağlılaşmağa hazır olan bir qəlbin yaşantılarıdır. Onun ədəbi qəhrəmanı təmənnəsiz, alicənab və məğrurdur. Bu keyfiyyətlər əslində Firuzə xanımın öz portret cizgilərini ortaya qoyur. Bu cizgilərlə tanış olmaq oxucu üçün maraqlıdır. Onun yazdıqlarında fərdin, ağrının ünvanı məlumdur. Ədəbiyyatşünas Rüstəm Bağır öz müşahidələrində haqlıdır ki, Firuzə

Məmmədlinin axtarışlarında diqqəti özünə çəkən əsas meyar insani saflıqdır:

«Qısa, lakonik şeirləri oxucunu poetik cazibədə saxlamaqla, həm də onu paklığa aparır. Onun şeirləri milli əxlaqa söykəndiyi üçün qeyrətə çağırış kimi səslənir».

Firuzə xanımın «Seçilmiş əsərləri»nin dördüncü cildi bu yüksək mənəvi dəyərləri özündə yetərincə əks etdirir, «bir şair ömrünü yaşatmaq üçün girov qoyulmuş bir insan ömrünün» haqqını ortaya qoyur.

F.Məmmədlinin şeirlərində halallıq duyğusu ön plandadır, bu şeirlərdə görüb-götürmüşlük, milli kolorit bütöv, boyaboy görünür. Onun şeirlərinin lirik qəhrəmanı daha çox təmənnaşsızlığı, fədakarlığı və dözümlüylə yadda qalır, sevilir. Firuzə Xanım bu təmənnaşsızlığı, fədakarlığı, dözümlü misraların oynaq, şux boyaları ilə təqdim edir, necə deyərlər, şəklini çəkir:

Salam dünyalarca əziz olanım,
Salam, istəyimlə əkiz olanım,
Ay dərddli dünyama mərkəz olanım,
Salam, yenə salam, salam, hardasan?

Bu sadalanan «salam»lar lirik qəhrəmanın ovqatını bütün incəliklərinə qədər əks etdirir. Bu lirik ovqat qəhrəmanı oxucuya bütün məsumluğu, ilkinliyi ilə təqdim edir, sevdirir. Ən başlıcası onun etibarına, vəfasına inandırır:

Qaytar üzüyola gedişlərini,
Gəl ucalt ömrümün enişlərini.
Mən elə o qəlbi genişlər kimi
Ardınca uzanan qolam, hardasan?

Bu nigarançılıq hissi F.Məmmədlinin bütün yaradıcılığında qırmızı xətt kimi keçir; istər sevgi yaşantıları olsun,

Sənətin Firuzəsi

istər vətəndaş münasibəti, istərsə də dünyanın, ictimai həyatın durumu sarıdan keçirilən təlaş baxımından:

Sorur sərhəddini içinə Vətən,
Qısır nəfəsini, qeyrətim susur.
Elə hey kiçilir, kiçilir Vətən,
Elə hey dilində «Heyratı» susur.

Bu sətirlər bir şair, vətəndaş yangısını, kədərini bütöv, boyaboy göstərməklə, öz istisi ilə oxucunun qəlbini qarsıyır. Ancaq bütün məqamlarda bu sətirlərin müəllifi bədbinliyə qapılmır, sınımr, oxucuya hərəkət yolunu göstərir, mübarizəyə səsləyir və nifrətinin qılıncını ovxarlı saxlamağı tövsiyə edir.

Elə için-için xiffətin oyaq,
Səbrim yumruqlanıb, hiddətim oyaq,
Xainə, düşməyə nifrətim oyaq,
Ömrü qələbəyə kökləyim daha
Bitsin əsir ömrü sürməyin daha.

Maraqlıdır ki, Firuzə Məmmədli öz şəxsi ağrılarından, ötüb keçən ömrün sınıqlıqlarından yazanda son dərəcə həzin, qəzavü-qədərlə barışan, qismətə, taleyə qane olan bir qələm əhli kimi qəbul olunur. Bu məqamda o, öz içinə qapılmış səssiz dünya kimidir. Hiss edirsən ki, şair öz şəxsi ağrılarını oxucuya yük eləmək fikrindən çox-çox uzaqdır. Ancaq elə ki, o öz xalqının, vətəninin, dünyanın problemlərindən yazır, bəşəriyyətin taleyi sarıdan nigaranlığını izhar edir, bax, bu məqamda biz öz qarşımızda daha çox üsyankar, sərt, tribun vətəndaş – şairi görürük. O, cəmiyyətdə baş verənlərə qarşı son dərəcə həssas, haqsızlıqlarla barışmayan bir mübarizdir. Əgər şəxsi problemlərindən yazarkən Füzuliyə yaxındırsa, cəmiyyət, vətən, doğma yurd-yuva, bədnam qonşular barəsində yazanda Xəqani,

Nəsimi ruhunun daşıyıcısı kimi çıxış edir. Məhz buna görə də şairin «Haqqım Qarabağ» şeiri onun vətəndaşlıq duyğusunun leytmotivi kimi səslənir:

Dırnağım, dişimlə qaytarım səni,
Sözümlə, işimlə qaytarım səni,
Ulu keçmişimlə qaytarım səni,
Sabahın üstündə titrəyim daha.
Bitsin əsir ömrü sürməyin daha.

Əslində bu sətirlər düşmən tapdağı altında qalmış yurd yerlərimizin düyünə düşmüş taleyinin, qıfıla salınmış bəxtinin açarı, xilas yolunun çıxış kodu kimi təqdim olunur. Bu son çıxış yoludu. Şair fəhmi, şair qənaəti doğru olaraq Qarabağ torpaqlarının, bu doğma diyarın azadlıq yolunun öz dişimizdə, dırnağımızda, işimizdə, əməlimizdə olduğunu dəqiq göstərir, bəyan edir. Onun göstərdiyi yol aydın və şəffafdır. Torpaqlarının azadlığına nail olmaq istəyən bir xalq məhz bu yolu seçməli, mümkün olanın dalınca getməlidir. Elə buna görə də şair haqlı olaraq üzünü siyasi boşboğazlara tutub bir xalqın adından danışmalı olur:

Bəlkə, bağlayasız söz torbasını,
Döyüş «cəngi»sini çalaq özümüz.
Qoy hər kəs hortdatsın öz şorbasını,
Bizə yurdumuzu ala q özümüz.

Firuzə xanımın yazdıqlarında xalqı oyatmaq, duyğu salmaq, hər şeyi öz adıyla adlandırmaq cəhdi ön plandadır. Düşdüyümüz milli faciə girdabından çıxmaq yolunu dəqiq nəmişan verməklə yanaşı, o, xarici missionerlərə bel bağlamaqda ehtiyatlı olmağı da vurğulamağı unutmur. Bildirir ki, bu savaqların, basqıların məkr qazanını qaynadanlar çox vaxt mələk,

Sənətin Firuzəsi

şəfqət bacısı sifətində böyür-başımızda quyruq bulayırlar; gəlirlər, gedirlər, ortalıqda isə nəticə yoxdur:

Daha kim oğlu kim çərmənib gəlir?
Kimin qeyrətinə yamağam yenə?
Bəlkə, bir anası erməni gəlir,
Gəlir yala yenə, yalağa yenə.

Bu deyilənlər, yazılanlar əslində uzun illərdir ki, boğazımızda düyünlənib qalan qənaətlərimizdir, udduğumuz sözlərdir. Firuzə xanım əslində bir xalqın düşündüyünü ifadə edir bu sətirlərlə. Əslində qəflət yuxusundan oyanmağın «SOS» işarəsini verir, ayıq olmağa səsleyir. Bu çağırış zamanın, vaxtın çağırışıdır və bir daha göstərir ki, əsl şair, əsl sənətkar həlledici məqamda xalqının, vətəninin taleyinə biganə qala bilməz. F.Məmmədli bir şair olaraq dünyanın gözəl günlərinin, Allahın yaradan günlərinin, zamanın qaş-qabağının açıq olduğu günlərin təsvirini lirik ricətlərlə qələmə almağın, xatırlamağın məqamını da bilir, şeytana qalan, Tanrı gözündən salınan dünyamızın xilas yolunu, bu yolu göstərməyin, bəyan etməyin vacibliyini də. Fikir verək:

Dünya get-gəlində,
Küçə yox idi.
Gündüz işığıydı,
Gecə yox idi.
Dörd tərəf gənclikdi,
Qoca yox idi.
Vaxt özü bəsətdi,
Bir tamaşaydı.
...İstəklər qoşaydı,
Arzular qoşa,
Obalar baş-başa,

Ellər baş-başa.
Gözlərdən qaynayan,
Gözlərdən daşan
Məna tamaşaydı,
Sirr tamaşaydı.

Varlı, bəl olan, dünyaya yol olan Azərbaycanımızın hələ parça-parça edilməmiş, bütöv, tam çağlarına duyğulu bir sevinc sərgilənib bu sətirlərdə. Başqa bir şeir isə bu gözəl növrəğa kəm baxanlara şair qınağı, vətəndaş savaşı kimi araya-ərsəyə gəlir:

Əliuzunluq edir
Dost ərki, düşmən kimi.
Əcinnələr toy qurur
Mən dərdə düşən kimi.
Bu gün dost bildiklərim
Sabahkı düşməndimi? –
Didir şübhələr məni,
Gözünə, qulağına
Təpir cəbhələr məni.

Bax, bu məqamda vətəndaş şair mələk sifətində gözə görünüb, iblis sifətində gizlənən dünyanın obrazını ön plana çəkməyin fərqlində olur. Ona görə ki ayıq olmaq, sayıq olmaq çağdaş həyat üçün ən vacib olanıdır. Şairin təqdim etdiyi dünya əslində dünən dost olanların bu gün yağı çıxan təbiətlərinin, xislətlərinin dünyasıdır:

Kimə təpik, kimə zor,
Kimə sığaldı dünya.
Allah da gözdən atdı,
Şeytana qaldı dünya.

Axıdılan qanlara
Dinmirsə, laldı dünya?
Niyə axı etməsin
Vəkil cəbhələr məni?
Gözünə-qulağına
Təpir cəbhələr məni.

Yaxşı haldır ki, Firuzə Məmmədli bir mövzuya qapanıb qalmır. Onun mövzu palitrası rəngarəng, çoxşaxəlidir. O, balıqda tilov qorxusunun, tilovda balıq dadının olduğunun da fərqi nə varır, günün qarasının qəlbində, ağının saçında qıvrılmasının da. Ona görə də yazdıqları belə səmimi, belə inandırıcı qəbul edilir:

Yorulmuşam, yorğunluqdan,
Canım içimdə qıvrılır.
Gün-dirilik qaçaqaçda,
Yollar qıçımında qıvrılır.

Bu yorğunluq cismani yorğunluqdan daha çox iç dünyasının yorğunluğudur. Bu yorğunluqda dərin hörmətə layiq bir təmizlik var. Çünki ortada qalan yorğunluq cismani yorğunluq yox, ruhun, qəlbin yorğunluğudur. Bu yorğunluqda bütün təmiz adamlara məxsus ürək ağrısı var. Şair özü də yazır ki:

Təmiz adamın
Ürəyi ağrılar,
Natəmiz adamın başı.
Təmiz adam ürəyindən ölər,
Natəmiz adam başından.

Bu mənada, F.Məmmədlinin yaradıcılığı haqqında dəyərli fikirlərini incələyən professor Qurban Bayramov doğru

olaraq qeyd edir ki, o, heç kəsə bənzəməyən bir qələm adamı olaraq, bu dünyanın tükənməz sevinc yükünü ürəyinə yükləyib şeirinə boşaltmağı bacarır: «Hətta onun ironik inkarında da təsdiq olunan bir isti insani münasibət var». Ədəbiyyatşünas alim Ramin Əhmədov da şairin bu müşahidəsi ilə həmfikiridir və «Haqqın işiğına tapınan misralar» adlı məqaləsində F.Məmmədli yaradıcılığının özəlliklərindən böyük sayğılarla söz açaraq yazır: «Firuzə Məmmədli sənətə çox sərt ehkamların, yasaqların hökm sürdüyü, ölkəmizin böyük bir imperiyanın müstəmləkəsi olduğu gərgin bir vaxt dönəmində qədəm qoyub... Lakin bu məhdudiyətə, sıxıntıya baxmayaraq, öz milli mənini yaratdığı bütün şeir nümunələrində təsdiq edib».

İstedadlı şairin «Seçilmiş əsərləri»nin dördüncü cildi də məhz bu xüsusiyyətləri özündə tam və bütöv şəkildə ehtiva edir.

Dayandur Sevgin

«Kaspi» qəzeti, 8 aprel 2009.

HECA HAKİMİYYƏTİ BAŞÇISI

Gözlərinin işığı “söndürüb” yaşayan Cənubi Amerika yazıçı-filosofu yazırdı: “Yarpağı meşədə gizlətmək lazımdır”. Kor onsuz da yarpağı heç yerdə tapa bilməzdi, söhbət hər şeyi öz yerinə qoymaqdan gedir. Hər halda, mən belə təxmin eləyirəm (fikrim anlaşıldımı?!).

Firuzə Məmmədlinin şeirlərini bağçaya qoymaq lazımdır. Lap elə uşaq bağçasına! – qoy uşaqlarla oynasın! Amma mən gül bağçasına aparardım, əgər söhbət hər şeyi öz yerinə qoymaqdan gedirsə...

Yazıçılar Birliyinin pilləkənlərini enəndə rastlaşdıq, nədənsə – onu tez-tez görsəm də! – heca şeirinə oxşadı bu dəfə; daha doğrusu, heca hakimiyyəti başçısına, mənə elə gəldi ki, Firuzə xanım yeriyəndə addımlarını sayır:

6+5 (onbirlik)

4+4 (səkkizlik)

Həm də qafiyələndirir:

a

b

c

b

Təbii ki, bunu Firuzə xanıma demədim.

– Elə fikirlər var ki, üzə deyilmir, üzdən oxunur. – Bu isə, Qərbi Avropada yaşamış, ömründə bir hekayə, povest, roman yazmamış filosofun qənaətidir, yenə mənim sözü deyil. Sıtata adladıqsa, Azərbaycandan da bir nüsxə gətirək: “Heç bir şair bu dünyada TƏK deyil, çünki mühit var, cəmiyyət var. Amma hər bir şair TƏNHAdır. Mən heç bir zaman Firuzə Məmmədlini tək görməmişəm, amma şeirlərində onun

tənhalığını hiss eləmişəm. Əslində, onun poeziyasını tənhalıq poeziyası adlandırmaq olar” (Vaqif Yusifli).

Yox, ən azı, bu fikri yalana çıxarmaq üçün onun şeirlərini mütləq gül bağçasına qoymaq gərəkdir. İndi qoy bu boyda bağçada ona tənha desinlər! İndi qoy bu boyda şeirin içində onun şeirini tapsınlar! Amma mən tapardım:

Bu bağçanın mehi sərin,
şehi durudu.

Əyildim bir gül dərim –
əlüm qurudu.

...Bu bağçanın gülü incə,
dili şirindi.

Dönüb baxdım, gül içində
yerin göründü...

Üzdən sərt görünməyinə baxmayın, Firuzə Məmmədlinin şeirlərində xanım zərifliyi var. Həm də hikkəsi!

Misal çəkirəm:

Sənə nə yazım deyirsən,

Mən yazanlar yazı deyil.

Sən mənə lazım deyilsən,

Mən də sənə!..

O, mənim gəncliyimin şairidir, onun iyirmi il əvvəl “Azərbaycan” jurnalında çap olunmuş şeirlərini kənddəki zoğalın dibində arxası qatda uzanıb oxuduğum yadımdadır, nəm çəkmiş kürəyimin ağırları kimi doğmadır bu şeirlər mənə. Firuzə Məmmədlinin indiki şeirlərini oturub oxuyuram. Bilmi-rəm, nə vaxtsa məni ayağa qaldıracaqmı?!

Qulu Ağsəs

“525-ci qəzet”, 15 may 2010-cu il

SÖZ HAQQI

Deyirlər, insanın dəyəri, qiyməti onun əməlləri, həyatda qazandıqları ilə ölçülür. Kimi gördüyü işlərin dəyəri az olduğu üçün, ya da heç olmadığı üçün çox tez unudulur, digəri yalnız məhdud dairə - yaxınları, qohum-qardaşı, onu tanıyanlar tərəfindən qiymətləndirilir, az bir qisim insan da var ki, minlərin, milyonların qəlbində yaşayır, tez-tez yada salınır, xatırlanır, ona istinad olunur, qoyub getdikləri başqalarının ömrünə, fikrinə, düşüncəsinə işıq salır, həyatını mənalandırır. Məncə, bu qəbildən olanlar yaradıcı adamlar, alimlər, ziyalılar, istedad sahibləri xeyirxah əməlləri ilə seçilənlərdir. Belələrinin sayı, dediyimiz kimi, çox az olur. Sanki böyük yaradan onları qənaətlə yaradır.

Bəzən fikirli, bəzən qayğılı, bəzən narahat, bəzən sakit, bəzən razı, bəzən narazı, bəzən də təbəssümlü gördüyümüz Firuzə Məmmədli öz həyatını yaşayan, ancaq qənaətlə yaradılmışlar siyahısında olanlardandır. O, müasir Azərbaycan şeirinin qiymətli incisi - Firuzəsidir. Məncə, Firuzə adlı bu qaşın - Firuzə Məmmədlinin bu dünyaya uşaq kimi gəlişi daha səslı, küylü və qışqırtılı olub. Bu həm də onun sonra həyatda barışmadıqlarının, razılaşmadıqlarının cüzi bir görüntüsü olub. Ancaq onun şeirləri həyatda gördüklərinə, müşahidə etdiklərinə, duyduqlarına cavabıdır. Bu cavab Firuzə Məmmədlinin oxucularına düşünməyi, həyatın müəmmalı məqamlarına cavab axtarmağı məsləhət görür. Onun elə şeirləri də var ki, onları oxuduqda, əhval-ruhiyyəni yüksəlir, ovqatın yaxşı mənada dəyişir. Belə şeirlərin təbii ki, özünəməxsus müsbət enerjisi var. Bununla belə, Firuzə Məmmədlinin həmin şeirlərinin də enerjisi bizi düşündürür. Onun şeirləri saysız-hesabsız suallar doğurur. Əgər belə olmasa, onda o, rahatlıq tapa bilməz, içində

mövcud olan söz adlı dünyanın onun öz içində yaratdığı zəlzələnin ağrı-acısına dözə bilməz. Bəlkə də, öz içində odlanır, yanar, külə dönər... Beləliklə, o, içindəki odu, alovu uzaqlaşdırır və şeirlərinin hərərəti ilə oxucularını hərəkətə gətirir, düşündürür. Açıqı deyim ki, kim rahatlıq tapmaq istəyirsə, Firuzə Məmmədlinin şeirlərini oxumasın. Ona görə ki onun şeirləri oxucunu rahat buraxmır. Onlar şairin beş cildlik "Seçilmiş əsərləri"ndə toplanmış şeirlərini oxuduqda buna bir daha əmin olacaqlar. Yeri gəlmişkən, qeyd edim ki, Firuzə Məmmədlinin beş cildliyinin üç cildində onun şeirləri, üçüncü cildə elmi yaradıcılığı, beşinci cildə povestləri, hekayələri və digər elmi-publisistik yazıları toplanmışdır.

Firuzə Məmmədlinin birinci cildindəki şeirlərin mövzusu öz çeşidləri ilə fərqlənir. Ömrünün bahar vaxtında poeziyaya gələn bu şairə xanımın birinci cildə "Ömrümdən keçən bahar" başlığı altında şeirlərinin bir qismini çap etdirməsi təsadüfi deyildir. O, yazır:

Bu uzun yolların sınağı öndə,
Öndə arzuların inadı vardı.
Ömür - gün bir mavi nağıldı onda,
Onda yolların da qanadı vardı.

Firuzə Məmmədli ömrünün bahar çağında bir qarış addımı da, bir addım cığırı da, zirvəyə gedən yolları da uğur, yüksəliş hesab edirdi. Onun poetik "mən"inə görə, cığırı da, yolu da, bəndi də, bəzəyi də tanrı göndərmiş və bunu qəbul etmək, buna malik olmaq böyük bəxtəvərlikdir. Ümidin, inamın əlindən tutmaq, haqqa tapınmaq, haqqın ona doğru gələn bağlı yollarını özünə dərd hesab etmək, haqq yolunda qolları bağlı dayanmaq və bunların hamısını tanrının sınağı kimi təsəlliyyə çevirmək Firuzə Məmmədlinin ömrünün bahar çağında əsas poetik qayəsi olmuşdur. Bəzən, hissləri, duyğuları ona o qədər

Sənətin Firuzəsi

üstün gəlmişdir ki, həsrətin, ayrılığın, ölümün fərqinə varmamış, hətta ölümü qəlbindəki dərdin ölümü kimi qəbul etmişdir.

Çarə yoxdu, mən bu ömrü daşmalıyam,
Bir ömrü ki ömür boyu gördüm eləcə.
Sənli, sənsiz, fərqi yoxdur, yaşamalıyam,
Ölsə, yəqin, qəlbimdəki dərdim öləcək.

Firuzə Məmmədli sırf ovqat şairidir. Onun şeirləri ovqatının içindən süzülüb gəlir. Ovqatı necədirsə, şeirləri də elədir. Bu mənada "Ayrılıq", "Sənin telefon nömrən", "Lirik şeir", "Yaddaş", "Duyğular", "Görüş", "Canım sevgi", "Sən belə deyilsənmiş", "Və sonra", "Bir dəfə", "A qızlar" və s. şeirlər Firuzə Məmmədli ovqatının övladları sayıla bilər və bu, doğrudan da, belədir.

Yaradıcılığa ömrünün baharında gələn şairə, əsasən, bahar tərəvətli, bahar duyğulu şeirlər yazmışdır. Bu təbii tələbat onun bahar ömrü ilə bağlı olub. Belə məqamlarda Firuzə Məmmədlinin içindəki kədər, qəm, qüssə, nisgil motivlərinə bahar motivləri qalib gəlib. Burada yaşın da rolunu danmaq olmaz. Belə ki, Firuzə Məmmədli bahar motivli şeirlərini yazanda onun qəlbi gənclik ehtirası ilə döyünürdü. O, "Yoluma bahar düşüb" şeirində yazır:

İlk bahar...
Həvəsim kəndə üz tutub –
Gedib çiçəkləri qarşılamağa,
Gedib şimşəkləri qarşılamağa.

Yaxud:

Bu yazdan gəlmişə,
Kənddən gəlmişə
Həsədim,

Həsərətım
Heyran qalıbdır.

Onun "A qızlar", "Həyat eşqi", "Nə gözəldir", "Bənövşə", "Çələng" və digər şeirləri insanı yaşamağa səsləyir, onda xoş duyğular oyadır. Diqqət yetirək:

Nə gözəldir çiçəklərin mürğüsü,
Sarmaşığın çəpərlərdə hörgüsü.
Arzuların, əməllərin sərgisi
Nə gözəldir, nə gözəl.

Yaxud:

Dünya tərdi, ömür tərdi, sevgi tər,
Tər ilhamın istəyi tər, zövqü tər.
Məni təzə duyğulara sövq edən
Nə gözəldir, nə gözəl.

Firuzə Məmmədlinin şeirlərində bir dialektika vardır. Hiss olunur ki, onun yaşının üstünə yaş gəldikcə, həyat təcrübəsi artdıqca, dünyagörüşü genişləndikcə şeirlərinin mövzu dairəsi də dəyişir, yeniləşir. Və artıq bu şeirlərin mövzusu təcrübə, dünyagörüş üzərində köklənir. Onun "Seçilmiş əsərləri"nin birinci cildində "Gözümüzdən baxan vətən" başlığı altında toplanmış "Vətən", "Sizdə, dağlar", "Qobustan havaları", "Azıx mağarası", "Qobustan", "Qala harayı", "İçərişəhər", "Əsrin o tayı, bu tayı", "Danışan qayalar", "Atəşgah", "Qurtarın", "Ağı", "Laçın", "Xocalı" kimi şeirləri fikrimizi təsdiq edir. Şair qarşımızda suallar qoyur, cavablar gözləyir. Beləliklə, oxucusunu da onu narahat edən problemlər ətrafında düşünməyə sövq edir. Şair çoxsaylı bədii suallarla paslaşmış beyinlərin pasını təmizləyir. Bir diqqət edin:

Kimdir orda keyfə baxır?
Boğazında kəfən baxır.
Unutduqmu, Vətən baxır
Gözümüzdən uzaqlara?!”

Yaxud:

Bu xəbərin ayağından
Bu daşı qoparın, axı.
Bu uşağın yanağından
Bu yaşı qoparın, axı.

Və s...

Bəli, dedik ki, Firuzə Məmmədli oxucu qarşısında çoxlu suallar qoyur. O, özü də bu suallara cavab verir. Diqqət etdikdə görürük ki, onun cavabları qoyduğu sualların özündədir.

Bir şair, böyük həyat yolu keçmiş bir müəllim, bir insan kimi F.Məmmədlinin müşahidə qabiliyyəti, təhlil bacarığı güclüdür. Bu da ona imkan verir ki, düşündürücü məqamları, həyat fəlsəfəsini şeirə gətirə bilsin və gətirir də:

Adam var ki, vaxt aparır,
Elə bilir baxt aparır.
Kimisi tac - taxt aparır,
Kiminə kəfən də - qəhət.

Yaxud:

Bu yollar, bərələr daşqına düşüb,
Yurdsuza, işsizə, qaçqına düşüb.
Bəndələr Allahlıq eşqinə düşüb,
Ay Allah, göyündə daş olmur niyə?

Firuzə Məmmədlinin yaradıcılığını şərti olaraq üç mərhələyə bölmək olar. Bu mərhələlər mövzusu, ovqatı, bədii siqləti etibarlı ilə biri-birindən seçilir, fərqlənir. O, poeziya aləminə qədəm qoyduğu gündən dünya, həyat, ömrün mənası, azadlıq və sair mövzularda çoxlu şeirlər yazsa da, yaradıcılığının üçüncü mərhələsində bu mövzuları daha dərinlən işləmişdir. "Seçilmiş əsərləri"n birinci cildində "Yaşın sağ olsun, dünya" başlığı altında verilən şeirlər fikrimizi təsdiq edir. "Dünyam", "Narahat dünyam mənim", "Mən dünyanın ağrısına ünvanam", "Yaşın sağ olsun, dünya", "İnsan", "Dünyanın" və s. şeirlər dediklərimizə əyani sübutdur. Diqqət yetirək:

Çökmüşəm ömrünün şirinliyinə,
Dünənə övladam, sabaha ana.
O isə - mənimlə çiyin-çiyinə,
O isə - mənimlə daban-dabana.

Yaxud:

Dayanım bir az da, dözüm bir az da,
Bir az da səbrimin dizinə çöküm.
Yığılsın dünyadan gözüm bir az da,
Bir az da yığılım, özümə çöküm.

Firuzə Məmmədlinin yaradıcılığının üçüncü mərhələsini magistral bir yola bənzətsək, bu yolun əsas istiqamətindən yayınmadan, onda müxtəlif yollar ayrılır. Əslində, bu ayrılan yollar ana yolu zənginləşdirir, ona gözəllik gətirir. Bu ayrılan yollarda cərəyan edən hadisələr ana yolun təbiətinə, ruhuna bağlıdır. Ana yol ayrılan yollara qida verir. Ana yolu ağacın kökündən nəşət tapmış gövdəyə də bənzətmək olar. Bu gövdədən cücərmiş budaqlar, budaqlardakı yarpaqlar, çiçəklər, meyvələr Firuzə Məmmədli şeirini daha da gözəlləşdirir, onun

Sənətin Firuzəsi

qiymətini, dəyərini daha da artırır. Firuzə Məmmədlinin "Seçilmiş əsərləri"nin ikinci cildində toplanmış şeirlər həmin ana yolun davamıdır. "Belə yaşamışam buraya kimi", "Aça bilmədiyim uğur qapısı", "Ulularım, yaxınlarım, əzizlərim" başlıqları altında toplanmış şeirlər və "Mini poemalar" başlığı altında olan "Ziyarət", "Sarçakın son günü", "Sahil əfsanəsi", "Edam ili", "Müqəddəs riya...", "Sabaha uçuş", "Oyanış" poemaları fikrimizi təsdiq edir.

Onu da qeyd edək ki, ikinci cild, əsasən, Firuzə Məmmədlinin 1990-cı illər yaradıcılığının məhsuludur. Ona görə də bu şeirlərdə 1980-ci illərin sonu və 1990-cı illərin hadisələri, reallıqları, gerçəklikləri ilə bağlı duyğular, təəssüratlar, poetik notlar daha qabarıqdır. Firuzə Məmmədli siyasi-ideoloji maraq axtarmadan həqiqəti səmimi şəkildə açıq deyir. O, sözlərinin kimlərinsə qəlbinə toxunacağından çəkinmir. Bu zaman o yalnız vicdanının qulu olur. Firuzə Məmmədli poeziyasının özünəməxsusluğunun mayası da budur. O, həqiqət qarşısında hər bir kəsi, ilk növbədə isə özünü imtahana çəkir: udub – uduzacağına fərqi yoxdur. Fərqi yoxdur ki, kimisə özündən incik salar, ya da ki kiminsə qəzəbinə tuş gələr. Bütün bunların hamısı onun səmimiyyətidir, onun poeziyasının spesifik cəhətidir. O, yazır:

Yox mənimlə ədavəti zərrəcə,
Qürurunu qoymamış da hərraca.
Dözə bilsə zaman adlı xəraca,
Dinəcəkdir sevgisində ellərin
O günlərim, o aylarım, illərim.

Yaxud:

Hamımızın əzabı var, dərdi var,
Hamımızı dara çəkir dərdivar.

Gözləyirik, arada bir pərdə var,
Kim dartacaq, kim salacaq, bilmirik.

Əsl şair heç zaman özünü düşünmür. Əsl şair əksər vaxt öz qayğılarını, dərdlərini unudur, cəmiyyətlə, həyatla, mühitlə nəfəs alır. Bu mənada Firuzə Məmmədli şeirləri göstərir ki, o, cəmiyyətdən, həyatdan, mühitdən təcrid olunmağı sevmir. Ona görə də onun poetik "mən"i o qədər tələbkardır ki, onun heç ölçüsünü müəyyənləşdirmək mümkün deyildir. Onun poetik "mən"i nəinki insanları, həm də dünyanı imtahana çəkir, az qala dünyaya meydan oxuyur, onu qınaq yerinə çevirir:

Mən də elə bu dünyanın
Dərdi deyən şairiyəm.
Bir baxışla qəlbi sınıb
İçin yeyən şairiyəm.

Dünya görüb mərd üzümü,
Yumşaltmayırsərt üzünü.
Tərəzinin dərd gözünü
Bir az əyən şairiyəm.

Firuzə Məmmədli dünyaya qarşı o qədər tələbkardır ki, hətta bəzən bu onu dünyadan üz çevirməyə gətirib çıxarır. O, yazır:

Bir ömürlük qış görmüşəm,
Ümidləri boş görmüşəm.
Nəyim var - çıxdaş görmüşəm,
Dünyada gözüm qalmayıb.

Firuzə Məmmədlinin "Seçilmiş əsərləri"nin üçüncü cildi onun elmi yaradıcılığını əhatə edir. Bu cildə onun "Y.V.Çə-

Sənətin Firuzəsi

mənzəminlinin tarixi romanlarının ("Qızlar bulağı" və "Qan içində") dil və üslub xüsusiyyətləri", "Bədii dilin estetik mənbələri", "Azərbaycanın şimal-şərq bölgəsinin etnolinqvistik vahidləri" adlı elmi əsərləri və məqalələri, rəyləri, şəxsiyyətlər barədə düşüncələri, xatirələri toplanmışdır. Biz Firuzə Məmmədliyi həm bir şair, həm də bir alim kimi tanıyırdıq. Əlbəttə, şairlik vergidir verilib ona, qismətidir, alın yazısıdır. Alimlik isə onun həyatda zəhmətilə əldə etdiyidir. Onun şairliyi ilə alimliyini müqayisə etmək istəməzdim. Ona görə ki o, şair və alim kimi bütövdür. Firuzə Məmmədli öz bütövlüyünü bu iki qoşa qanadda tapıb. Ancaq bununla belə, Firuzə Məmmədli deyəndə, mənim gözlərim önündə bir şair obrazı canlanır. Məncə, o, nə qədər elmi yaradıcılıqla məşğul olsa da, nə qədər elmi məqalələr yazsa da, daha çox şairdir. Nə yazırsa - yazsın, şairlik sehrindən azad ola bilmir, hissiyatına, duyğusuna və təbinə üstünlük verir. Odur ki, Firuzə Məmmədlinin tərəzisinin şair gözü həmişə daha ağır gəlir...

Və beləliklə, son dövrlərdə yazdığı şeirlərdən ibarət olan dördüncü cild oxucuların ixtiyarına verilir. Firuzə Məmmədlinin özü də yazmadıqlarının yazdıqlarından ağır gəldiyini söyləyir:

Allah, yazmadığım elə
Yazdığımdan ağır gəlir.
Kitab - kitab söz ağrının
Mənə bir varağı gəlir.

O, doğrudan da, şair kimi daha odlu, alovlu, üsyankar və mübarizdir, zamanın sərhədinə sığmayandır, dünyanın dərdlərinə dözməyəndir, hər şeyə "nə olsun" deyənlərlə barışmazdır:

Daş altında yatacağam sirr kimi,
Söz altından cücərəcək dərdlərim,

Fələk kimi yaşadacaq pir kimi,
Aşacağam zaman adlı sədləri.

Yaxud:

Bu xəyallar içində
Şeir də yazıram mən.
Həqiqətə xəyaldan
Səngər də qazıram mən.

Firuzə Məmmədli öz səngərində mətin dayanaraq riyakarlığa, ayrılıya, ədalətsizliyə, yalana, böhtana qarşı söz adlı silahı ilə vuruşur. Onun qələbəsi, zəfəri bu silahın gücündən asılı olur. Nə qədər ki onun söz adlı silahı hər şeyi sahmana salmayıb, Firuzə Məmmədlinin vuruşu davam edəcək, yalana uyanları sözü ilə kötəkləyəcək, yalançı dil qəhrəmanlarının dilini qıfıllamağa çalışacaq, özünün xoş arzularını, xeyirxah əməllərini göyərtməyə çalışacaq. Şairin bundan artıq nəyə gücü çata bilər ki?! Diqqət edin:

Lap elə - beləcə dəliyəm, dəli,
Əlli ağıllıdan biri görünmür.
Atmışam quyuya daş fikirləri,
Dartıb çıxaranın yeri görünmür.

Eh, yenə də bir daş atdım quyuya,
Əlli ağıllıdan biri görünmür.
Gömülür dipdiri adam quyuya,
Bu boyda boşluqda yeri görünmür.

Firuzə Məmmədlinin sözü ünvanını tutmayanda, sahibinə çatmayanda sözünü qənaətlə xərcləməyi özünə borc bilir. Sözün qədrini bilməyənlərə söz deməkdə tərəddüd edir:

Mənə nə düşübdü - söz satım axı, -
Sözü xırıd edim bez bazarında?!
Bir vaxt andım vardı mənim –
"Söz haqqı!"
Üzüm qızarddı söz qızaranada.

Yaxud:

Özümü sınaqdan keçirim, bəlkə,
Daha sözdən-sovdan uzağa qaçım.
Çırpım, silkələyim içimi, bəlkə,
Varsa,
günahımı yumağa qaçım.

Firuzə Məmmədlinin "Seçilmiş əsərləri"nin beşinci cildi məzmun rəngarəngliyi ilə seçilir. Burada onun povestləri, hekayələri, verdiyi müsahibələrdən seçmələr, məqalələri toplanmışdır. Beşinci cildə biz Firuzə Məmmədlinin həm də nəsr əsərləri ilə tanış oluruq. Tam səmimiyyətlə oxuculara onun "Ruhun qisası", "İkinci həyat" povestlərini, "Oğurluq", "Məhəbbət", "Qatarda" hekayələrini oxumağı məsləhət görürəm. Burada həyat hadisələrinin reallığı, gerçəklik, obrazların özünəməxsus cizgiləri Firuzə Məmmədlinin həm də nasir kimi müşahidə qabiliyyətinin dərinliyindən, hər şeyə həssas yanaşma bacarığından xəbər verir.

Mən Firuzə Məmmədlinin yaradıcılığı haqqında dəfələrlə yazmışam. Ancaq bu dəfə yazdığım onun "Seçilmiş əsərləri"nin beş cildliyi əsasında və bu yazı indiyə qədər yazdıklarımından tamamilə fərqlidir. Bunun sirrini mən Firuzə Məmmədlinin yaradıcılığında görürəm. Onun şerilərini hər dəfə oxuyanda özünçün yeni bir lay, yeni bir aləm kəşf edirsən, hər dəfə yeni hisslər yaşayırısan, yeni söz deməyə ehtiyac duyursan. Bu, şübhəsiz ki, Firuzə Məmmədli şerinin təsir gücündəndir və

onun istedadı ilə bağlı bir məsələdir. Bizimlə bir mühitdə yaşayıb-yaradan bu istedadlı şair müasir Azərbaycan poeziyasında öz yolunu gedir...

Firuzə xanımın bu günlərdə 70 yaşı tamam oldu. Onu bu gözəl yubileyi münasibətilə təbrik edir, can sağlığı, yaradıcılıq uğurları və xoş əhval-ruhiyyə arzulayıram.

Buludxan Xəlilov

ADPU-nun professoru

“Azərbaycan” jurnalı, 2010

KİMSƏ İÇİMDƏDİR, İÇİM AĞLAYIR

Adətən şairləri tanımaq üçün, ilk növbədə, onun sevgi şeirlərinə müraciət edirlər. Budəfəki müsahibimizi isə belə bir tanıtmaya ehtiyac yoxdur. Çünki o, 1964-cü ildən ədəbi aləmdə tanınır və öz dəsti-xətti ilə sevilib-seçilir. Ancaq onun külliyyəti ilə tanış olarkən nədənsə şairənin bu qəbildən olan şeirləri bütün incəliyi ilə məni özünə cəlb elədi. Bu misralarda qadın zərifliyini əks etdirən duyğular kəpənək qanadları, bəyaz çöl çiçəkləri qədər incə, təbii olduğu qədər də gözəldir. Bu nümunələr o qədər özünəməxsus, səmimidir ki, onları sevməmək mümkün deyil sadəcə. Bu şeirdə deyildiyi kimi:

Oxşayım tellərini,
Ovuclayım su kimi.
Axsın barmaqlarımdan
süzələnsin, dinməyim,
Rəngini gözlərimə çəkim
bir yuxu kimi.
Sürmələsin gözümlü
Saçlarının ipəyi.

Amma bu istək o qədər saf, təmizdir ki, lirik qəhrəman platonik bir məhəbbətlə «Sənə arzularımdan yaxın düşə bil-məyim» söyləyir. Məncə, bu əsl şair qəlbinin çırpıntıları, həyəcanlarıdır. Yazıya bu cür sevgi notları ilə başlamayı düzü, heç özümdən də asılı olmadı. Elə bil qələmin ucuna özü qondu bu sevgi. Əlbəttə ki, onun zərif nümunələrinin təsiri ilə. Bəli, söhbət incə qəlbli, millətini bir can yangısı ilə sevən və bu sevgidən zamanında başı qalmaqal çəksə də, yenə qələmə, sözə tapınan gözəl şairə, Pedaqoji Universitetin dosenti, filologiya

elmləri namizədi Firuzə Məmmədliyəndən gədir. Tanıyanlar bilir, tanımayanlar onu ədəbiyyata 80-85-ci illərdə gələn nəslin nümayəndəsi kimi təqdim edib, qələminin hərdən susduğundan söhbət açanlar bilsinlər ki, bu xanımın qələmi heç vaxt susmayıb və o, yaradıcılığa qədəm qoyduğu 1964-cü ildə ədəbi aləmə daxil olub. Şeirləri təkcə ölkə daxilində deyil, Amerika, Almaniya, Türkiyə, İran, Moskva, Özbəkistan və Türkmənistanında çap olunub. 1992-ci ildə Türkiyədə keçirilən Beynəlxalq Poeziya Festivalında baş mükafata layiq görülüb. 2000-ci ildə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin şeir müsabiqəsində “İsa İsmayilzadə” adına mükafata layiq görülüb. Bu gün isə əlimizdə onun yaradıcılığının iki cildlik külliyyatı var. Onu da bildirək ki, Firuzə xanımın bir şairə kimi özünü təsdiq etməsi bugünkü qədər də asan olmayıb. Sənədləri düz on il AYB-də müəyyən qadağalara ilişib qalan bu xanıma bəzən «Xaçmazdan şair çıxmayıb» deyər, həvəsdən salmağa çalışsalar da, özündən, sözündən dönməyib. Və bu günədək sadıq qalıb əhdinə. Söz Firuzə xanım üçün demək olar ki, hər şeydir. Onun şeirlərindən və onunla söhbətdən də bunu bir daha hiss elədim.

– *Firuzə xanım bu gün özünü ədəbi mühitdə necə hiss edir?*

– Mühit həmişə, hər yerdə mövcuddur. Hər kəs müəyyən bir mühitin, belə deyək ki, yetirməsidir. Mühitin qulu da var, ağası da. İndiki dövrümüz isə məni bugünə ötürən dünənki, srağagünkü mühitdən fərqli olaraq, insanı qul və ağa qütbləşdirməsində cilalayır. Siz doğru olaraq sualı bugünkü mühitlə bağladınız. Deməli, istər-istəməz «dünənki mühitin məhsulu bu günkü mühitdə» dilemması qarşısında qalırıq. Ona görə «dilemma» ki, bu gün dünənin çiyindən boy versə də, hər halda «bu gündür», «dünən» deyil və onda da ola ki, mühiti sabitləşdirən ictimai-sosial münasibətlər daban-dabana ziddiyyət kəsb edə. Əlbəttə ki, adət etdiyindən ayrılmaq, uzaqlaşmaq, hər şeyi yenidən başlamaq, bunun üçün də əvvəlkindən imtina etmək

(bir halda ki, mən ruhən dağıdıcılığa meyilli deyiləm) -bütün bunlar əvvəlcə bir insan psixologiyasıdır. Şair isə daha çox hisslərlə bağlı insandır. Mənim də mühit transformasiyamın laboratoriyasında bunları aşkar etmək olar. İndi isə, ədəbi mühit barəsində. Ədəbi mühit yəni ədəbiyyat adamının (söhbət konkret şəxsdən gedirsə, şairin) təmasda olduğu ədəbiyyat aləmi: bəzən adama elə gəlir ki, tam xaos içindəsən. Fikir verin, bu saat əli qələm tutan şairlik eşqinə düşür. İki-üç cümləni bir bənd qəlibinə salıb qafiyə düyünü vuran kimi qaçırırlar «sponsor» ardınca. Təəccüblüdür ki, tapırlar da. Sonra da bir az səriştəli yazar tapırlar, redaktə üçün və kitab hazırdır. Bundan sonra sənədləri Yazıçılar Birliyinə təqdim edirlər. Bu da problem deyil və belə-belə şairlik eşqinə düşənlərin yazdıqları özlərinə bəstəkar qazanır, müğənni qazanır və əcaib kliplər də tele-ekranlarda zorla gözə-qulağa dürtülür. Müğənni dəridən-qabıqdan çıxıb oxuyur: «Yanır ürəyim, çırpınır gözlərim (!)» İzaha ehtiyac varmı? Digər bir istiqamət: Özlərini yenilikçi kimi qələmə verənlərdən söhbət gedir. Əslində kimdir bunlar? 60-70-80-ci illərdə ədəbiyyatımızda, doğrudan da, bədii fikrin poetik meyarlarında yenilik yaradan sözün həqiqi mənasında, poeziyaya xidmət edən şairlərin seçmə obrazlarını olduğu kimi, ya da azacıq dəyişikliklə (bəzən çox uğursuz dəyişikliklə) «özəlləşdirən» bəzi yeni nəsil nümayəndələri. Şeiri oxuyursan, fikir, obraz, ritm, hər şey sənə tanışdır. Açıq-aşkar tanıdığın, bildiyin sənət adamının adını çağırır. Soruşursan, “filankəsi oxumusan?” Cavab verir ki, yox, o kimdir ki? Daha nə deyəsən?! O gərək özü başa düşsün bu eyhamı. Başqa bir dalğa – özlərini postmodernist adlandıran, özlərindən və öz yazdırlarından başqa heç kəsi və heç nəyi qəbul etməyən, oxumayan tam bir dağıdıcı «ordu». Bunların proqramında özlərindən əvvəl yaradılanların hamısını inkar etmək kimi zərərli bir maddə var. Özündən əvvəlkiləri inkar, özünü varislikdən məhrum etməkdir. Varislikdən məhrum olmaq isə, yabançılıq, atasından xəbəri olma-

maq deyilmi?! Bəs gələcəkdə milli mədəniyyət varislikdən məhrum olarsa, millət özünün keçmişini harada aramalıdır? Millətin keçmişini danmaq – məsələnin zərərli cəhəti təkcə bununla bitmir. Postmodernist özünü Avropaya yamayır. Yəni belə yazmasam, Avropa (eləcə də dünya) məni oxumaz. Avropa sabah bu «izm»dən də bezəcək. Onda sənin mədəniyyətin də axtardığı milli köklərə maraq göstərəcək. Bəlkə də, meyl edəcək. (Bəs necə bilmişdin?! Bu çərxi-fələkdir). Sual olunur: “Bəs nə üçün Avropa məni oxumaq üçün «özü» olmağa, istədiyi şəkllə salmağa çalışdığı halda, mən onu onun özü kimi qəbul edirəm? Yenə də onun istədiyi şəkildə. Yəni burada mən özümün «xırda xalq», «gücsüz xalq», «gələcəyinə inamsız xalq» konsepsiyamı hazırlamırammı?» Postmodernist üçün qəlib, ritm, ahəng heçdir. Hisslərə istiqamətlənən, nə varsa, heçdir. Vallah, mənim gələcək oxuculara yazığım gəlir. Əlbəttə, əgər onlar robot olmayacaqlarsa. Görün, iş nə yerə çatıb ki, dilin adı sintaktik normaları da onları əsəbləşdirir. Yəni sən dünənki şair, yazıçı bədii nitqini, sözün semantik çalarları ilə bəzəyib-düzəyibsənsə, dilin informasiya imkanlarını genişləndirməyə, mövcud olanlardan bəhrələnməyə meyillisənsə, yazılarında durğu işarələrindən istifadə edirsənsə, gərək bütün bunlar üçün xəcalət çəkəsən! Bəzən fikirləşirəm: “Axı kimdir bütün bunların arxasında duran?! Bu ki milli dilə, milli mədəniyyəyə açıq-aşkar təxribatdır.” Vaxtilə, yəni sovet dövründə «Vahid Sovet xalqı» ifadəsi yaranmışdı. Bu ifadə bütün milli dilləri öz içərisində əritməli idi. SSRİ miqyasında işlənən, hamı tərəfindən qəbul edilən bir ədəbi dil yaranmalı idi. Yeri gəlmişkən, dünya artıq yüz ildir ki, esperanto-vahid dil yaratmaq arzusundadır. «Vahid sovet xalqı»nın SSRİ məkanında mövcud olan bütün dillər əsasında seçmə və əvəzetmə yolu ilə normaya salınmış bir ədəbi dili olmalı idi. Bu isə milli dillərin yaxınlaşması, qovuşması və çiçəklənməsi kimi mərhələlərdən keçməli idi. Hərhalda Sov.İKP-nin XXII qurultayında qəbul olunmuş

«Proqram»da belə deyilirdi. Burada heç bir dilə hegemonluq, əlahiddəlik verilmirdi. Proses təbii getməli və vaxtaşırı tənzimlənməli idi. Yəni normaya salınmalı idi. Əlbəttə ki, dilçi alimlər tərəfindən. Siyasət bu işə müdaxilə etməməli idi. Lakin rus sovinizmi bu işə, necə deyərlər, pəl vurdu. Yəni hegemonluq eşqinə düşdü. «Proqram»da göstərilənlər öz yerində. Proses rus dilinin üstünlüyü, milli dillərə süni bəyər çəkilməsi, zorakılıq şəraitində reallaşmağa başladı. Əlbəttə, fizikada çox adi bir qanun var: Təsir əks təsirə bərabərdir. Bu məsələdə milli çoxluqların gizli və aşkar narazılığı sistemin özülünü sarsıdan amillərdən birinə çevrildi.

Bəs bu gün poetik nitqimizdə dilimizin şəhdini, şirəsini əks etdirən ifadə vasitələrimizdə milli meyarlardan imtina həmin prosesin bu dəfə ayrı istiqamətdə təkrarı deyilmi? Xahiş edirəm, məni düz başa düşəsiniz. Mən ədəbi prosesdə rəngarəngliyin əleyhinə deyiləm. Qoy olsun. Son nəticə bu bizim mənəvi irsimizi zənginləşdirən, onun inkişafı və səviyyəsi bəzəsində yaxşı təsəvvür yaradan amillərdəndir. Elə modernizm olsun. Gözəl üslubdur. Asan, rəvan, birbaşa həzm olunur, təfərrüatsız, qısa, lakonik cümlələr. Nəyi pisdir? Posmodernizm dünyada yaxşı tanınan N.Brox, B.Brext, H.Böll, Q.Q.Markes, X.L.Borxes, U.Eko və sairə kimi onlarla kamil sənət adamları yetişdirib. Yeri gəlmişkən, mən xarici ədəbiyyatı tərcümədən oxuyuram. Yaxşı tərcüməçi qələmində bu ədəbiyyatdan həzz alıram. Ümumiyyətlə, bu barədə çox danışmaq olar.

– *Sizin üçün yaradıcılıq sevinci fərdi xarakter daşıyır, yoxsa ümumi ab-hava təsir edir?*

– Bilirsinizmi, bir çox hallarda şeir mənə bütöv, bir tam halda vəhy kimi verilir və beləcə də kağıza köçürürəm. Belə şeirlər mənə çox böyük sevinc bəxş edir. Lap kədərdən, mətəmdən bəhs etsə belə, uzun müddət bu şeirin sevincini yaşayıram. Amma ümumi ab-havanın da təsiri şairə az şey demir. Hiss edəndə ki, səni duyur, qiymətləndirirlər və üstəlik sən

cəmiyyət və dünya üçün əhəmiyyətli dərəcədə seçilmiş bir yolun nümayəndəsisən, bundan qürur duymamaq, xoş hisslər keçirməmək mümkündürmü? Lakin depressiya keçirən vaxtlarda heç nəyin fərqi olmur.

– ***Çox vaxt kişilərin qadın şairlərdən poetik səviyyə etibarı ilə üstün olduğunu deyirlər. Sizcə, bu fikir nədən yaranır?***

– Mən bu fikirlə qətiyyənlə razı deyiləm. Əvvəla, poeziyanı mən poetikadan kənar təsəvvür etmirəm. Poetik cəhətdən zəif şeirin müəllifinə qadınlar arasında olduğu kimi, kişilər arasında da rast gəlmək mümkündür və belə hallar çoxdur. Sənət aləmində cins əlamətinə görə güzəşt yoxdur. O başqa məsələdir ki, bəzi mövzular məhz qadınlarla bağlıdır və kişilər onu qadınlar kimi işləyə bilməz. Bəzilərisə əksinə. Bir vaxt belə bir fikir mövcud idi ki, guya qadınların beyin kütləsi kişilərə nisbətən yüngül, beyin mərkəzlərinin sayı isə azdır. Ona görə də qadın təfəkkürü kişi təfəkküründən zəifdir. Tamamilə yanlış fikirdir. Alimlər beyinin anatomik quruluşunda elə bir şey müşahidə etməyiblər. Əslinə qalsa, insan beyninin imkanlarının hüdudsuzluğu barədə söhbət gedir. Təsəvvür edin, insan bütün ömrü boyu bu imkanın ancaq 20 faizindən istifadə edir.

İnsan – kəşf olunmamış bir planetdir. Mənə özümdən yaxşı kim bələd ola bilər?! Belə deyirlər çox vaxt. Amma yox. İnsan heç özü belə özünə tam mənası ilə bələd ola bilmir. O ki qaldı qadının guya zəif yazması. Unutmaq olmaz ki, qadının qayğıları kişilərdən qat-qat çoxdur və poeziya isə çox qısqanc şeydir. O müəllifini heç kəslə bölüşmək istəmir. Bölüşəndə ya tamam susur, ya da xəstə, zəif doğulur. Fərqanə, Səhər, Həyat Şəmi, Nisəbəyim, Rəsmiyyə Sabir, Mələhət Yusifqızı və elə sənin kimi qadın və qızlarımızın kişi müəlliflərindən heç də geri qalmayan (bəzən daha güclü) şeirləri azdırmı?

– ***Siz öz yazılarınızı kənar necə müşahidə edirsiniz?***

– Bu yazıların hər biri məni ötüb keçən müəyyən bir anımın, bir vaxtın duyğusu düşüncəsidir. Tam səmimiyyətlə

gəldiyim etirafımdır. Orada məhəbbət də var, nifrət də. Alqış da var, qarğış da, əzab da var, nəşə də. Şeirlərimin hamısı bütövlükdə, bir tam halında mənəm və mən özümü necə varamsa, eləcə də ifadə etmişəm. Yaxud bir şeiri təzədən yazsaydım, belə deməzdim kimi fikirlər mənə aydın deyil. Axı eyni anı eyni tərzdə yaşamaq olmaz. Duyğuların söz qabığı, ifadə imkanını da anın hökmüdür. Baxın, görün, dünyanın haqsızlıqlarından gələn xəcaləti başqa necə ifadə etmək olardı?

Üzümdə dünyanın xəcalətini?
Alıram üzümü ovcum ağlayır.
Kimsə didişdirir ədavətimi,
Kimsə içimdədir, içim ağlayır.

Mənim içərimdə də özümdən xəbərsiz kimsə var. Belə çıxmasın ki, mən bütün şeirlərimi şedevr hesab edirəm. Yox, onlar mənim övladlarımdır. Ona görə də ana övladını bir-birindən ayırmır.

– *Sizə elə gəlmirmi ki, bu gün yazıb, yaratmaq çətinidir?*

– Düz buyurursunuz. Doğrudan da bu gün kamil qələm sahibi olmaq, durduğum pyedstalda özü olaraq qalmaq və ya öz şəxsiyyətini yaratmaq çox çətin işdir. Amma unutmaq olmaz ki, bu sənətin xüsusiyyəti belədir. 1937-ci ildə repressiyaya uğrayan söz sənətkarlarımızı xatırlayaq. Hər dövrün, hər zamanın öz çətinlikləri, yaramazlıqları, çirkabı var və şeir onda şeir olur ki, bu çirkabın içindən təmiz, pak və müqəddəs varlıq kimi çıxır. Anna Axmatova necə deyib: «Bilsən bəzən nə çirkabdan doğulur şeir?!»

– *Söz sizə nəyi verib və sizdən nə qoparıb?*

– Söz mənə elə özünü verib. Bütün müəmması, sehri ilə, bütün şəhdi-şirəsi, melodiyası, ahəngi, acısı, oxşaması, laylası, topu, tufəngi ilə. Daha nə verə bilərdi söz mənə?! Bəlkə şan-şöhrəti deyirsiniz? Şöhrət qulu deyiləm. Və dövlət səviyyə-

sində də heç vaxt əzizlənməmişəm. Sənət dostlarımla qiymətləndirilməsi, Yazıçılar Birliyinin son 10 ildə az-çox qayğısı olub təsəllim. Nə mükafat gözləmişəm, nə imtiyaz. Kirayə mənzillərdə keçən gənclik, müvəqqəti sığınacaq, ayda 90 min manat təqaüd. Budur mənim 40 illik fəaliyyətimdən maddi qazancım və söz məndən nəyi almayıb? Söz məni hamıdan, hər şeydən ayırır. Qəlbimdə elə bir tənhalıq heykəli ucaldıb ki, orada özümdən qeyri kimsəyə yer yoxdur. Onun acısına da, şirininə də qurbandır ömrüm. İlkin o vardı – Söz! Müqəddəs kitablarda belə deyilir. Mən isə deyirəm sonda da o olacaq – SÖZ!

Mina Rəşid

«Yeni Azərbaycan» qəzeti, 17.08.2003

ELMİMİZİN VƏ ŞEİRİMİZİN FIRUZƏSİ

Son dövrlər ədəbi prosesdə bir-birindən maraqlı kitablar nəşr olunmaqdadır. Onların hər birisi tematikası, mündəricəsi etibarilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bir hissəsi ayrı-ayrı sənətkarların əsərlər toplusu kimi səciyyələnir. Digər bir hissəsi nəzəri düşüncəni, ədəbi prosesi qiymətləndirmək xarakteri daşıyır. Başqa bir istiqamət də var. Bu da ondan ibarətdir ki, ədəbi prosesdə özünü təsdiqləmiş, uğurlu yaradıcılıq yolu keçmiş sənətkarların həyatı, yaradıcılığı ilə bağlı yazılanların bir araya gətirilib nəşr olunmasıdır. Bu tip kitablarda sanki illər görüşür, yaradıcının boy artımı, ədəbi prosesin ona münasibəti haqqında bütöv təsəvvür yaranır. Görkəmli şair, dilçi alim Firuzə Məmmədli haqqında olan məqalələrin bir araya gətirilərək çap etdirilməsi də həmin uğurlu işlərdəndir. «Sənətin firuzəsi» (Bakı, ADPU, 2008) kitabı bu mənada mühüm dəyər qazanır.

F.Məmmədli Azərbaycan ədəbiyyatında yaradıcı kimi özünü bir neçə onillik bundan əvvəl təsdiqləmiş sənətkarlardandır. Artıq mühit onu kifayət qədər tanıyır. Şeirləri təkcə respublikamızda deyil, onun sərhədlərindən kənardə da lazımı qədər sevilir. Haqqında ədəbi tənqidin görkəmli nümayəndələri öz mülahizələrini söyləmiş, yaradıcılığının ətraflı təhlilini aparmağa çalışmışlar.

Zəngin yaradıcılıq yolu keçən F.Məmmədlinin yaradıcılığı bir neçə istiqamətdə araşdırmaların probleminə çevrilib. Ən birincisi, o, şair kimi xalqın yaddaşına öz adını yazıb. Minlərlə oxucu kütləsinin sevimlisinə çevrilib. «Gümüşü damla» adlı ilk şeirlər kitabından başlanan bu yol sonralar neçə-neçə kitabların yaranması ilə nəticələndi. «Yoluma bahar düşüb», «Sənin ömrün», «Yetkinlik», «Bir qarış ucalıq», «Məni məndə bölən dün-

ya» və s. şeirlər kitabları buna nümunədir. Burada təkcə F.Məmmədlinin deyil, bütün Azərbaycan poeziyasının uğurları, yaradıcılıq imkanları nəzərə çarpır. F.Məmmədli keçən əsrin altmışıncı illərində ədəbiyyata gələn nəslin nümayəndələrindəndir. Onlar öz istedadı, fitri qabiliyyətləri ilə ədəbiyyata bir növ yeni ruh gətirdilər. Ədəbi prosesə yeni istiqamət verdilər. F.Məmmədli də həmin istedadların bir nümayəndəsi kimi öz sözü, nəfəsi, ruhu ilə tanındı. Bir növ kimliyini təsdiqlədi. Böyük ədəbiyyata təsadüfi gəlmədiyini göstərdi. «Sənətin firuzəsi» adlı kitabdakı məqalələrin böyük bir hissəsi onu bir şair kimi açmağa xidmət edir. Dilçi alim, filologiya elmləri doktoru, professor B.Xəlilovun «Şairə və alim taleyi yaşayan insan», tənqidçi V.Yusiflinin «Ağrılı şeirlər», Q.Mustafayevanın «Şairin poetik dünyası», N.Məmmədlinin «Ürək dolusu sevgi nəğmələri» və s. məqalələri bunu aydınlıqla göstərir. Burada şairənin yaradıcılığa olan böyük sevgi, onu duyaraq təhlil süzgəcindən keçirmə nəzərə çarpır.

«Sənətin Firuzəsi» adlı məqalələr toplusunun mühüm bir hissəsində F.Məmmədli nasir kimi təhlil olunur. Onun «Ömrün axarı» adlı kitabı sözün həqiqi mənasında F.Məmmədli istedadının bir başqa tərəfini, nasir kimi nələrə qabil olmasını göstərir. Bu kitabda müxtəlif illərdə qələmə aldığı hekayə, povest, piritçaları toplanmışdır. «Ruhun qisası», «İkinci həyat», «Sular sonası» povestləri, «Qaratel», «Oğurluq» və s. hekayələri Azərbaycan nəsrinin uğurlarıdır. Sənətkarın istedadının açılmalı, araşdırılmalı olan tərəfləridir. Kitabdakı məqalələrin bir hissəsi həmin nümunələrin təhlilinə həsr olunub. Onu da qeyd edək ki, ədəbi tənqid bu hekayə və povestləri lazımı qədər yüksək qiymətləndirir.

F.Məmmədlinin zəngin yaradıcılığının mühüm bir hissəsi, demək olar, alim kimi fəaliyyəti ilə bağlıdır. O, Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrində daha çox dilçi- alim kimi tanınır. Çox az adama nəsisib olur ki, bu iki sahəni, həm elmi, həm də bədii

yaradıcılığı paralel şəkilə apara bilsin və hər birində böyük uğurlara çatsın. F.Məmmədli belə xoşbəxt olanlardandır. O, şair kimi hansı yüksəklikdə dayanırsa, alim kimi də eyni səviyədə görünür. Azərbaycan dilçiliyinin müxtəlif problemləri ilə bağlı yazdığı məqalələr, əsərlər bunu aydınlıqla göstərir. AMEA-nın müxbir üzvü, əməkdar elm xadimi A.Qurbanovun «F.Məmmədlinin elmi yaradıcılığına bir baxış» adlı məqaləsi buna nümunədir. Dilçiliyimizin ağsaqqallarından olan A.Qurbanov onu bir alim kimi şərh edir, əsərlərinin təhlilini verir. «Y.V.Çəmənəminlinin tarixi romanlarının dil və üslub xüsusiyyətləri», «Azərbaycanın şimal-şərq bölgəsinin etnolinqvistik vahidləri» adlı əsərləri onun dilçi- alim kimi yerini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. A.Qurbanov son olaraq dilçi- alim haqqında qənaətlərini belə ümumiləşdirir. «F.Məmmədli Azərbaycan dilçiliyində öz üslubu olan, yeni fikir deməyi bacaran dilçilərdəndir». Filologiya elmləri doktoru, professor Əzizxan Tanrıverdi də eyni düşüncədə F.Məmmədlinin yaradıcılığını şərh edir. Şair, alim və müəllim kimi bütövlükdə fəaliyyətinə qiymət verir. Çox maraqlı tərzdə yazır. «Ədəbiyyat tariximizdə şair, alim və müəllim kimi tanınmış yaradıcı şəxsiyyətlərə, xüsusən qadın sənətkarlara az təsadüf olunur. Belə qələm sahiblərindən biri və bəlkə də, birincisi Firuzə Məmmədlidir». Bu bizim nəzərimizcə çox doğru, zərgər dəqiqliyi ilə olan qiymətləndirmədir. Bəli, doğurdan da, F.Məmmədli bu istiqamətdə araşdırmalara ehtiyac doğuran sənətkarlardandır. Belə böyük yaradıcılıq yolu keçmə və hər birində eyni uğuru qazanma çox az-az adamlara nəsib olub. Onlardan biri də F.Məmmədlidir. Kitabda gedən məqalələr sənətkarın zəngin yaradıcılığının bir daha ədəbi ictimaiyyətə hansı yüksəklikdə olmasının təqdimatıdır. Əminik ki, bu istiqamətdə onlarla, yüzlərlə yazılar yazılacaq. Zaman-zaman onun yaradıcılığının qiymətləndirilməsi aparılacaqdır. Biz isə F.Məmmədli yaradıcılığına və ədəbi tən-

qıdın bu yaradıcılığı qiymətləndirməsinə bir məqalə səviyəsində öz sayğılarımızı bildiririk.

Vaqif İsrailov

«Düşüncə» qəzeti, 14 iyun, 2009-cu il

«AXIB TÜKƏNMƏYƏN» MİSRALAR

Firuzə Xanım «Seçilmiş əsərlər»inin IV cildini mənə verib «Sən Allah, avanqard üslubda yazma, mən milli şairəm», dedi. Vərəqlədim. Gözümə dəyən ilk misralar sanki üzümü, əllərimi qarşaladı. Şair axıb tükənməyən gününü, rüzgarını kiminlə bölüşüb paylaşacağını bilmir. Elə oxuculara da bu səbəbdən üz tutub:

Belə tənhalığa meylim tükənmir,
Zaman təkbaşına, neynim, tükənmir.
Axır boş-boşuna günüm, tükənmir,
Kiminlə paylaşım, bölüm bu vaxtı?

Bir az yaxından baxanda görürsən ki, bütün qələm adamlarını bu dərd birləşdirir. Əslində bu, dərddir, adına şeir, yazı deyirlər və heç kim kefindən qələmə üz tutmur, xüsusən də şairlər.

Ömrün çox dolanbac yolları var. Və az qala hər yeni dalandə, döngədə azmaqdan, yıxılmaqdan, əzilməkdən qorxursan. Tənhalıqdan qorxursan, boşluqdan, yeknəsəklikdən qorxursan, sevgidən qorxursan, qorxunun özündən qorxursan. Bir də görürsən ki, həmişə sadıq, hər yerdə həmdəm olan qələminlə baş-başasan. Bütün duyub düşündüklərin, hiss etdiklərin, yaşadıkların artıq «qələmə alınıb». Rahatlaşırsan, ancaq bu rahatlıq da rahatlıq yox, müvəqqəti, nisbi sakitlikdi. Eynən dənizdəki tufanqabağı sakitlik kimi.

Deyəsən, hissə qapıldım. Yox, Firuzə xanımı oxuculara «dərd şairi» kimi təqdim etmək fikrim yoxdur. Ən azı ona görə ki, onun dərdlə süslənmiş olsa belə, ictimai məzmunlu şeirləri də çoxdur. Həm də necə dərdlə süslənməsin ki, get-gedə

«kiçilir bu vətən». Ancaq Firuzə xanımın vətən ünvanlı şeirləri ah-nalədən, sızıltıdan yox, qələbə əzmindən, haqqın bir gün öz yerini tapacağına inamdan yoğrulub:

Cana doyub alverindən dünyanın,
Bəd niyyətlər kürüyəcək kölgəsin.
Görünəcək hər yerindən dünyanın
Onda böyük Azərbaycan ölkəsi.

«Qisas» deyib kükrəyən misralar bütöv bir xalqın arzusunun ifadəsidir:

A yurdum, a yuvam, haqqım Qarabağ,
A köçkün, digərgin, qaçqın Qarabağ,
Bəxtimdə dərd adlı daşqın Qarabağ,
Bitsin əsir ömrü sürməyin daha.

Şəhid Muxtar Osmanovun və şəhid olan bütün əsgərlərin əziz xatirəsinə həsr olunmuş «İgid ölər, ad-san qalar» poemasını da müəllifin vətən qarşısında xidməti kimi qiymətləndiririk.

Az qala hər şeirində, misrasında ötən ömrün aylarını, illərini saf-çürük edir Firuzə xanım; özündən narazı, bəxtindən gileyli.

Amma Firuzə xanımın – «Poeziyamızın Firuzəsi»nin gileylənməyə haqqı varmı? Bu yaxınlarda çap olunan «Sənətin Firuzəsi» kitabında 30-a yaxın dəyərli imza sahibi bu xanım yazarın elmi-filoloji tədqiqatlarından, poetik axtarışlarından fərəhlə söz açır. «Məni mənə bölən dünya», «Ömrün axarı», «Dilək yaxasına dönnəm yenidən», «Seçilmiş əsərlər»in oxucuları da öz yerində. O ki qaldı «ruhun hökmü ilə keçilən həyat yoluna... Biz bütün onu sevənlər, oxuyanlar adından bunları

Sənətin Firuzəsi

deyirik: Yolun ki (həyat yolu) əvvəli naməlum, ortası məlum,
sonu görünməzdir, qəm çəkməyə dəyərmə?

Hicran Hüseynova
«Ulduz» jurnalı, 2009

“AYAĞINA DÜŞÜM SEVGİ...»

Poeziya həmişə var. Həyatda, təbiətdə, düşüncələrdə və duyğularda, qarşılaşdığımız ən müxtəlif həyat səhnələrində. Fəqət bu poetik ecazkarlığı duymaq, onu sənət səviyyəsində poetik qüdrət kəsb edən bir əzəmətdə sözə çevirmək hər şairə nəsisb olmur. Çoxları şeir yaza bilər. Amma həqiqi poeziyanı yaratmaqda aciz qalar.

Dilçi alim, nasir, tərcüməçi, şair kimi tanıdığımız Firuzə Məmmədli daha çox şair kimi poeziyasevərlərin yaddaşında əbədiləşib. Bu gün Firuzə Məmmədlinin əsərlərini, poetik duyğularını sevərəkdan oxuyuruq.

Poeziya cəmiyyətin qəlb dünyasıdır. İnsanın və insanlığın şeiriyət kitabıdır və bu kitabı tənqidçilərin “Sənətin Firuzəsi” adlandırdığı Firuzə Məmmədli elə səviyyədə yazır ki, könlərdə həmişəlik iz qoyur. Sanki daim xatırlanan şirin bir xatirə yazır. İstedadlı şairə həyatı bütün təzadları və ziddiyyətləri ilə, bütün sevgi və nifrəti ilə, dərdi, möhnəti ilə birgə sənətə gətirmək qüdrətindədir. Mən deyərdim ki, ən gözəl, ən mükəmməl sevgi şeirlərinin müəllifidir...

...Dünyaya yürüşüm sevgi,
Ömürlə görüşüm sevgi,
Ayağına düşüm, sevgi,
Ürəklərə yolun olum.

İnsanın sevgisini, məhəbbətini bundan artıq necə ifadə etmək olar? Odu ki, əslində ən böyük sənət əsəri, ən qüdrətli poeziya elə insanın özüdür. Çünki bu misralar insanın yaddaşı deməkdir, insanın əqidəsi deməkdir, insanın dünyaya, həyata, mənəvi aləmə baxışı deməkdir.

Sənətin Firuzəsi

Firuzə Məmmədli alovlu misralar müəllifir. Azərbaycanın, Vətənimizin tarixi taleyi onun qələmində, üzə çıxardığı ədəbi-bədii nümunələrdə xüsusi bir həssaslıqla oxunur. Şair yağlı tapdağında qalmış torpaqları xilas etmək üçün barıt qoxuyan misralarla hayqırır:

Vətən sərhəd-sərhəd kiçilir, qalxın!
Hörümçək bağladı içiniz, qalxın!
Duzladı qolunuz-qıçınız, qalxın!
Qoy «üsyən» qışqırsın yumruqlarınız!
“İntiqam” qışqırsın yumruqlarını!

Şairənin nəsr əsərlərində müraciət etdiyi Vətən mövzuları da milli faciələrimizdən qaynaqlanır.

Bu günlərdə Firuzə Məmmədlinin ədəbi fəaliyyətinin 50 illiyinə həsr olunan təntənəli mərasimə – Muğam Teatrına toplaşan sənət adamları, şairlər, yazıçılar... əslində, sənətin she-rinə, sözün işığına gəlmişdilər. Muğam Teatrının direktoru Arif Qaziyev, xalq şairi Fikrət Qoca, tanınmış tənqidçilər Qurban Bayramov, Vaqif Yusifli, türkoloq alim Minəxanım Təkləli, ADPU-nun, filologiya fakültəsinin dekanı, professor Buludxan Xəlilov, Himalay Qasımlı, Kamil Bəşirov, «ədəbiyyat qəze-ti»nin baş redaktoru Ayaz Vəfəli və adını çəkə bilmədiyimiz söz xiridarları, ziyalılar çıxış etdilər. Alimin elmi yaradıcılı-ğına, ədəbi fəaliyyətinə böyük qiymət verdilər.

Şairənin sözlərinə bəstələnmiş mahnılar oxundu. Şeirləri bədii qiraət ustaları tərəfindən səsləndi. Bir sözlə, şair, alim ömrünün geridə qalmış böyük bir hissəsi sanki yenidən canlan-dırıldı. Bütün bunlar istədəda və zəhmətə qiymətin təcəssümü kimi yadımızda qaldı.

Özü kimi, əsərləri kimi yubiley tədbiri də buraya toplaşanlara məna, məzmun dolu bir ömür aşıladi. Və orada, həmin anlarda yaşadığımız duyğular bir daha bizi silkələdi. Yadda-

şımızda, daha çox gəncliyin yaddaşında Firuzə Məmmədli bir məhəbbət abidəsi kimi qaldı. Ən azı bizim könül dünyamızda bu misralar həmişəlik özünə yer tapıb. Sevginin, məhəbbətin özünə söylənmiş misraları deyirəm.

...Minlərdən birinəm sənin,
Ömürlük sirtinəm sənin,
Ən gözəl dirinəm sənin,
Ən gözəl də ölün olum.

Fariz Çobanoğlu

«Qarabağa aparan yol» qəzeti,

29 aprel 2010-cu il

QADIN ÜRƏYİ QƏDƏR KÖVRƏK POEZİYA

Firuzə Məmmədli çağdaş Azərbaycan poeziyasına özünə-məxsus poetik ruh, çalar bəxş edən, Məhsəti, Natəvan, Heyran xanım, Ağabəyim ağa şeirindəki böyük qadın ürəyinin yaşantılarını, yalnız qadın şairlərə məxsus həssaslıqla sözə xəfif yanaşmanı yeni tərzdə şeirə gətirən şairdir. Onun ilk şeiri 1963-cü ildə çap olunub. “Ay həkim” adlı bu şeirin sayalı qədəmləri şairin o vaxtdan bu günədək nəşr olunan 23 kitabına, 130 elmi-publisistik məqaləsinə, 5 cildlik “Seçilmiş əsərləri”nə yol açıb. Hər yeni şeiri, hər təzə işıq üzü görünən əsəri Firuzə Məmmədlini mötəbər oxucuya bir addım daha yaxınlaşdırıb. Şairin bəzən kövrək, bəzən sərt düşüncələrə köklənən, gah incə hisslər aşıl原因, gah da qəti hökm kimi səslənən dərin məzmunlu poeziyası şeir-şeir boy atıb duyumlu ürəklərə nüfuz edib, estetik zövqləri oxşayıb. Beləcə, şair doğulan, şair taleyi yaşayan Firuzə Məmmədli ömrün bir-birini qovan günlərini, illərin ovqatını, ahəngini misra-misra sözlərə köçürüb. Taleyini ən vəfalı həmdəm bildiyi Sözü bağlayan şair söz dünyasının hər sınağında sınıanıb, çətinində bərkiyib, bugünkü sənətkar əzminə yiyələnib:

Çətininə çiyin verdim,
Asanında sındım sözün.
Yandım, bişdim ocağında
Əhdim sözün, andım sözün.

F.Məmmədli yaşadığı dövrün sosial-ictimai gerçəkliklərini vaxtında görüb-dəyərləndirən şairlərimizdəndir. O, sənətdə ilk, kövrək addımlarını atdığı 60-cı illərin, ilk şeir kitabı “Gümüşü damla” (1972) ilə şair “mən”ini təsdiqlədiyi 70-ci illərin, eləcə də sənətdə ən inamlı illər kimi qarşılayıb yola saldığı

milli özünüdərək ərəfəsi və milli müstəqillik dönəminin – 80-90-cı illərin sosial-estetik problemlərini yaradıcılığında böyük məharətlə əks etdirmişdir. Şair poeziyasında xalqımızın ictimai həyatının bütün narahat məqamlarına, ağırlı günlərinə həssas sənətkar münasibəti bildirmişdir. 70-ci illərdə qələmə aldığı, 37-ci il repressiyasının qurbanlarına həsr etdiyi şeirdə F.Məmmədli Azərbaycanın yaşadığı faciəli tarixi yada salır. O, xalqın ən qüdrətli zəka sahiblərinin aradan götürülməsi, düşünüən beyinlərin məhv edilməsi ilə stalinizmin amansız siyasətinin həyata keçirildiyinə, milləti başsız qoymaq, kiçiltmək, milli mənliliyini yox etmək missiyasının yerinə yetirildiyinə işarə edir. Bu şeirdə şair heç bir repressiya qurbanının adını çəkmir, amma gözlərimiz önündə Hüseyn Cavidin, Əhməd Cavadın, Mikayıl Müşfiqin... və yüzlərlə böyük fədakar milli şəxsiyyətlərimizin əzəmətli siması canlanır:

Bir xatakar əllə
qara daş olub
tolazlandılar
yeddi dəryadan
o yana.
Sağlıqlarında
döndülər
qorxulu nağıla,
qorxulu dastana...
Bir xalqın başının
ucalığıydı onlar –
Xalqın ucalığını
üzdülər bədənindən.
Bir xalqın cavanlığı,
qocalığıydı onlar –
sürdülər vətənindən.

“Şəhid məzarları” şeiri isə Azərbaycanın yaxın keçmişinin ovqatını mükəmməl şəkildə nümayiş etdirir. 90-cı illərdə xalqın milli mücadiləsi, emosiyası, erməni işğalçılarına qarşı müharibənin acı nəticələri bu şeirdə dolğun inikasını tapmışdır. “Şəhid məzarları qəbristan deyil” – deyən şair buranı “fəryadın saçını yolduğu”, “qanın çiçəklərə dolduğu” məkan kimi təsvir edir. Şairə görə bura elə məkandır ki, “Oğullar – başdaşı, qızlar – başdaşı”, “Ağrılar içində sızlar baş daşı”, “Şəhid məzarları... Güllər təzə-tər, Yaralar hələ də qan verir burda. Hələ də üzünü cırır dərd, kədər, Hələ də çiçəklər can verir burda”...

Çağdaş milli poeziyanın yaradıcıları cənub mövzusunda yüzlərlə şeirlər, onlarla poemalar həsr etmişlər. Ümumiyyətlə, 60-70-ci illər, eləcə də 80-ci illər ədəbiyyatında cənub həsrəti aparıcı mövzulardan biri olmuş, bu həsrət “o tay-bu taylı vətən”, “fəraq salan Araz”, “Xudafərin körpüsü”, “Heydərbabə”, “Təbriz dərdi”, “Savalan” və s. obrazlarda mükəmməl bədii ifadəsini tapmışdır. Həmin illərdə Firuzə Məmmədli də səsini müasirlərinin səsinə qatır, “Əsrin o tayı, bu tayı”, “Səslə məni”, “Sahillərin həsrəti” şeirləri ilə B.Azəroğlu, H.Bülluri, M.Gülgün, S.Tahir kimi qələmdaşlarının cənub harayına qoşulur:

Bu qədər hicrana ürəkmi dözər?!
Bacı qardaşıyla görüşməz məgər?!
Təbrizi Bakıya qoşub bir səhər
Danışığı xəttində, tel, səslə məni.
“Səslə məni”

Sərhədlər – yolumun sönmüş çırağı, –
Ömür sərhədlərdə dolaşmış qalıb.
Əsrin o tayına bir Araz yağmış –
Əsrin bu tayında təlaşmış qalıb.
“Əsrin o tayı, bu tayı”

Cana doyub sahillərin həsrəti,
Üzə durub bu ayrılıq haçandı.
Ümidləri yumruğunda gizlədib,
Bu diş bizə gülə-gülə qıçandı.
“Sahillərin həsrəti”

F.Məmmədlinin özünəməxsus lirik-fəlsəfi üslubu var. Bu üslub milli poeziyada həm ənənəvi məktəbin, həm də eksperimental-modern məktəbin ən yaxşı keyfiyyətlərini özündə birləşdirir. Bu cəhətdən də F.Məmmədli şeiri bir tərəfdən Molla Pənah Vaqif, Səməd Vurğun şeiriyyətindəki səmimiyyəti, dil sadəliyini, fikir aydınlığını özündə ehtiva edirsə, digər tərəfdən Rəsul Rza poeziyasının özünüdərkə səsləyən modernist ruhunu təcəssüm etdirir. Və bu orijinal üslubun səmimiliyi, fəlsəfiliyi, ahəngdarlığı şairin bütün yaradıcılıq nümunələrinə hopub, onun yaratdığı yeni ruhlu poeziyanın başlıca uğurunu təmin edir.

F.Məmmədlinin sənətkar “mən”i onun poeziyasında son dərəcə fəal, dürüst ifadə olunur. Bu poeziyada şair “mən”i ilə lirik qəhrəmanın ideya-estetik mövqeyi arasında məsafə yoxdur, onların əlaqəsi bütövdür, qırılmazdır. Şairin lirik qəhrəmanının düşüncələr aləminə daxil olduqda bu poeziyanın rəngarəng mövzular “karvanı”na bir aparıcı mövzunun – humanizmin “sarbanlıq” etdiyini görürük. F.Məmmədlinin insanın psixoloji aləmi, fəlsəfi təfəkkürü, sevgisi, sevinci, kədəri, həyat, ölüm, dostluq, sədaqət, milli mənlilik, dini etiqad və s. haqqında duyğuları əks etdirən lirikasında bütün mövzular humanizmdən qaynaqlanır, mənbəyini həssaslıq, paklıq, mənəvi saflıq, xeyir-sevərlik kimi ülvə hissələrdən götürür. Həmin humanizmdən, ülvə hissələrdən doğan şair qayğıkeşliyi bu kimi poetik deyimlərdə sərgilənir: “Sən ki, cüvələnen bir kəpənəksən, Qonma çiçəklərə, toz dəyər sənə”, “Bu yolu özündən qabağa salma, Səndən əvvəl gələn tapdaya bilər, Tapdaya-tapdaya toplaya bilər

Sənətin Firuzəsi

bu yolun dərini, ağırlarını”, “Dünyanın başı üstündə atom bombası, O bombanın altında keçəsi yolu var bu uşağın”...

Müdrüklərin belə bir məşhur məntiqi qənaəti var: “Əsil insan ailəsini özündən artıq sevən, yaxşı insan vətənini ailəsindən artıq sevən, ən yaxşı insan bəşəriyyəti vətənindən artıq sevendir.” F.Məmmədli poeziyasına diqqətlə nəzər saldıqda şairin ailəsini özündən, vətənini ailəsindən, bəşəriyyəti vətənindən çox sevdiyini müşahidə edirik. Şairin vətən sevgisi ilkin mənbəyini doğulduğu yurddan, el-obadan alır, “Xaçmaz”, “Yurd yeri”, “Kəndimiz”, “Qızbənövşə”, “Pirbəhyə dağı” kimi onlarla şeirlərində boy atıb böyüyür:

Sən adında mənaya bax, “can əxi”...

“Əxi”lərin yadigarı Şamaxı,

Bəlkə, sənin bir parçandı Canaxır...

Bəlkə, qopub nağıllardan kəndimiz.

“Kəndimiz”

Demirəm ki, odun daha istidir,

Demirəm ki, suyun daha dadlıdır.

Məni soyuq torpağın da isidir,

Mənə acı küləyin də bal dadır.

“Ata yurdum”

Bu yurd sevgisi şairin poetik istedadı ilə birgə böyüyərək daha böyük sevgiyə – bütöv Azərbaycan sevgisinə qovuşur: “Bağrında tükənməz atəş qaynağı, adında “can” kimi şirin sözü var”. Sonra bu sevgi daha böyük vətən anlamına – türkçülüyə, Turançılığa üz tutub səslənir: “Dünya daşım, ocaq daşım, yurd daşım, Doğu, Batı türk elimə vətənmiş”, “Elə “cənnət” dediyimiz o diyar Türkiyəymiş, bilməmişik, ilahi”.

“Xatın”, “Özbəkistan torpağı”, “Bu gün Daşkənd”, “Heykəl anası”, “Əfqanıstan”, “Ümidlər, inamlar”, “Çili ilin dörd

fəslində”, “Fudzi”, “Mirvari yetirən qız” şeirlərində isə F.Məmmədlinin sevgisi bütün bəşəriyyətə ünvanlanıb. Həmin şeirlərdə o, dünya üçün narahatlıq hissi keçirir, itkin Çili vətənpərvərlərinin, əfqan millətinin, Xirosima-Naqasaki sakinlərinin taleyini düşünür. Bəşəriyyətin bütün bədbəxtliklərinin ən böyük səbəbi olan odlu və soyuq müharibələrə nifrət yağdırır:

Göy üzünün ulduzları heyrətdə,
Söz dodaqda, əl çənədə –
qışlayıb.
İnsandımı –
bu adda, bu qeyrətdə,
Barmağını öz məhvinə tuşlayıb.

Leonardo da Vinçi rəssamlığı tamaşa etməklə anlaşılan poeziyaya, poeziyanı isə dinləməklə anlaşılan rəssamlığa bənzədirdi. F.Məmmədlinin poeziyası da insan duyğusunun süzgəcindən keçmiş təbiət qədər dolğun, incəsənət kimi unudulmaz təəssürat yaradır. Bu cəhət şairin təbiət lirikasında xüsusilə özünü aydın şəkildə biruzə verir. Anadilli poeziyamızda elə bir şair tapmaq mümkün deyil ki, təbiətə bir neçə şeir həsr etməsin. Yaradıcılığının mühüm bir qismini peyzaj lirikası təşkil edən, “təbiət şairi” kimi tanınan şairlərimiz də olmuşdur. Firuzə Məmmədli təbiəti təkə gözəl, faydalı olduğu üçün vəsf etmir, həm də insanın ən saf duyğularına görə təbiətə borclu olduğu üçün, onun xislətindəki təbiiliyin, saflığın təbiətdən gəldiyinə görə ona yüksək poetik dəyər verir. “Təbiətin qulağından sırğatək Qızıl payız sallanır”, “İlk bahar... Həvəsim kəndə üz tutub, Gedib çiçəkləri qarşılamağa”, “Ömrünə od düşsün, ay sazaq, sənin, Bahar fəslidir”, “Ətirindən kim məst olar, bilmərəm, Bu güllərin gül sevinci mənimdir”, “Gilas budağından sallanıb elə Şeh də nənnilənir belədən-belə”, “Nə gözəldir

Sənətin Firuzəsi

çiçəklərin mürgüsü, Sarmaşığın çəpərlərdə hörgüsü”, “Yaşayıb dünyanın baharı boyu, Bir yarpız ətrinə köçəcəyəm mən” kimi misralar şairin təbiətə sonsuz vurğunluğunun, sevgisinin izharıdır.

Aşıq ədəbiyyatı nümunələrindən çağdaş müasir poeziyaya qədər anadilli şeirimizin çoxəsrlik inkişaf yolunda daim “təzə-tər qalan”, köhnəlib unudulmayan obrazlardan biri də Bənövşədir. Bu obrazın ən mükəmməl yaradıcısı Aşıq Qurbanıyə qədər və Aşıq Qurbanidən üzü bəri neçə-neçə sənətkar bənövşəni sevə-sevə vəsf edib. F.Məmmədlinin “Bənövşə”si də (səzlərində olduğu kimi) “kövrək vücudunda” şairin çəkilməz ovqat yükünü daşıyır:

Boynu bükükmüydü binadan-başdan?
Ayrı düşmüşdümü yardan, yoldaşdan?
Bəlkə də, qaçıbmış bir qəlbidaşdan,
Düşüb qar üstündə qara bənövşə.

...Mən də sənə kimi qəlbidağlıyam,
Nisgil soraqlıyam, qəm soraqlıyam.
Bir sınıq taleyə elə bağlıyam,
Çəkib varlığımı dara, bənövşə.

Bir neçə il öncə “Haqqın işığına tapınan misralar” adlı məqalədə Firuzə Məmmədlinin adını dünyanın görkəmli qadın yazıçıları ilə bir sırada çəkmişdim. Məqsədim məhz “kişi nəhənglər kimi yazdığına” görə yox, dünyanı, həyatı daha incə, daha həssas qadın ürəyi, qadın hissiyyatı ilə duyub şeirə gətirdiyinə görə Firuzə Məmmədli yaradıcılığının üstünlüyünü nəzərə çatdırmaq idi. Bir vaxtlar bütün dünya ədəbi ictimaiyyətinə maraqla qarşılanan, bütün xalqları cəlb edən əsərləriylə heyrət doğuran qadın yazıçılar Şarlotta Brontenin, Etel Lilian

Voyniçin, Harriet Biçer Stounun, Suat Dərvişin sənətkar üstünlüyü kimi...

Təranə Turan Rəhimli,
Şair, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
ADPU-nun dosenti. 2012

ZƏNGİN YARADICILIĞIN YENİ SƏHİFƏLƏRİ

Firuzə Məmmədli – 70

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında Firuzə Məmmədlinin imzası özünəməxsus yer tutur. Çoxşaxəli yaradıcılığa malik Firuzə xanımın uzun illərdən bəri həm poeziya, həm nəsr, həm də publisistika sahəsindəki uğurlu fəaliyyəti onu Azərbaycan ədəbiyyatının dəyərli nümayəndələrindən biri kimi tanıdıb. Firuzə Məmmədlinin qələmindən çıxmış çox sayda şeir, hekayə və digər janrlarda olan əsərlər müəllifinə böyük uğur gətirib, ona geniş oxucu məhəbbəti qazandırıb. Ömrünün yeddinci onilliyinə yekun vuran Firuzə Məmmədli bu gün də coşqun yaradıcılıq ilhamı ilə yazıb-yaradır, əsərlərilə oxucuları sevindirməkdə davam edir.

Təbii ki, yubilyar ədibimizin yaradıcılığı tədqiqatçıların diqqətindən kənarında deyil, onun əsərləri haqqında ardıcıl olaraq məqalələr, araşdırmalar qələmə alınır. Təqdim etdiyimiz yazı da belə məqalələrdəndir. Həmçinin yubileyi münasibətilə Firuzə xanımın keçən il yazdığı şeirlərindən bir neçəsini oxucularımıza təqdim edir, müəllifə cansağlığı, yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

„525-ci qəzet“.

Tanınmış şairəmiz Firuzə Məmmədlinin gərgin, çoxşaxəli yaradıcılıq əməyinin bəhrəsi olan “Seçilmiş əsərləri”nin V cildi bu yaxınlarda işıq üzü görüb.

Hələ gənc yaşlarından ədəbiyyat aləminə – şeirə, poeziyaya gələn, hər misrasında bir insan ömrü gizlənən şairənin “Seçilmiş əsərləri”nin V cildində onun, yaradıcılığı haqqında yazılan məqalələr, povestləri, hekayələri, səfər qeydləri, müsahibə və məqalələrindən nümunələr toplanıb.

Firuzə Məmmədli yaradıcılığının ilk illərindən ədəbi tənqidin diqqətini cəlb etmiş və o öz poetik nümunələri ilə oxucularının dərin rəğbətini qazanmışdı. Zaman keçdikcə oxucuları şair Firuzə Məmmədlini nasir, dilçi-ədəbiyyatşünas kimi də tanımağa başladı. Əlbəttə, öz yaradıcılıq dünyasında bir neçə sahəni əhatə edən, istər bədii, istər elmi, istərsə də publisistik yaradıcılığında oxucu qəlbini fəth edən istedadlı xanımın çoxşaxəli yaradıcılıq dünyasından danışmaq bir qədər məsuliyyətliyətlidir. Bununla belə, Firuzə Məmmədlinin “Seçilmiş əsərləri”nin V cildi bizə imkan verir ki, bu dəfə onun nəsr haqqında bir qədər geniş söhbət açaq.

Firuzə Məmmədlinin nəsrinə də poetik nümunələri kimi ahəngdar, duyumlu, ürəyəyatandır. Sənət adamı, söz xiridarı üçün poeziya ilə nəsr arasında sərhəd yoxdur. Sadəcə, xalq şairi Fikrət Qocanın təbirincə desək, şeirə gəlməyən mövzular var. Şairsə bu mövzulara arxa çevirib gedə bilmir. Nəsr və ya nəzmlə yazılmasından asılı olmayaraq, Firuzə Məmmədli qələmindən süzülüb gələn hər misra, hər sətir öz orijinallığı ilə seçilir.

„V cild“də yer alan “Ruhun qisası” povesti də belə nümunələrdəndir. Mövzu aydındır: Qarabağ, erməni vəhşiliyi, xalqımızın ən ağır problemlərindən biri. Bu mövzuda yüzlərlə poetik nümunə, onlarla nəsr əsəri yazılıb. Lakin Firuzə Məmmədlinin orijinal, fərqli deyim, duyum tərzini bu mövzuda da özünü göstərmiş. “Ruhun qisası” povestində müəllif, türklərin qanına susamış bir erməni ailəsində dünyaya gələn, xalqımıza düşmən ruhunda tərbiyə alan qızın ruhən necə əzab çəkməsini təsvir edir, müharibədə qızın babası tərəfindən başı kəsilən Əhməd adlı bir türk şəhidinin ruhunun onun cisminə daxil olub son anda intiqam aldığından danışır.

Struktur baxımından bitkin hekayələr toplumundan ibarət olan bu povest süjet bağlantılarının orijinallığı, təsvir imkanlarının əyaniliyi ilə seçilir.

Vətənə, torpağa bağlılıq, milli təəssübkeşlik hissi müəllifin bu kitabda yer alan digər nəsr nümunələrində – “Atilla, Atilla, Atilla!”, “Müsibət” hekayələrində daha qabarıq şəkildə əks olunub. Torpaq, vətən, milli qeyrət hissi Firuzə Məmmədli nəsrinin başlıca motivlərindəndir.

1980-ci ildə qələmə alınmış “Sular sonası” povesti də belə nəsr nümunələrindəndir. Müəllif, əsəri 80-ci illərdə yazmasına baxmayaraq, ilk dəfə 2005-ci ildə çap etdirib. “Sular sonası” povestinin süjet xətti iki gəncin – Tərhan və Billurənin faciəli taleyi üzərində qurulub. Bununla yanaşı, müəllif ümumi hadisələr fonunda təkcə gənclərin ağır həyatını deyil, bir çox ictimai-siyasi hadisələrin real təsvirini bədii planda əks etdirib.

Əsərin əsas qəhrəmanı Tərhan əmisi Abdullanın evində böyüyür. Tərhan “Fəhlə-kəndli hökuməti”ndə bir qul kimi istismar olunur. Məhz gəncliyində çəkdiyi iztirablar, məhrumiyətlər, onu cinayətə sövq edir. Atası Abdullanın haram çörəyi ilə böyüyən əmisi qızı Billurəni öldürəndən sonra dəmir barmaqlıqlar arasına düşən Tərhan etdiyi cinayətin iztirablarını yaşayır. Əslində, Tərhanın endirdiyi ölümcül zərbə iyrənc sovet ideologiyasına yönələn zərbə idi. O ideologiyanın ki, yetmiş il xalqımızın gözünə kül üfürdü, sonra özünün məhv olduğunu görüb, Qarabağ müharibəsini, 20 yanvar faciəsini, Xocalı soyqırımını törətdi. Prokurorun Tərhanı qarşı irəli sürdüyü ittihama diqqət yetirək: “...Ölkəmizin sosializm cəmiyyəti qurduğu bir dövrdə, dünya proletariyatının bizə, bizim quruluşa, bizim qazandığımız qələbələrə yeganə xilas yolu kimi baxdığı, heyran qaldığı bir dövrdə içərimizdə həşərat ömrü yaşayan, ağacı içindən qurd vuran kimi bizi daxildən dağıtmağa çalışan xalq düşmənləri, onların törəmələri hələ də yaşamaqdadır”. Müəllif, prokurorun çürük pafosdan ibarət nitqini əsərə daxil etməklə bir daha təsdiqləyir ki, Tərhanın qatilə çevrilməsi, məhz utopiyanı ibarət sərsəm ideologiyanın nəticəsidir.

Nasir Firuzə Məmmədlinin KQB rejiminin tüğyan etdiyi bir zamanda bu məsələləri bədii fakturaya çevirməsi əsl vətəndaşlıq mövqeyi idi.

Povestin digər qəhrəmanlarından biri Billurədir. Billurə gözəldir, lakin onun gözəlliyi zahiridir. O, atası Abdullanın sadə insanlardan oğurladığı haram tikə ilə böyüyüb. Tale elə gətirir ki, bir zamanlar Abdullanın törətdiyi insanlıqdan kənar əməllər onun qarşısına çıxır. Atası pul-rüşvət hesabına öz dövrənini sürsə də, Tanrı onun əməllərinin qarşılığını qızı Billurənin faciəvi həyatında verir. Dörd körpə qardaşı ilə tək qalan Billurə əlacsızlıqdan çirkəbə yuvarlanır, həm özü, həm də tərbiyə aldığı cəmiyyət Tərmanın əli ilə cəzalandırılır.

Firuzə Məmmədli “Sular sonası” povestində Azərbaycan nəsrində təsadüf olunmayan bədii yeniliyə imza atıb. Nasir əsərin sonunda povestdə cərəyan edən hadisələrin əsas personajlarının sonrakı taleyinə aydınlıq gətirib, onların əsərə olan münasibətlərini işıqlandırır.

“Seçilmiş əsərlər”in V cildinə daxil olan nəsr nümunələrindən biri də “Köhnə məscid həyəti” povestidir. Əsərin olduqca maraqlı süjet xətti var. Povestin ilk bölümlərində köhnə məscid həyəti təsvir olunur. Bu məscidin həyatında bir erməni ailəsinə məxsus qaraj var. Məhz bu anormallıq hadisələrin sonrakı inkişafında baş verən anomaliyaların səbəbkarı, enerji mənbəyi olur. Əsərdə cərəyan edən hadisələr – pişiyin quyruğunun uzanması, insan ruhunun tərəf-müqabillərinə köçürülməsi də bu səbəblə bağlıdır.

Fikrimizcə, yaşadığımız tarixi gerçəkliklərin bu qədər aydın və sərt şəkildə bədii nəsrə gətirilməsi, müəllifin yaradıcılıq uğru ilə bərabər, Azərbaycan nəsrinin ideya-məzmun zənginliyi ilə bağlıdır.

Bütün yaradıcılığı boyu cəmiyyəti narahat edən mövzulara toxunan, zamanın nəbzini tutan, yaratdığı obrazlarda global problemləri işıqlandıran Firuzə Məmmədli V cildə körpə

balalarımızı da unutmayıb. Müəllif kitabda uşaqlara həsr etdiyi nəsr nümunələrinə belə bir başlıq verib: “Böyüklərə uşaqlar haqqında”. Müəllif “Pərvanə” hekayəsində altı kiçik hekayətlə bizi balaca Pərvanənin uşaqlıq dünyasına aparır. Biz Pərvanənin məsum, pak uşaqlıq dünyasında, geridə qalmış uşaqlığımızı görürük. O uşaqlığımızı ki, o illəri xatırlayanda üzümüzə qeyri-ixtiyari təbəssüm qonur, zamanın gərdisindən, həyatın çətin, dolanbac yollarından geri qayıdıb, balaca Pərvanə, dəcəl Zaur olmaq istəyirik. V cilddə yer alan “Mırr-Mıy”, “Ad günü” kimi hekayələri oxuduqca əslində əhəmiyyət vermədiyimiz, bəzən kiçik bir təbəssümümüzü əsirgədiyimiz uşaqların necə böyük dünyalarla yaşadığının şahidi olursan. Bunu həssas yaradıcılıq duyumu ilə hiss edən Firuzə Məmmədli böyükləri, balaca balalarımıza daha diqqətlə yanaşmağa çağırır.

“Seçilmiş əsərləri”in V cildinin bir bölməsi də “Ömrün axarı, arzularımın baharı” adlanır. Bu bölmədə müəllifin 1992-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyətində keçirilən “Şeir şöləni”nə gedərkən yazdığı səfər qeydləri toplanıb. Bu qeydləri oxuyarkən müəllifin uzun illər həsrətində olduğumuz Türkiyə Cümhuriyyəti ilə baş tutacaq görüşün həyəcanını, səfərə özü ilə bərabər apardığı Qarabağ yükünü, ağrılarını duymamaq mümkün deyil.

“Müsahibələrdən seçmələr” bölməsində isə F.Məmmədlinin ötən illər ərzində KİV-ə verdiyi müsahibələr dərc edilib. Burada oxucular onun yaradıcılıq düşüncələri, sənət-poeziya mükəllimələri ilə tanış ola bilərlər.

“Seçilmiş əsərləri”in V cildinin son bölməsində müəllifin elmi-publisistik məqalələri yer alıb. Belə məqalələrdən biri orta əsrlərin və Azərbaycanın ilk və ən görkəmli qadın şairi olan Məhsəti Gəncəvinin yaradıcılığına həsr edilib. Müəllif bu məqalədə uzun zaman Məhsəti Gəncəvi şəxsiyyəti haqqında yayılan yersiz dedi-qoduların puçluğunu sübuta yetirir. Kitabda yer alan tədqiqatlardan biri də “Y.V.Çəmənşəminli – daim gündəmdə olan yazıçı” adlanır. Bu əsər bir daha təsdiqləyir ki,

F.Məmmədli Y.V.Çəmənəminli yaradıcılığını hərtərəfli, geniş tədqiq edən alimlərimizdəndir.

“Seçilmiş əsərlər”in V cildində yer alan elmi-publisistik məqalələr sırasında müəllifin fərqli illərdə yazdığı “Anarın “Ağ liman“ əsərində tekstoloji anlamlar”, “Anar: şəxsiyyət və yaradıcılıq ucalığı”, “Vaqif Yusifli ömrünə təbrik buketi“, “Qapalı semantika” kimi dəyərli əsərlərini mütləq qeyd etmək lazımdır.

Ümumiyyətlə, “Seçilmiş əsərləri”nin V cildi gərgin zəhmətlə uzun bir yaradıcılıq yolu keçmiş Firuzə Məmmədlinin hələ də davam edən və davam edəcək yaradıcılıq yolunun çox dəyərli bəhrəsidir.

Bəhram CƏFƏROĞLU,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji

Universitetinin elmi işçisi

“525-ci qəzet”, 7 yanvar 2010-cu il

İKİ KİTAB – BİR NEÇƏ SÖZ

Təbii ki, tanınmış şair Firuzə Məmmədlinin «Çarəsizliyin dodağının ucunda həmişə təbəssüm olur» müşahidəsinin həqiqətinə varana qədər hər hansı istedadlı qələm adamı son dərəcə davamlı, ardıcıl yaradıcılıq yolu keçməlidir. Bu cür məntiqin ortaya qoyulması məqamınacan sənətkar poetik sözlə baş-başa çox simsar bir yol yolçuluğu etməlidir. Ondan sonra yazılan nə varsa birmənalı olaraq Firuzə xanımın «Adiloğlu» nəşriyyatında yaxın günlərdə işıq üzü görən «İki damla dəniz» və «Dərd üzünü gizləyir» kitablarına daxil edilən şeir yarpaqları kimi oxunaqlı, yaddaqalan olacaq. Lap elə

Yaxşı nə gözləmək olar, –
Bir halda ki,
Hamı yaxşını
Səndən gözləyir,
misraları kimi...

Və yaxud olsun aşağıdakı şeir:

Uzaqdan gələn
Top səsləri
Yaxınlıqdakı həp-gopa
İstehzadır, –
Söhbət Qarabağdan gedirsə.

Dünya cəmiyyət, insan taleyi sarıdan olan bütün nigarançılıqlar Firuzə xanımın yeni kitablarına daxil edilən şeirlərin ruhundan küll halında keçir. Bütün bu narahatlıqlar onun

yaradıcılığında son dərəcə yığcam, oxunaqlı və yaddaqalan bir dillə ifadə olunur. Tutaq ki, «Sevgilər» şeirində olduğu kimi:

İndiki sevgilər sevgiyə acıq,
Sevənin gözünü bağlaya bilmir.
İndiki sevginin qapısı açıq,
Gedəni yolundan saxlaya bilmir.

Təbii ki, bu sevgi söhbəti özünün alt yapısında qloballaşan dünyamızın cəmiyyətdə tətbiq etdiyi bir çox qəbuledilməz yaşam qanunlarını daha çox qabardır... Diqqəti ən həssas problemlərə yönəldə bilir.

Firuzə xanımın özünəməxsus poetik üslubu öz mütəhərrikliliyi və dinamikliyi ilə oxucunu özünə çəkir, tutumlu mətləblər müxtəlif şeir ölçülərinin qəlibində rahatlıqla yoğrulub-yapılır. Götürək ki, onun «İki damla dəniz» kitabına daxil edilən sərbəst şeirləri nə qədər lakonik, yaddaqalan və tərəvət-lidirsə, eyni dərəcədə də «Dərd üzünü gizləyir» toplusunda yer alan heca şeirləri də bir o qədər içdən gələn, poetik tutumu və obrazlılığı ilə seçilən qələm nümunələridir. Firuzə xanımın peşəkar sənətçi ovqatı imkan verir ki, qələmə aldığı hər bir mövzunu firkin, lirik vüsətin, poetik məntiqin harmoniyasında təqdim edə bilsin. Lap elə «Gülə-gülə» adlı şeirində olduğu kimi:

Nədir taleyində bu ağ, bu qara?!
Paran bütövləşməz, bütövün – para.
Səni əzablara, iztirablara
Əkəni ömründən biç gülə-gülə.

Canından artıqmı can qoyduğun kəs?
Heç kəs arşınını sən qədər ölçməz.
Ya qopar qəlbindən, ya qoparma, döz,
Axır ki, birini seç gülə-gülə.

Sənətin Firuzəsi

Firuzə xanım «Zamandan zamana damsa – söz damır» düşüncəsiylə yazıb-yaradan, ardıcıl və sistemli şəkildə yaradıcılığının inkişafı, kamilləşməsi qayğısına qalan qələm adamıdır və bütün yaradıcılığı boyu öz poetik məninə sədaqətilə seçilir. Onun şeirləri oxucunu mənəvi kamilləşməyə, saflaşmağa, başlıca olaraq insaniləşməyə səfərbər edir. Bu şeirlərdə şükranlıqla təəssüfün arası qaşla-göz arası qədərdir. Bu məsafə çərçivəsində dəyişən dəyərlərin nədənliyi poetik dillə çox gözəl çatdırılır:

Dünyada adam az deyil,
Adama möhtacdı adam.
Bir zamanlar əşrəfiydi,
Dünyaya bir tacdı adam.

Dağını, daşını yeyir,
Min illik yaşını yeyir,
Dünyanın başını yeyir –
İndi gözüacdı adam.

Nə qədər danılsa da, zamanın, ötən tarixlərin aydın siması daha çox poeziya ovqatında özünü hiyf edir, daha çox diqqətçəkən olur. Firuzə xanımın poeziyası da zamanı, vaxtı xüsusi bir özəlliklə özündə əksləndirir və daha çox ötüb-keçənlərə vəfalı yol daşlığı, etibarlı olması ilə seçilir.

Sərvaz Hüseynoğlu

«Ədəbiyyat qəzeti», 2 dekabr 2011-ci il

**ERMƏNİN XİSLƏTİ, TÜRKÜN YENİLMƏZLİYİ,
YAXUD
QİSAS QİYAMƏTƏ QALMAYANDA...**

Firuzə Məmmədli mənim ilk gənclik çağlarımdan, daha doğrusu, özümü ədəbiyyata meyilli bir gənc kimi dərk etdiyim zamanlardan – 80-ci illərdən üzü bəri “Ulduz”, “Azərbaycan” jurnallarından, “Ədəbiyyat qəzeti”ndən həmişə boya-boy ucalıb, zaman-zaman yorulmaz-usanmaz axtarışları və istedadının gücü ilə “Azərbaycan poeziyasının Firuzəsi” (V.Yusifli) məqamına yüksəlib. Elmi-tənqidi düşüncədə də Firuzənin yeri, obrazlı desək, poeziya mərtəbəsindədir. XX əsr Azərbaycan poeziyasının tarixi inkişaf yolunu ardıcıl şəkildə araşdıran, çağdaş ədəbi prosesə həssas münasibətilə seçilən ədəbiyyatşünas-tənqidçi V.Yusifli yazır: “Mən Firuzə xanımın “Ömrün axarı” kitabında toplanan nəsr əsərlərini də oxudum. Deyim ki, bunlar heç də “şairin nəsr” deyil, elə nəsr kimi doğulan yazılardır. Firuzə xanımı nəsr yazmağa vadar edən nə idi, deyə bilmərəm. Görünür, şeirdə ifadə edə bilmədiklərini nəsrə deyə bilmək üçün yazıb bunları. Firuzə xanımın nəsr qətiyyəni şair Firuzə Məmmədlinin imicinə xələl gətirmir. Əksinə, mən deyərdim ki, o, bu yolda axtarışlarını davam etdirsin... Çünki nəsrə məxsus özəllikləri onun yazılarında görürəm. Amma mənim üçün, bütün Azərbaycan oxucuları üçün şair Firuzə Məmmədli obrazı daha əzizdir, daha doğmadır”.

Şair Firuzə Məmmədli haqqında çox yazılıb. Hətta mənim bildiyimə görə, bu yazılardan ibarət ayrıca bir ədəbi-tənqidi məqalələr məcmuəsi də çap olunub. Yəni də mənim bildiyimə görə, F.Məmmədlinin nəsr haqqında çox az yazılıb. Bəlkə də, heç yazılmayıb. Bir fakt da buna işarə edir. Şairənin “Seçilmiş əsərləri”nin yeddi cildliyinin beşinci cildi başdan-

ayağa nəsr əsərlərindən ibarət olduğu halda (bir neçə müsahibə və məqaləsi ilə bərabər), kitabda “Ön söz” əvəzinə verilən məqalələrdə (V.Yusiflinin “Azərbaycan poeziyasının Firuzəsi” və Əbülfəz Əzimlinin “Poeziyanın ruhu, ruhun poeziyası” yazılarında) ancaq şeir yaradıcılığı təhlil predmeti olur. Yalnız V.Yusiflinin məqaləsinin son abzaslarında F.Məmmədlinin nəsr haqqında qısa xarakteristika verilir. Məsələ burasındadır ki, bu abzaslar F.Məmmədlinin nəsr haqqında tənqidin ilk sözü kimi maraqlı doğurur və ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

Beşinci cildə F.Məmmədlinin “Ruhun qisası”, “İkinci həyat”, “Köhnə məscid həyəti”, “Sular sonası” povestləri və keyli sayda hekayələri toplanıb. Bu əsərləri çox diqqətlə oxuyandan sonra onların həqiqi nasir qələmindən çıxdığına heç bir şübhəm qalmadı. Məsələ burasındadır ki, bu əsərləri oxumamışdan onları V.Yusiflinin təbirincə desək, “şairin nəsr” kimi qəbul edir və bu düşüncə mənə Firuzənin nəsrinə tənqidi yanaşma tələq edirdi. Amma etiraf edim ki, elə birinci povestin oxusundan sonra mən çox dərin düşüncələrə dalmışdım və qarşımda sözün tam mənasında ciddi bir nasirin əsərlərinin dayandığının fərqi varırdım. Bu qənaətim povestdən-povestə keçdikcə bir qədər də möhkəmləndi. V.Yusifli çox dəqiq tutmuşdu ki, bunlar heç də “şairin nəsr” deyil, elə nəsr kimi doğulan yazılardır”. Mən F.Məmmədlinin nəsrində çox mükəmməl bir nəsr dili gördüm. Söhbət elə bir dildən gedir ki, fərdi nəsr üslubunun ortada olmasına heç bir şübhə yeri qoymur. Məhz bu cəhətə və bir sıra digər ciddi məziyyətlərinə görə Firuzənin nəsrinin orijinal nəsr təfəkkürünün məhsulu olduğuna şübhəm qalmadı. Ədəbi tənqidin “görünür, şeirdə ifadə edə bilmədiklərini nəsrə deyər bilmək üçün yazıb bunları” (V.Yusifli) qənaəti məni heç cür razı salmadı. Şeirdən nəsrə keçid heç vaxt belə orijinal nəsr üslubu doğura bilməz. Firuzənin nəsr poetik təfəkkürlə heç cür qarışb-çülğələşməyən, tam fərqli bir təfəkkürün, sanki qələmini ancaq nəsr sahəsində

sınayan və öz üslubu ilə ətrafındakıların hamısından fərqlənən, öz nəsr “mən”ini ortaya qoyan bir nasirin yaradıcılığıdır. “Bütün Azərbaycan oxucuları üçün şair Firuzə Məmmədli obrazı” nə qədər doğma və əziz olsa da, demək lazım gəlir ki, “Ruhun qisası”, “İkinci həyat”, “Köhnə məscid həyəti”, “Sular sonası” povestlərinin müəllifi nasir Firuzə Məmmədli şair Firuzə Məmmədli ilə rəqabətə davam gətirə biləcək bir gücdədir və bu güc ona Azərbaycan nəsrində öz yerini tutmağa kifayət edəcək.

Firuzənin nəsrinə güclü bədii ümumiləşdirmələri ilə diqqəti çəkir. Prozaik məzmun bu nəsrə tamamilə yaddır. Məzmunun polifonikliyi və metaforik ifadəsi bu nəsrin əsas səciyyəvi cəhəti kimi yadda qalır. Bədii təsvirin ətinə-qanına hopdurulmuş ironiya idrakın hüdudlarını genişləndirir. Bu nəsrə deyilənlə, təhkiyə olunanla idrak olunan arasında əsaslı fərq var. Hər bir ifadə, hər bir cümlə və abzas düşüncə müstəvisində öz hüdudlarını aşır, oxucunu nəhayətsiz düşüncələr axarına salır. Bu mənada “Ruhun qisası” povesti xüsusilə seçilir (Povest 1996-cı ildə yazılmış, ilk dəfə “Yeni Azərbaycan” qəzetinin “Ədəbiyyat” əlavəsinin 15 iyun 2003-cü il nömrəsində çap olunmuşdur). Əsər cəmi on dörd səhifədir. Müəllif bu on dörd səhifəlik povesti yeddi hekayətə ayırır. Geniş götürəndə ön dörd səhifə povest həcmi deyil. Ənənəvi normativlərlə düşünsək, bu bir hekayət həcmidir. Lakin “Ruhun qisası” öz mənə-məzmun genişliyi ilə bizi bu normativ düşüncə orbitindən çıxarır. Əsəri dönə-dönə mütaləyə etdikdə orada bir roman materialının yerləşdirildiyini görməmək mümkün deyil.

“Ruhun qisası” Qarabağ mövzusunda yazılmış bir əsərdir. “O, 18 yaşlarında bir mesxeti türkü idi. Özbəkistandan köçüb buraya pənah gətirmişdilər. Adı, gərək ki, Əhməd idi. Hə, Əhməd Abdullayev. “Qarabağ bizimdir” deyib canını tap-

şırdı”. Bu sözlər povestdə “əsirlikdən qurtarmış bir qadının dediklərindən” qeydi ilə epiqraf kimi verilir. “Qarabağ bizimdir” deyib canını tapşırən Əhməd Abdullayevin faciəsi Azərbaycan-erməni savaşında xalqımızın qəhrəmanlıqla həlak olan igid oğullarının dönməz xarakterini, hüduzsuz vətən sevgisini görüntüyə gətirir. Bununla belə, Qarabağ mövzusunun bədii həllində ənənəvilinin davamı kimi səslənir. Birinci hekayət erməni əsirliyində onun miqyassız məhrumiyətlərinin və faciəli ölümünün təsvirinə həsr olunub və bu təsvirlər də ilkin planda mövzuya ənənəvi münasibətdən xəbər verir. Yəni, biz Qarabağ mövzusunə, Azərbaycan-erməni savaşına həsr edilmiş yüzlərlə nəsr əsərində əsirlikdə can verən soydaşlarımızın mətin xarakteri, erməni vəhşiliyi qarşısında sarsılmazlığı, ermənilərin insanlığa qarşı yönəlmiş cinayətləri haqqında çox oxumuşuq. Və biz çox vaxt nəql olunanı oxumuşuq. Ancaq birinci hekayətdə mövzunun ənənəvililiyi ilə bərabər, onun təqdimində və bədii həllində bir qeyri-ənənəvilik də var. Əhmədin başına gələnələr bu “hekayət”də nəql olunmur, vizual görüntüyə gətirilir. Müəllif sanki hadisələri ekranda canlandırır. Bizim gözlərimiz qarşısında canvermə anında çapalayan, – “gah titrəyən, gah da hərəkətsiz düşüb qalan bədən” canlanır. Biz “çiyinləri arasından al-qırmızı fəvvarə axan” başı kəsilmiş Əhmədi görürük. Təsvirin mükəmməliyi və vizuallığını, sanki hadisələrin bizim gözlərimiz qarşısında baş vermiş kimi səciyələnməsinin mükəmməliyini şərtəndirən odur ki, başı kəsilməkdə olan və yaxud kəsilmiş qəhrəman başına gətirilənləri özü də görür, duyur: “Görür ki, həmin qaban avtomatın küpü ilə onun gicgahına güclü bir zərbə endirdi. Sonra o biri qaban bıçağı çəkib bir an içində onun boğazını üzdü. Sonra saçlarından yapışb kəsilmiş başı qanı şoruldaya-şoruldaya öz boyu bərabərinə qaldırdı və yolun kənarındakı zibilliyə tulladı”.

Firuzənin təsvir və təhkiyəsində reallıq bütün çılpəqlığı, acıları və dəhşətləri ilə görünür. Bütün məqamlarda təsvir və

təhkiyəni psixoloji gərginlik müşayiət edir. Qəddi-qamətli bir gənci “özü kimi bir sürü qabana göstərərək”, “yaxşı qurbanlıq-dı” deyib, erməni varlığını ortalığa qoyan təbiəti ilə (qana hərisliyi, nadanlığı, təcavüzə və təcavüzkarlığa meyli, bütövlükdə isə xəstə millətçi xarakteri ilə) “yerdə canı ilə əlləşən cəsədin” canını tapşırırsa da, ruhunu qoruyub saxlaması, bu ruhun “bu dünya ilə hələ işinin qurtarmaması”, onu intiqama səsləməsi arasındakı paralelizm hər iki xalqın mənəvi dünyası arasında müqayisəyəgəlməz fərqlərin mükəmməl bədii ifadəsi olmaqla bərabər, hadisələrin sonrakı davamının qeyri-ənənəvililiyini də işarələyir.

“O isə hələ bu dünya ilə işini qurtarmamışdı. Yerdə canı ilə əlləşən cəsədi onu intiqama səsləyirdi”- povestin ekspozisiyasını bu sözlər formalaşdırır. Psixoloji təsvirin gərginliyini bu sözlər şərtləndirir. Gələcək hadisələrin cərəyanını bu sözlər istiqamətləndirir. Başsız bədənin, haqqı əlindən alınmış, görünməmiş təcavüzə məruz qalmış VƏTƏN oğlunun ruhunun bu intiqama köklənməsi, bu intiqamın reallaşacağı heç də baş tutmayacaq sevda təsiri bağışlamır; erməni rəzaləti, VƏTƏN oğlunun Qarabağ sevgisi cəmi iki səhifəlik parçada o qədər vüsətli əks olunur ki, biz başsız bədənin, bədənsiz ruhun bu intiqamına (bu intiqamın yerdə qalmayacağına) zərrə qədər şübhə etmirik.

Bununla belə, bu məqamda heç də müəllifin yerində olmaq istəməzdik. Çünki hadisələrin sonrakı cərəyanını, bu intiqamın necə, nə şəkildə reallaşacağını və onun necə mənalandırılacağını təsəvvürə gətirmək o qədər də asan deyil və bəlkə də, qeyri-mümkündür.

Ancaq F.Məmmədli bu qeyri-mümkünü mümkün edə bilib, həm də çox ustalıqla. Məhz mövzunun bədii həllindəki gözlənilməzlik, qeyri-adilik və bu qeyri-adilikdəki inandırıcılıq və təbillik əsərin ideya-bədii mükəmməliyini şərtləndirən əsas amilə çevrilir.

Povestin ikincidən epiloq əvəzi yeddinci hekayətə qədərki sonrakı hissələri bir erməni ailəsində cərəyan edir və bu ailədəki yeniyetmə bir qızın taleyini önə çəkir. Hadisələrin cərəyan etdiyi məkan ermənilərin xəyanət və zor gücünə işğal etdiyi bizim Vətən torpaqları – Dağlıq Qarabağ ərazisidir. Əsərdə Dağlıq Qarabağın adı çəkilmir, hadisələri təhkiyə edən erməni qızı “dərdsiz-qayğısız böyüdü” və ürəyincə olan malikanələrinin babasının “dünyanın cənnəti” adlandırdığı bir torpaqda yerləşməsindən, babasının tez-tez bu torpaq uğrunda axıdılmış qanlardan danışmasından söz açır. Söhbətin Qarabağ torpaqlarından getməsi aydın olur. Erməni qızı tez-tez babasının kabinetində divardakı türk xalçasının üstündən asılan bir bıçaqdan söz salır, babasının hər səhər o bıçağın tiyəsinə vəhşi bir ehtirasla əmməsini müşahidə etdiyini söyləyir. Yeniyetmə erməni qızının təhkiyəsində oxuyuruq: “Mən bu mənzərəni ilk dəfə görəndə babamın gözünə necə görüdümsə, kişi bıçağı tullayıb ikiəlli boğazından yapışdı. Sonrası yadımda deyil”.

Babanın öz nəvəsini görəndə gözü yoxdur və tez-tez təkrar edir: “Bu qız bizlərə oxşamır. Onun gözləri mənə qaribə baxır”.

Baba, sözün həqiqi mənasında, nəvəsindən çəkinir, onu görəndə hansısa bir fövqəlgüvvənin təsiri ilə həmişə gözlərinin önündə vaxtilə başını kəsdiyi türk oğlunun xəyalı canlanır. Baba türk oğlunun intiqamından qorxur (həmişə bu hissənin təsiri altındadır) və bu hissənin təsiri ilə əlini həmişə boğazına atır (Bıçaqla başını kəsdiyi Əhmədin bıçağını öz boğazında hissə edir).

Erməni ailəsi gündəlik həyat şəraitində təsvir edilir. Baba hər gün olduğu kimi türk xalçasının üstündən asılmış bıçağın tiyəsinə əmməkdə davam edir. Erməni qızının təhkiyəsindən öyrənirik ki, günlərin birində, təbii ki, babanın təhriki ilə oğulları “ciyərlə olmaq üçün (yəni, əslində türk başı kəsməyə hazır olmaq üçün – T.S) xoruz başı kəsməyi məşq etməli idi. Heç

biri ürək eləmədi”. (Bu, onların humanizmini yox, fitrətən qorxaq olduqlarını nümayiş etdirir). Hadisəni müşahidə edən erməni qızı hansısa bir hissən təsiri altında qaçıb türk xalçasının üstündən asılmış bıçağı götürüb həyətə çıxır və bir göz qırpmında xoruzun başını bədəmindən ayırır. “Qanın fişqırmağı ilə babamdan dəhşətli bir çıxırtı qopdu. Mən geri qanrılıb nəvələrinə müşahidə etmək üçün xüsusi münsiflər stolu arxasında əyləşmiş babamı ikəlli boğazından yapışan gördüm. Ozüm də mat qaldım. Barmaqlarının arasından qan sızdırdı. Başını kəsdiyim xoruzla tərəf dönəndə gördüyüm mənzərədən tüklərim ürpəşdi. Ayağımın altında 18-19 yaşlarında gözəl bir türk oğlu (türk oğlu olduğunu mənə kim dedi) çapalayır. Bu da ani olaraq gözümə göründü. Mən bıçağı tullayıb türkün başına tərəf əyildim. Saçlarından tutub boyum bərabəri qaldıranda (vaxtilə babasının türk oğlunun başını kəsib boyu bərabərinə qaldırdığı kimi) gördüm ki, bu xoruzun başıdır. Elə bu zaman babam əvvəlkindən də dəhşətlə çıxır və əllərini boğazına atdı. Mən xoruzun başını zibilliyə tullayıb babama tərəf qaçanda o, əllərini boğazından çəkib məni rədd edirmiş kimi fəryad qopardı. Babamın boğazında iti bıçaqla cızılmış dərinin üstündə yavaş-yavaş qan laxtalanırdı. Sanki mən bıçağı xoruzun deyil, babamın boğazına çəkmişdim”.

Əhmədin vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi erməninin törətdiyi nə birinci, nə də sonuncu cinayət idi. Şəhər (yəqin ki, Şuşa, ya, bəlkə də, Xocalı - T.S) “öz işğalının ilk saatlarını yaşayanda” biz “yolun kənarında içərisi qız-gəlinlə dolu yanmış avtobus”u, “döyülüb şil-küt edilmiş bir dəstə əsir cavan”ın “Qələbə Allahı şərəfinə qurban kəsildiyi”ni görürük. Gördüklərimiz bizi heyrətləndirməklə bərabər, bizdə dəhşətli psixoloji ağrılar yaşatmaqla bərabər, bu qanın yerdə qalmayacağına, Haqqın dərğahında erməninin gec-tez, amma mütləq öz əməlinə görə cavab verəcəyinə qəti inam yaradır.

Povestdə hadisələrin sonrakı cərəyanı bu inama tabe tutulur, çıxış nöqtəsini bu inamdan götürür. Erməni rəzaləti qarşısında Əhmədin cismini tərk edən ruhu Haqqın dərgahında da sakitləşmir, intiqam hissi ilə aşıb-daşır. Əhmədin ruhu Haqqın səsini eşidir. “Haqq dedi: Sən intiqam ala bilməzsən. Bunu sənsiz edəcəklər”.

Görünür ki, Haqqın qüdrəti sayəsində Əhmədin ruhu erməni qızının varlığına köçürülür. Sanki Haqqın dərgahında erməni qızına İntiqam ilahəsi statusu verilir.

Xoruz əhvalatından on il keçib. Babası intiqamdan yaxa qurtarmaq üçün bütün varlığında türk oğlu Əhmədi gördüyü nəvəsini təhsil almaq adı ilə öz yanından uzaqlaşdırıb, Moskva-yə göndərib. Ancaq İntiqam ilahəsi ondan cismən uzaqlaşdı, ruhən bir an da olsa, babasını tərk etməyib, intiqam niyyətindən əl çəkməyib. Anası deyəndə ki, “babam qocalıb, xortdana dönüb”, erməni qızı özündən asılı olmayaraq “həmin oğlanı – xoruzu kəsərkən gözüne görünən oğlanı” – Əhmədi xatırlayır (bu xatırlamanın alt qatında belə bir düşüncə dayanır ki, başqa nə cür ola bilərdi, babam öz əməlinin, daha doğrusu, cinayətinin cəzasını alır), onun varlığını öz varlığında duyur: “O həm məndəydi, həm kənarda. Budur, mən onu həm kənarda, həm də öz içərimdə müşahidə edirəm”. Varlığında hiss etdiyi Əhməd onu intiqama tələsdirir, anasının, babasının, əslində bütün nəsil-kökünün istəyinə rəğmən o, təhsilini, bütün işini-gücünü atıb babasının yanına qayıdır, ondan ruhuna köçmüş türk oğlunun intiqamını almaq üçün.

Mənsub olduğu millətin, qohum-əqrəbasının həm keçmişdə - onun yaşı çatmayan vaxtlarda, həm indi – onun gözü qarşısında törətdiyi rəzalətlər, bu rəzalətlər haqqında etirafları onun varlığını, ruhunu büsbütün dəyişir. Biz bu dəyişmə prosesinin psixoloji əsaslarını görür, duyur, eşidirik: “Hərdən lap ağ eləyirlər. Dözə bilmirəm belə vaxtlarda. “Türk qanı ilə suvarırıq əkinlərimizi” deyirlər. “Ən gözəl şərabımız türk qanı-

dır” deyirlər. Belə sözləri eşidəndə başım gicəllənir, məndə ikinci bir “mən” peyda olur. Həmin türk gəncinin nə yuxuda, nə də aşkarda görmədiyim gözəl başı qalxır çiyinlərimin üstündən”.

Erməni qızı babasının törətdiyi cinayəti sənədləşdirən fotoşəklə baxır. Bu şəkildə babası “üz-gözü qapqara tük, əlindəki qanlı bıçağı ayağı altına sərilməmiş bir cəsədin paltarına silib təmizləyir”. Erməni qızı bu dəhşətə dəhşətlə baxır, fotoşəklənin təsiri altında “hərdən boğazında iti bıçaq yerinin ağrısını duyur”.

Evlərinə qayıdanda gözünü xalçanın üstündəki bıçaqdan ayıra bilmir. Babasını yoxlamaq üçün onun yanına girəndə babası onu Əhməd şəklində görür, “Əhməd, Əhməd....” deyib onu qovmağa çalışır. Bu səhnədən dəhşətə gələn qız özünü otaqdan bayıra atır. Otağa daxil olan oğlanları atalarını başı kəsilməmiş vəziyyətdə tapırlar. “Tiyəsi qanlı yatağan (bıçaq) babamın kəsilməmiş başının yanında düşüb qalmışdı”. Babanın başını kim kəsmişdi? Bir-birini əvəz edən müstəntiqlər bu müəmmadan heç cür baş açə bilmirlər. Bıçağın üstündə tək bir nəfərin – varlığında Əhmədin ruhunu daşıyan nəvənin əl izləri var. Onu istintaqa çəkirlər. “Maraqlanmışdım, nənəmdən bir ötəri eşitmişdim ki, babam bu bıçaqla (yatağanla) “Əhməd” adlı bir türk oğlunun başını kəsibmiş. Türklərin (azərbaycanlıların) qatı düşməni idi babam. Yadıma düşdü ki, babam çapalaya-çapalaya mənə baxır və “Əhməd, Əhməd”, - deyirdi. Nənəmin üstünə qaçdım. “Siz nahaq məni günahlandırırırsınız. Qatil babamdır”. Mən demək istəyirdim ki, Əhməddir. “Babam Əhmədin qatili idi, Əhməd də babamın qatili oldu”.

Erməni qızı müstəntiqləri və bütün ətrafındakıları inandırmağa çalışır ki, “o, (yəni Əhməd) ölü də olsa, ruhu diridir və öz intiqamını almışdır. Ola bilsin ki, bunun üçün mənim əllərimdən istifadə etmişdir”.

“Ruhun qisası” povesti ermənilərin tökdüyü nahaq qanların yerdə qalmayacağından danışır. Ancaq bu motiv povestin fəlsəfəsini ifadə etmir. Şübhəsiz ki, burada fərdi intiqamdan, hansısa bir qan intiqamından söhbət getmir. Povestin fabulasında Azərbaycan xalqına qarşı yönəlmiş genosiddən, etnik təmizləmə siyasətindən və bu yolda nəhayətsiz qanların tökülməsindən, bu qanın yerdə qalmayacağına qəti bir inamdan söhbət gedir. Povestin “epiloq əvəzi yeddinci hekayət”ində artıq yaşı yüzü haqlamış, müəllif təhkiyəsində deyildiyi kimi, “dünyanın əvvəlindən gələn”, qocalıb qarışmış erməni qızı tarixin hansısa dönəmində bu torpaqların əsl sahiblərinin geri qayıtması, “öz yurd-yuvalarını işğalçılardan təmizləməsini yaxşı xatırlayır: “Vəcdlə danışır o hadisələrdən “Odu e, bir də gördüm, minlərlə Əhməd yeriyir. Hamısı da tərədən-dırnağa silahlı. Gəldilər, düşmənlərini qovub torpaqlarına sahibləndilər”. Məsələyə tarixin gözü ilə yanaşsaq, bu hadisə hələ baş verməyib. Biz itirdiklərimizi hələ geri qaytarmamışıq. Ancaq povestdə hadisələrin cərəyanının bütün məntiqi buna aparır. Biz baş verməmiş hadisənin baş verdiyinə, işğal altında olan torpaqlarımızı düşmən tapdağından təmizlədiyimizə, və yaxud təmizləyəcəyimizə, qətiyyənlə şübhə etmirik. Məsələ müəllif mövqeyində ifadə olunan bu nikbin notda deyil, gələcəyə inam pafosunun qüvvətliliyində də deyil. Əlbəttə, milli varlığımızı qoruyub saxlamaq baxımından bu da balaca məsələ deyil. Məsələ burasındadır ki, müəllifin mövzusunun bədii həllinə qlobal düşüncə müstəvisində baxışı da povestdə tam şəkildə gerçəkləşə bilib.

Erməni qızı artıq söz-söhbətlərdən, müstəntiq dindirmələrindən cana doyub, özünü dəliliyə vurur və xeyli müddət dəlixana həyatı yaşamaq olmur. Süjetin bu istiqamətdəki hərəkəti qəhrəmanın ötüb-keçənlərə retrospektiv baxışlarını, baş verənlərin mahiyyəti haqqında düşüncələrini oxucularla bölüşməsinə şərait yaradır. Erməni qızı İnsan və əməlləri, xarakteri-xisləti

haqqında düşünür, bu düşüncələr son dərəcə bədbin notlarla yüklənib. “İnsanın içində bu qədər yırtıcılıq nədəndir?...Biz insanda ali keyfiyyətdən – şüurdan danışıyıq. Əgər şüur insanı günahsız körpələri nizəyə keçirib oda atmağa, saf, bakirə qız uşaqlarını iyrenc ehtiraslarının qurbanı etməyə, biğ yeri təzə tərləyən cavanların başını kəsməyə... sövq edirsə, ona ali demək olarmı? Belə çıxmırmı ki, insan heyvanlardan qat-qat aşağı səviyyənin məxluqatıdır?! Hərslilik, tamahkarlıq, mənəmlik, mənimlik, düşkünlük, ehtiras, yırtıcılıq!.. Budur insanın təbiəti”. Erməni qızının belə düşünməsi, onun insan haqqında düşüncələrində zərrə qədər işıqlı məqamın olmaması bizi təəcübləndirmir. Çünki obrazın bu cür düşünməsi povestdə psixoloji cəhətdən tam əsaslandırılıb. Bütün həyatı boyu eşitdikləri, gördükləri, duyduqları onu İnsanın qeyri-insani təbiəti haqqında düşüncələr burulğanında qalmasını şərtləndirir. Ancaq tarixdən üzü bəri İnsanın təbiətinin mürəkkəbliyi, ziddiyyətləri və eybəcərliyi, insanın insanlıqdan çıxıb “qulyabanıya çevrilməsi” (Y.Səmədoğlu) haqqında, müəyyən mənada, fəlsəfi mühakimələr axarı, insan təbiətinə fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən baxış bizim çağdaş ədəbiyyatımızda artıq keçilmiş mərhələdir. (Y.Səmədoğlunun “Qətl günü” romanındakı Tatar Temirin, Elçinin “Mahmud və Məryəm” romanındakı Mahmudun, Anarın “Otel otağı” povestindəki Kərim Əsgəroğlunun insan və onun xisləti barədə düşüncələrini yada salmaq olar). Ancaq “Ruhun qisası” povestində erməni qızının insanın təbiəti haqqında düşüncələri “keçilmişlərin təkrarı” təəssüratı yaratmır. Əlbəttə, erməni qızının mühakimələrində İnsana fəlsəfi münasibətin konturları aşkar görünən bir cəhətdir. Bu cəhət, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ədəbi ənənə orbitindən kənarında deyil. Yəni, insan xisləti haqqında bunlar təzə söz, təzə qənaətlər deyildir. Ancaq erməni qızının düşüncələri bizim üçün həm də yenidir, ədəbiyyatımızda bədii inikasını tapmamış bir estetik konsepsiyanı gerçəkləşdirir. Əslində, erməni qızının İnsan haqqında

Sənətin Firuzəsi

qənaətləri, ümumiyyətlə, İnsana fəlsəfi baxışın ifadəsi deyil. Onun düşüncələrində yer alan mənfur insan obrazı – erməni xarakterinin - xislətinin metaforalaşmasıdır. Çünki erməni qızının düşüncəsində İnsanın adına və xarakterinə yazılanların hamısı ermənilərin törətdiyi rəzalətlərdən qaynaqlanır. F.Məmmədli müəllif mövqeyini heç cürə çılpqlaşdırmaq fikrinə düşmür. Povestdə ermənilərin törətdiyi vəhşilikləri erməni qızının öz pozulmamış (antitürk əhvali-ruhiyyəsi ilə zəhərlənməmiş) xarakteri ilə, ən əsası isə varlığında türk oğlunun ruhunu daşıyaraq və məhz bu ruhun təlqini ilə təmizlənərək, bəsirət gözünü açmaq imkanı əldə edərək götür-qoy edib insan haqqında ən bədbin qənaətlərə gəlməsi tam təbii bir proses kimi verilir. Erməni xisləti haqqında ən real həqiqətlər varlığında türk oğlunun ruhunu daşıyan erməni qızının taleyindən keçərək həyata vəsiqə alır. Povestin oxunaqlığını və bədiiliyini şərtləndirən əsas cəhət də budur.

Təyyar Salamoğlu

Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

“525-ci qəzet”, 22 iyun, 2013-cü il

MƏLƏKLƏR ÖTDÜYÜ YERDƏ...

"Firuzə Məmmədli Azərbaycan poeziyasının zəngin ədəbi ənənələrini davam və inkişaf etdirən şairlərimizdəndir. Onun şeirləri də özünə bənzəyir; bir az kövrək, bir az həzindir, yeri gələndə bir az da sərtidir. Hisslərin, emosiyaların bədii ifadəsində nə qədər səmimidirsə, gerçəklikdəki və insanların qarşılaşdığı müxtəlif problemlərin mənalandırılmasında da bir o qədər təbiidir. Olduğundan artıq görünməməyə çalışmaması onun şeirlərinə cəlbedicilik verir. Sözə həssaslıqla və məsuliyyətlə yanaşması, dilinin sadəliyi, gündəlik həyatın ən adi və ən müxtəlif faktlarında, hətta dərddə, ölümdə şeiriyyət tapmaq cəhdi də Firuzə Məmmədli imzasını imzalar içində fərqləndirir. Ən azı bütün bunlara görə onun mənəvi haqqı var ki, desin: "Mən şairəm..."

Firuzə Məmmədlinin "Seçilmiş şeirləri"nin VI cildi xalq yazıçısı Anarın bu dəyərli sözlərilə açılır. Sonra gəlir xalq şairi Fikrət Qocanın və filologiya elmləri doktoru, tənqidçi Arif Əmrahoğlunun dəfələrlə dilə gətirdikləri, qələmə aldıkları fikirlərdən seçmələr. Hər iki sənət dostu doğru olaraq vurğulayırlar ki, bir qələm əhli, şair kimi Firuzə Məmmədli üçün başlıca olan şey təriflərdən xumarlanmayan ilham və ürəkdir! Firuzə xanım üçün söz fikrin, hissin-həyəcanın laylası, eyni zamanda da fəryadıdır, sahilsiz fəryadı. Onun üçün:

Söz hasardı, söz divardı,
Dünyanın iç qapısıdı.

Sənətin Firuzəsi

Açmadınsa, düz divardı,
Açdınsa, keç, qapısıdı.

Firuzə xanım heç nəyin onun yaddaşını söz qədər ələyə bilmədiyinin fərqi vardır, dəqiq əmindir ki, söz döyüzsüz qələbədir və həmişə, hər yerdə ona sığınmaq, tapınmaq olar. Eyni zamanda yaxşı bilir ki:

Görmədiyim günlərin
Gördüyüm əzabı var.
Tanrının dəftərində
Hər kəsin hesabı var.

F.Məmmədlinin poetik dünyası ənənəvi qoşma, gəraylı ovqatından qaynaqlanır, eyni zamanda da çağdaş poetik texnologiyalarının gəlişmələri də ona yad deyil. Ənənə və müasirliyin novatorluğu onun şeirlərinin iç dünyasından, deyim, ifadə, münasibət tərzindən bütöv, boyaboy keçir. İnamla yazır ki:

Çiyindəki söz yükü -
Öz sınağım, öz yüküm.
Hərdən ağır duz yükü,
Hərdən həyandır mənə.

Büküldümsə əmrinə,
Yazılacaq ömrümə.
Fərmanı nə, əmri nə, -
Haqdan əyandır mənə.

Firuzə xanım əslində hər bir şeirində, misrasında ona haqdan əyan olanları yazır, ona verilən şeir, söz butasının şəklini çəkir. Fikri dəqiq, münasibəti aydındır:

Hər gün əlimdən alınan
İçimdəncə can çəkirəm.
Məni talayan sevinir,
Cəzasını mən çəkirəm.

"Seçilmiş əsərləri" n hər səhifəsi bu cür isti, səmimi duyğularla süslənib. Yetər ki, oxuyaq, yetər ki, onun kimi əmin-
arxayınlıqla deyə bilək:

Mələklər ötdüyü yerdən
Yenə yol düşər yollara...

Sərvaz Hüseynoğlu
“Ədəbiyyat” qəzeti. 15 fevral 2013.

POETİK DÜŞÜNCƏNİN KƏŞF OLUNMAMIŞ ZİRVƏSİ

Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi, məxsusi yaradıcılıq manerası, orijinal dəsti-xətti, poetik düşüncələrinin tərəvəti ilə seçilən dəyərli söz ustası Firuzə Məmmədlinin «Seçilmiş əsərləri»nin VI və VII cildləri «Nurlan» nəşriyyatı tərəfindən nəfis şəkildə işıq üzü görmüşdür.

Firuzə Məmmədlinin poetik təfəkkürünün fəlsəfi tutumu, yaradıcılıq fərdiyyətinin rəngarəngliyi həqiqi sənət müstəvisində böyük sənətkarlıq faktorudur. Zəngin söz aləmi, bədii predmetə yanaşma özəlliyi, təfəkkür genişliyi, cəmiyyətə münasibəti, həyəcan, duyğu və düşüncələrin təbiiliyi şairin poetik özü-nəməxsusluğunu şərtləndirir.

Poeziya şairin məxsusi, fərdi yaradıcılığının ehtiva olunduğu ruhani məkandır. Hər bir şairi düşündürən önəmli cəhətlərdən biri də əsərlərinin əbədiliyinin cövhrini tapmaq üçün fenomenal istedad sərgiləməsidir. Bu arzunun, istəyin çin olması üçün sənətkarın özünəməxsus üslubu, yaradıcılıq fərdiliyi vacib elementdir. Zaman sübut edib ki, şairin üslub fərdiyyəti yaradıcılığının başlıca indeksi olmaqla bərabər, həm də bədii nümunənin, bədii əsərin uzunömürlü olmasını təmin edən əsas amillərdəndir. Firuzə Məmmədlinin yaradıcılığında bədii fikrin inkişaf mərhələlərini əyaniləşdirən bir vasitə kimi, onun fərdi üslubu, həm də şairin gerçəkliyin obyektiv təsvirində, dünyanın poetik dərkində, qavrayışında hansı sənətkarlıq prinsiplərinə əsaslandığındadır. Çünki şairin yaradıcılıq məxsusiyəti, poetik obyektin inikas üsulu, bədii detala yanaşma prinsipləri, dünya-görüşünün fərdi duyumunun istiqamətləri məhz fərdi üslubun araşdırılması zamanı üzə çıxır.

Görkəmli söz ustasının zəngin yaradıcılıq imkanları ictimai həyatın bütün sahələrinə nüfuz edir, bədii ümumiləşdirmədə, poetik obyektin dəyərləndirilməsində, obrazlarla təsvirində canlı müşahidələrə, predmetə yaradıcı müdaxiləyə əsaslanır. «Dilim» şeiri poetik faktların zənginliyi, düşüncə orijinallığı ilə leytmotiv xüsusiyyət daşıyır.

Yoxa çıxanları ara sözümdə,
Sözünün içində gizlənir hamı.
Söz de, gizlənəsən elə özün də,
Zamandan-zamana, damsa, söz damır.

Bu misralarda ulu Füzuli ruhu ilə doğmalaşan Firuzə Məmmədli dünyası poetik detalın tərəvəti ilə seçilən sənətkarlıq məziyyətini əyaniləşdirir. «Zamandan-zamana, damsa, söz damır» bədii-fəlsəfi qənaəti möhtəşəmdir. Bu misradakı vaxt ölçüsünün ekvivalenti əbədiyyətdir. Şeirlərində əbədiyyətin poetik kodunu bənzərsiz bədii detallarla təqdim edir Firuzə Məmmədli.

Onun zəngin poeziya aləmini yüksək bədii təsvir və ifadə gözəlliklərinin, səmimi və təbii duyğuların əks olunduğu poetik tablolar qalereyası adlandırmaq olar. Bu dəyərli poetik nümunələrdə milli-mənəvi dəyərlərin sənət müstəvisində bədii inikas, ədəbi-ictimai düşüncənin sanbalı, forma və məzmunun vəhdətindəki modern özünüifadə bacarığı poetik idrakın orijinallığına dəlalət edir.

«Təzə il Novruzdur» şeirində qədim mövzunun bədii təqdimatında saysız-hesabsız poetik yenilikləri, tərəvətli, orijinal bədii ifadə vasitələri heyranlıq doğurur. Bu poetik nümunənin dəyərini şərtləndirən sənətkarlıq məziyyətlərindən biri də hər misrada bahar tərəvətinin duyulmasıdır. Belə zəngin poetik detallar hər qələm sahibinə nəsib olmur, bu, fenomenal təfəkkür hadisəsi kimi səciyyəvidir.

Dinəcək yaşılı yarpaq əllərin,
Qargülü, bənövşə – torpaq əlləri.
Düşəcək başından papaq əlləri,
Dağın zirvəsində o buza alqış!

Və yaxud:

Lalələr – titrəşən al qumaş daha,
Bir yanardağ olar yal-yamac daha.
Ömrünü qış üstə ağılamaz daha,
Ahuramazdaya – Hörmüzə alqış!

Firuzə xanımın vətənpərvərlik mövzusunda qələmə aldığı əsərlər də bədii-fəlsəfi və poetik dolğunluğu ilə poeziyamızın uğuru kimi səciyyəvidir.

«Mələklik insana enirdi onda» şeiri sənətkarlıq elementləri, düşüncə zənginliyi, poetik təravəti ilə böyük bir romanın energetikasına malikdir. Bu əsəri sənət şedervi adlandırmaq olar.

Günəş tarlasında al günün altda,
Yanırdı barmağı əl boyda kəndin.
Cəhənnəm saçırdı sünbül sıqalı,
Xırmanı ac idi vəl boyda kəndin.

Və yaxud:

Barmaq boydaların qılıc qılmaq,
Vər boyu arayıb sünbül yığır.

Və yaxud:

Çörəyi qaldıran çiyinlərdəki
Kisələr qoymurdu boyları arta.

Bədii-ictimai mündəricəsi ilə yanaşı, bədii etnoqrafik elementlərlə də zəngin olan bu qəbildən sənət nümunələri məktəb dərslərinə salınmalıdır. Bu şeir xalqımızın çətin vaxtlarda çəkdiyi əziyyətlərlə bahəm, birliyinin, həmrəyliyinin poetik ehtivasıdır. Şeir bədii ümumiləşdirməsi çağdaş günümüzə səsleşən mahiyyət daşıyır.

Mərhəmət, səxavət son həddə idi,
Hamı bir-birinə hənirdi onda.
Yollar cəbhəyəydi, sərhədə idi,
Mələklik insana enirdi onda.

Bədii əsərin əbədiyaşarlığını şərtləndirən başlıca məziyyətlər sırasında obrazlılıq həlledici fakt olaraq qalmaqdadır. Obrazlılıqdan kənar yüksək sənət əsərini qəbul etmək mümkün deyil. Obrazlı fikrin qaynaqları xalq ruhundan süzülüb gələn ən təsirli ifadə vasitələrindən bəhrələndə zəngin ədəbi material yaranır.

Firuzə Məmmədlinin ənənəvi üslubla yanaşı, modern üslubda yazdığı şeirlər də yüksək sənət nümunəsi kimi diqqətə layiqdir. Bədii siqlət, ictimai-fəlsəfi dərinlik, milli ruhun poetik mündəricəsi bu şeirlərin bənzərsiz sənət hadisəsi olmasına zamanətdir.

Çəkildiyim küncdə
mən oturmuşdum,
bir də
atamın papağı.
Mən yerdə oturmuşdum,
papaq
döşəkçənin üstündə.
İstəyirdim, durub qaçam, –
bağda tut çırpırdılar.

Həyətdə
doşab bişirmək üçün
qazanlar asılmışdı.
İstəyirdim, durub qaçam, –
papaq gözünü ağardırdı...

Şeirin ruhundakı intonasiyanın təravəti, poetik düşüncənin, bədii fikrin ifadəliliyinə məxsusi bir ovqat aşılıyır. Milli ruhumuzun, mental dəyərlərimizin müqəddəsliyinin poetik kodunu zəngin və bənzərsiz sənətkar qüdrəti ilə əyaniləşdirən böyük şairin təxəyyülünün, bədii idrakının sərhədsizliyinin şahidi oluruq. Bədii ümumiləşdirmənin orijinallığının poetikası bənzərsizdir.

Onda məni
atamın papağı
qoruyurdu.
Sonra mən
atamın papağını
qorudum.

Bu misralar bədii fikrin alt qatındakı qan yaddaşının, milli ruhun poetik hənirtisidir. Bu şeirdə poetik obrazın daxilindəki fəlsəfi dəyərin, lirik ovqatın, əhvali-ruhiyyənin xalq poetik təfəkkürünün dərinliklərindən gələn obrazlılıqla qovuşmasının uğurlu təzahürünü görürük. Daha bir bədii nümunəyə diqqət edək.

Babalar
əyri oturub,
düz danışa bilirmiş.
Nə qədər
əyri otursaq da,

danışdığımız
düz olmur.
Bəlkə, günah
oturduğumuz yerdədir.

Dəqiq poetik detallarla çəkilmiş lirik-psixoloji durumun təbiiliyi valehedicidir. Burada poetikanı sözlərin deyil, düşüncənin içində axtarmaq daha vacibdir. Şeirinin sonuncu misrası qeyri-adi poetik enerjiyə malikdir. Modern təfəkkürün, novator düşüncənin fərqli məfkurəsi poetik məzmununa dəyərli sənət cövhəri qatır.

Ünvanı
öz əlimlə
yazıb göndərdim
göz yaşlarıma:
Mənə
acıyıb eləməsin.

Və yaxud:
Dərdimin
başı aşağı,
gözlərim
daşır aşağı.

Bu poetik parçalarda insan ömrünün, insan taleyinin fəlsəfi-psixoloji məğzi çox yığcam bədii ümumiləşdirmə kimi ayanıləşir. Poetik məqamın səmimi və təbii boyalarla, sənətkar məharəti ilə canlı təsviri Firuzə Məmmədlinin poetik nəfəsinin bənzərsizliyinə bir vəsilədir.

Bəzən bir misra şairin poetik qüdrətini, yüksək sənətkarlıq bacarığını sübut etməyə yetərli olur, bəzənsə cild-cild kitabların bu bədii həqiqəti təsdiq etməyə gücü çatmır, başqa cür

Sənətin Firuzəsi

desək, nəfəsi yetmir. Firuzə Məmmədlinin istənilən misrası onun poetik qüdrətinin, fenomenal istedadının aynasına çevrilə bilər. Məncə, bu fakt hər bir istedadlı söz adamının, illah ki, şairin ruhunu qanadlandıran xoşbəxtlik anının ətridir. Bu ətrin qoxusunu duyanlar poeziyanın yaşıl kitabına imza atan azsaylı böyük sənətkarlardır. Firuzə xanım belə möhtəşəm söz ustasıdır.

Böyük şairin poetikasındakı ictimai, mənəvi, əxlaqi bütövlük onun yaradıcılığında geniş yer tutur. Bu önəmli məziyyət şairin dünyagörüşünün, bədii-estetik idealının müəyyənləşməsində, formalaşmasında dəyərli əhəmiyyət daşıyır.

Elə şeirlər vardır ki, onlar ilahi vəhylə yazılır. Burada şairin bədii texnikası, sənətkarlıq səriştəsi heç yada düşmür. Çünki belə poetik nümunələr insanı elə əfsunlayır ki, hətta nəfəs çəkməyə belə təqət qalmır. Şeirdə insanın fərdi ağrısının bəşəri ağrıya çevrilməsinin, hədsiz dərəcədə təbii və səmimi ifadəsinin ehtivasını və bu poetik ifadənin haqlı həqiqi sənət möcüzəsi kimi təzahürünün şahidi olursan. Şeirin bədii enerjisi ilə yanaşı, mətnin poetik intonasiyası, ritmi heyrətamizdir.

Yaxınlıqdan
yol keçirdi,
körpü keçirdi,
çay keçirdi,
bir də mən keçirdim...
İndi mən qalmışam,
Yəhya qalıb,
Ənvər qalıb,
Kazım qalıb...
Daha kim?
Daha kim?
Daha kim?

Bu şeirin möcüzəsi odur ki, hamının taleyinin poetik güz-güsüdür. Səmimi, poetik, heyrətamiz! Sənət möcüzələri belə olur, sadə və dərin!

Firuzə Məmmədlinin poeziyası ədəbiyyatımızı zənginləş-dirən sanballı sənət xəzinəsidir. Onun əsərləri poetik obrazların zənginliyi, insan xarakterinin psixoloji qatlarına nüfuz bacarığı, bədii idrakın tarixə və müasir dövrə münasibətinin yeni aspekti, yüksək vətəndaşlıq qayəsi, mənəvi və əxlaqi yetkinliyin dol-ğun nümunəsi kimi böyük ədəbi səciyyə daşıyır. Görkəmli şairin yaradıcılığı çağdaş poeziyamızın kəşf olunmamış zir-vəsidir.

Balayar Sadiq

“Kaspi” qəzeti, 6-8 iyul 2013-cü il

ÜMİDLƏ İNAMIN İŞİĞINDA

“Poeziya kədərsiz təsəvvüredilməzdir. Amma böyük poeziyaya böyük kədər, dünyəvi kədər, bəşəriyyətin taleyi haqqında narahatlıqlardan doğan kədər lazımdır”.

Aydın Məmmədov

Sovet rejiminin ədəbiyyat siyasətində qəm, kədərə yer yox idi. Tənqid hamını “ələmdən nəşəyə” səsləyir, mahiyyətində kədər ifadə olunan hər cür sənətə, xüsusən “qəmin poeziyası” kimi yaranan romantik şeirə, romantizm ədəbi cərəyanına da bu mənada “daloy” deyilir, onlar ideolojinin bütün gücü və təlqinləri ilə təhrif olunur, gözdən salınırdı. Bu, sovet rejiminin düşünülmüş siyasəti idi. Çünki sənətdəki qəmin, kədərin qnesioloji kökləri milli yaddaşa bağlı idi, milli özünəməxsus bədii ifadəsi idi. Qəmin, kədərin kökündə milli varlığın keçib gəldiyi tarixi yola analitik baxış dayanırdı. Qəm, kədər motivi sənətə, xüsusən poeziyaya vətəndaşlıq düşüncəsindən keçib gəlirdi. Onun əlamətdar bir keyfiyyət kimi özünü qabarıq surətdə büruzə verdiyi XX əsr tənqidi realizmində də, romantizmində də əsas məqsəd milli düşüncəni formalaşdırmaq idi. Sovet tənqid və ədəbiyyatşünaslığı sənətin bu aparıcı motivini öz mahiyyətindən uzaqlaşdırıb ona "müçərrədlik" damğası vursa da, yeni dövrün ədəbiyyatının kökündə dayanan "yəs və ələm" in (Ə.Hüseynzadə) ictimai məzmun daşması və milli həyat problemlərinin bədii inikasını kimi doğrulması indi artıq hamının qəbul etdiyi həqiqətdir. "Ələmdən nəşəyə" siyasəti estetik düşüncənin ictimai şüura təsirinə, ədəbiyyatın vətəndaş

funksionallığına nə qədər ağır zərbələr endirsə də, bu hərəkət dayanmamışdı. Bütün sovet dövrü boyu enmə və qalxmalarla olsa da, davam etmişdi.

Ancaq milli müstəqillik dövrünün ədəbiyyatında qəm, kədər motivi sənətə, xüsusən poeziyaya total şəkildə nüfuz edərək, əgər belə demək mümkünsə, onun aparıcı pafosuna çevrilmək imkanı qazandı. Fikrimizcə, milli müstəqillik dövrünün poeziyasının qəm, kədər notuna köklənməsinin kökündə XX əsrin əvvəllərinin poeziyasında olduğu kimi, fəal vətəndaşlıq düşüncəsi dayanır. Elə bilirəm ki, bu motivi məhz estetik düşüncənin milli varlıq, milli birlik və dövlətçilik uğrunda mübarizəsinin tərkib hissəsi kimi başa düşmək lazımdır. Qəti bir əminliklə onu da demək olar ki, yeni əsrin ədəbi prosesində hər gün daha artıq şəkildə özünü göstərən “qəmin poeziyası”nın “ağladığı kişi qeyrətsiz olur” tendensiyası ilə heç bir bağlılığı yoxdur. Hərgah ki, tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda ədəbiyyatın bu motivinə zəiflik əlaməti kimi yanaşmaq psixologiyası da özünə yer alıb.

Çağdaş şeirimizdə “qəmin poeziyası”nı yaradanlar sırasında Firuzə Məmmədlinin özünəməxsus yeri vardır.

Bu danılmaz bir həqiqətdir ki, dərddən doğulan şeirlər dərddən boğulan şairlərin yaradıcılığında önə keçir və onların zamana müxalif mövqeyinin, vətəndaş narahatlığının ifadəsi kimi ərsəyə gəlir.

F.Məmmədlinin oxuculara təqdim olunan “Dərd üzünü gizləyir” kitabı (Bakı, “Adiloğlu” nəşr., 2011) zamanla üz-üzə duran, nəhəng zaman nəhrinin axınına qarşı üzən, həm də yorulmaz-usanmaz bir güc-qüvvətlə üzən vətəndaş şairənin vətəndaş narahatlığının konseptual əksidir.

Həmcə çox da böyük olmayan bu şeir kitabında toplanan şeirlərin birinci “oxu”su poetik “Söz”ün həqiqətlərini bütövlükdə görməyə mənə imkan vermədi. Birinci “oxu” ənənəvi milli-realist üslubda yazılmış bu şeirlərin qeyri-ənənəviliyi

Sənətin Firuzəsi

haqqında ilkin qənaətlər formalaşdırsa da, bu qənaətlərin məzmunu mənim üçün tam aydın deyildi. Firuzənin şeirləri çətin “ələ gəlir”, çətin qavranılırdı. Bəlkə, bu, rasionallıq düşüncənin şairinin şeirlərindəki sərhədsiz aktivliyi ilə bağlı idi? Axı, şairə:

Hər üzünə – hazıram
Yaxşı, yaman ... yazıram.
Dibindən söz qazıram,
Ağrıyır, beynim daha. –

misralarında özü də sanki bizim düşündüyümüzü təsdiq edirdi. Lakin bədii mətnlərin ilkin təəssüratları belə, bu ehtimalı birmənalı həqiqət şəklində qavramağa imkan vermirdi. Çünki Firuzənin söz dünyasında onun inikas üsulunun mürəkkəbliyinə işarə edən başqa simvollar da aydın görünməkdədir. “Gəlir” şeirində şairə etiraf edirdi ki, sözlərim:

Qəlbimdə yoğrulur, beynimdən sızır,
Boyumdan, çəkimdən, eynimdən sızır,
Oyunmdan, fəndimdən, felimdən sızır,
Məni yorub əldən salmağa gəlir.

Bu misralarda sənətkarın sözə estetik münasibəti mürəkkəbliyi və eyni zamanda aydınlığı ilə əks olunmuşdur.

“İlkin oxu”dan alınan əsas qənaətlərdən biri də bu idi ki, Firuzənin şeirləri həqiqi yaşantının məhsuludur. Burada hissi və rasionallıq düşüncə metaforik düşüncə ilə üzvi bir sintez yaradır. Şeir Firuzənin bütün varlığından qopur. Həyatın ona tələq etdikləri, hissini, düşüncəsini əsir edərək şairəni yorub əldən salanda qələmə əl atmamaq mümkünsüzləşir. Ruhi rahatlıq yalnız bu zaman – “ürəkdən yük atılanda” (N.Kəsəmənli) gəlir.

Sanki hər şey aydındır. Hamı kimi, bütün digər həmkarları kimi, Firuzə də həyat materialını hissindən və düşüncəsindən keçirib, istedadının imkanları çərçivəsində onu bədii həqiqətə çevirir. Yəni bədii sözün ənənəvi ifadə yolu. Elə isə “Dərd üzünü gizləyir” kitabında toplanmış şeirlərin hələ “ilk oxu”dan oxucuya təlqin etdiyi, intuitiv olaraq dərk edilən nə isə bir qeyri-adilik nədən ibarətdir? Bu “nə isə”ni başa düşmək üçün şeirləri ikinci dəfə oxuyuruq.

İkinci “oxu”nun ilk təəssüratı belə idi: bu ki, “Şikayətnamə”dir. Orta əsrlərin yox, yeni əsrin “Şikayətnamə”si. Bu həqiqətdir ki, Firuzənin şeirlərindən orta əsrlər “Şikayətnamə”sinin “salam verdim, rüşvət deyildir – deyə almadılar” motivi özünəməxsus bir şəkildə keçib gedir. Firuzə orta əsrlərin Füzuli həqiqətinin ölməzliyini yeni əsrin ibtidasında aşağıdakı kimi təqdim edir:

Darthadart bazarında
Vallah, ortağ malım yox.
Tanrım, məni görmürlər,
Ya rüşvətsiz salam yox?

Bu, bəlkə də, heç Füzuli - Firuzə bağlılığının estetik təzahürü deyil, Firuzənin Füzuliyana “nəfəs”i deyil, bu, bəlkə, daha çox “rüşvətsiz salamlar”ın olmadığı zamanlar arasındakı əlaqənin həssas müşahidəsindən doğan bir keyfiyyət kimi təcəssümünü tapır? Qəti fikir söyləmək çətindir. Ancaq bir məsələ də var ki, bu, irs-varislik əlaqəsinin heç də sadə təbiətli olmadığını, üzdən görünən tərəflərlə sonuclanmadığını göstərir. “Şikayətnamə” ruhu Firuzə yaradıcılığında ancaq “Daha” şeirində üzə çıxan bir xüsusiyyət deyildir. Fikrimizcə, “Daha” Firuzə şeirini “Şikayətnamə”yə, Füzuli kədərinə bağlayan ən üzə olan, prozaik bir cəhətin ifadəsi kimi daha çox səciyyəvidir. İrs-varislik əlaqəsinin həqiqi mahiyyəti Firuzə şeirinin

həyat materialına münasibətinin estetik dərinliyindədir, bu poeziyanın fəlsəfi ümumiləşdirmə gücündədir. Ümumən götürəndə Firuzə lirik şairdir. Ancaq “Dərd üzünü gizləyir” kitabındakı lirikanın daxili ahəngi tənqiddə köklənib. Bu tənqid öz ruhu, pafosu ilə Zakirdən Sabirə qədər satiranın keçdiyi klassik yolun ahəngindən köklü şəkildə fərqlənir. Baxmayaraq ki, tənqid və ədəbiyyatşünaslıq sübut edib ki, Füzulidən Sabirə qədər Azərbaycan poeziyasının keçdiyi yolda Füzuliyə yaradıcı münasibət ən həqiqi bir məzmununda Sabir yaradıcılığında üzə çıxıb. Yəni lirik şeirlə satirik şeirin üzvi bağlılığı ədəbiyyatımız üçün qanunauyğun bir hadisədir.

Firuzənin şeirlərində həyat materialına bədii münasibətin tənqid pafosu - həyat materialına qəhrəmanın ciddi münasibəti ilə tənqidi münasibətinin bir-birini tamamlamasından yaranan ahəng lirika - tənqid əlaqələrinin tarixində fərdi üslubda təzahür edən qanunauyğunluq kimi götürülə bilər.

Antik dövrdən üzü bəri gözəlik poeziyanın predmeti kimi düşünülmüş, bu gözəlliyin mayasında isə həqiqətin dayanması birmənalı qəbul olunmuşdur. Aristotel ədəbiyyatın fəlsəfiyini onun həqiqəti ümumiləşdirmə gücündə axtarmışdır. Füzulışünaslar xüsusi şəkildə vurğulayırlar ki, "Füzuli şeirdən, birinci növbədə, bəşəri dərd, müqəddəs kədər tələb edir" (S.Əliyev. Füzulinin poetikası, Bakı. "Yazıçı". 1986. s. 40). Böyük mütəfəkkirin yaradıcılığında gözəllik səviyyəsinə qaldırılan bədii həqiqətin mayasında da, ilk növbədə, "bəşəri dərd, müqəddəs kədər" dayanır. Füzuli özü də dərdi "şairliyin əsas sərmayəsi" hesab edir. Tədqiqatçılar onu da düzgün vurğulayırlar ki, "şairin ifadəsindəki dərd anlayışı bütünlükdə ictimai ruh anlayışının ifadəsidir" (S.Əliyev. Göstərilən əsəri. s. 41).

Çağdaş poeziyada dərdin aparıcı motiv səviyyəsinə qalxmasının təkzibedilməz bir həqiqət olduğunu qəbul etsək, onda dərdin “şairliyin əsas sərmayəsi” olmasına dair Füzuli həqiqətinə gəlib çıxmış olarıq. Bu cəhət təkcə Füzuli poeziyasının

ölməzliyini sübut edən bir göstərici deyil, bu həm də çağdaş dövr milli poeziyamızın Füzuli şeirinin varisi kimi çıxış etmək imkanlarının göstəricisidir. Dərd “şairliyin əsas sərmayəsi” kimi çağdaş poeziyanın da estetik həqiqəti kimi təzahür edirsə, bu, müasirlərimizin “Füzuli orbitində fırlanmaları”nın əlaməti deyil. Bu, şeirə məxsus əlamətdar keyfiyyətin, şeir poetikasının özünəməxsusluğunun zaman-zaman öz əslini qoruyub saxlaması, böyük poeziya məktəbinin imkanlarının bitib-tükənməzliyidir. Firuzənin sənət yolu da bu poeziya məktəbindən keçib həyata vəsiqə alır, poeziya ümmanının bir damlası kimi özünü təsdiq edir.

Firuzə Məmmədli şeirlərinin birinin ilk bəndində yazır:

Bu dərd sənə ürək açıb,
Köynəyindən keçir daha.

Həmin şeirin son bəndi isə belə bitir:

Yüklə ürəyinə, daşı,
Dərd ürəyin çəkisidir.

Dərdin bu cür poetik mənalandırılması, dərdə olunan “elani-eşq” ona Məcnunsayaq, lap elə “dərd əlindən dağa çıxan” Füzulisayaq münasibətin cizgilərini özündə əks etdirsə də, şairə, bir çox şeirlərində yenə də Füzulisayaq “dərd əlindən dağa çıxdığını” elan etsə də,

Dərd başıma – mərəkə,
Uduram çəkə-çəkə.

Yaxud:

Gələninin üzünə
Qapını dərd açacaq –

deyərək “dərd dolu illər” yaşadığını poetik düşüncənin predmetinə çevirsə də və biz bu şikayətin səmimiliyinə, həqiqətin bədii ifadəsindən doğduğuna inansaq da, bu şeirlərdə hələ dərd “şairliyin əsas sərmayəsi” kimi çıxış edə bilmir. Yazımızın pafosunu nikbinliyə kökləyən cəhət isə odur ki, bu tipli şeirlər ümumən Firuzənin yaradıcılığında fərdi üslubun daşıyıcısı rolunda çıxış etmir, dominantlıq yaratmırlar.

Bununla belə, "Dərd üzünü gizləyir" kitabında toplanan şeirlərin böyük əksəriyyətində dərd "şairliyin əsas sərmayəsi" kimi özünü təsdiq edə bilir və yenə də Füzulidə olduğu kimi, sənətkara "dünyanı və insanın daxili aləmini görüb duymaq üçün göz və qəlb verir" (S.Əliyev. Göstərilən əsəri. s. 42).

Bu tip şeirlərdə artıq dərddən, kədərdən birbaşa söhbət açılmaz, lakin biz lirik qəhrəmanı dərd içində qovrulan, əzab çəkən, düşünən, vəziyyətdən çıxış yolu axtaran bir vəziyyətdə görürük. Firuzənin lirik "mən"i dərqli qəhrəman obrazında çıxış edir və biz bunu tamamilə təbii hesab edirik. Çünki şairənin lirik qəhrəmanının bəsirət gözü açıqdır. O, ətrafında, içində yaşadığı dünyada nələr baş verdiyini görür və baş verənlərin mahiyyətini çox yaxşı başa düşür. Bunların Sabirin təbirincə desək, "istiqbalımız üçün" yaxşı heç nə vəd etmədiyini anlayır və bütün varlığını narahatlıq, daxili bir əzab duyğusu bürüyür. Bu məqamda böyük satirikin yada düşməsi, hesab edirəm ki, təsadüfi sayıla bilməz. Çünki dahi satirik də "istiqbalımız üçün" taleyüklü bir zamanda yaşamış və milli intibah uğrunda mübarizəni özünün həyat və estetik idealına çevirmişdi. Bu yolda heç bir "tən və lən"dən (A.Səhhət) çəkinməmişdi. Milli müstəqilliyə qovuşduğumuz indiki zaman da taleyüklüdür. Qovuşduğumuz müstəqilliyin əbədiliyinə nə qədər ürəkdən inansaq da, onun uğurlu taleyi milli intibahı, milli birliyi nə qədər gerçəkləşdirə biləcəyimizdən çox asılıdır.

Böyük mütəfəkkirlər hesab etmişlər ki, "ədəbiyyat bir millətdəki əhvali-ruhiyyənin inikası deməkdir" (H.Cavid) və

"lisan və ədəbiyyat hər bir millətin mayeyi-nicatıdır. Hər millətin yaşaması ədəbiyyatına bağlı olduğu bədihidir" (A.Səhhət). "Bədihidir", yəni şübhə doğurmayan bir həqiqətdir. Bu həqiqətin gerçəkləşməsi üçün, başqa sözlə, millətin yaşaması və özünü təsdiq etməsi üçün bu böyük mütəfəkkirlər qəti əmin idilər ki, onda milli ruh olmalıdır. Milli ruhu isə formalaşdırmaq lazımdır. Onlar milli ruhun və düşüncənin formalaşmasında ədəbiyyatın roluna müstəsna yer ayırırdılar. Ədəbiyyatın estetik missiyası "yeni əsrin ibtidası"nda da eynilə qalır. Milli şüurun formalaşmasında ədəbiyyatın oynaya biləcəyi rola cəmiyyətimizin heç vaxt bu miqyasda ehtiyacı olmamışdır. Bunun da bir neçə səbəbi vardır. Sovet rejiminin milli şüurun formalaşmasına vurduğu zərbələr milli düşüncədən sapmalara geniş meydan vermiş və bu öz təsirini indi də göstərməkdədir. İkincisi, keçən əsrin ortalarından başlayan sosial-urbanizə proseslərinin, bugünkü qloballaşmanın, internet dünyasının milli əxlaqda və düşüncədə açdığı yaralar milli mənlilik, milli birlik düşüncəsini miqyassız bir səviyyəyə qaldırmaq zərurəti yaradır. Əks halda, "at ağızlı" qloballaşan dünya qarşısında tarixi milli varlığımızı qoruyub saxlamaq imkanımız mümkünsüzləşər.

"Dərd üzünü gizləyir" kitabında F.Məmmədli ədəbiyyatın bu estetik missiyasından çıxış edir. İlk növbədə, milli-mənəvi varlığımızı analitik təhlil müstəvisinə gətirərək, mənəviyyatın ekologiyasında baş verən sapmalar, bunların səbəbləri və profilaktikası haqqında düşüncələrini oxucuları ilə bölüşür.

Bu "bölüşmə"də sənətkarın poetik düşüncənin sərhədlərini şüurlu şəkildə genişləndirmək istəyi hiss olunmur. Hiss olunur ki, "üzünü gizlədən" dərdlər lirikanın predmeti olmamışdan, lirik "mən"in daxili dünyasına daxil olmamışdan qabaq bir vətəndaş kimi, bir insan kimi daim Firuzəni düşündürmüş, narahat etmişdir. Firuzənin içi "dərd"lə doludur. O, daim bu "dərdlər"in ağrısı ilə yaşayır, bu ağrıların dözülməzliyi çox

Sənətin Firuzəsi

vaxt onları poetik sözə çevirir. Böyük “Söz”ün Firuzənin yaradıcılıq laboratoriyasında məhz bu cür ətə-qana dolmasına dair sənətkar bizə heç nə demir. Ancaq biz bunu bütün varlığımızla duyur, hiss edirik. Çünki Firuzənin poetik “söz”ə çevirdiyi ağrıları biz də yaşayırıq. Bu şeirlərin hər biri sanki bizim içimizdən qopur. Çünki o şeyləri ki, demirik, deməyi bacarmırıq, ya da nəyinsə naminə deməyi lazım bilmirik, o həqiqətləri ki, içimizdə düşünür, etiraf edir, buna görə vaysınır, ağrıyırıq, bu gün baş verənlər, duyub, duyduqlarımız haqqında daxilən üsyan bayrağı qaldırırıq, zahirdə isə susur, dillənmirik, Firuzə onları şeirin dilinə çevirib bizə təqdim edir. Firuzənin şeirlərini bizə doğmalaşdıran, sevdirən də budur. Həqiqət burada uca səslə deyilir, poetik mükəmməlliklə təqdim olunur. Firuzənin şeirlərində biz özümüzü, hər gün bir az daha artıq sapıntıya uğrayan əxlaqi-mənəvi dünyamızı görürük. Firuzə bizi bizə təqdim edir, bəsirət gözümüzün bağlılığını bəsirət gözümüzü açaraq anladır:

Nə sevincdə, nə kədərdə
Ənənə, adət qalmayıb.
Allahına şükr edən yox,
Haqqa itaət qalmayıb.

İnandığın yalan çıxır,
Qoltuğundan ilan çıxır,
Yetən zurnaçalın çıxır,
Başqa ibadət qalmayıb.

Gah piyada, gah at olub,
Oyunçuya şahmat olub.
Əyilməkdən dördqat olub,
Boylarda taqət qalmayıb.

İnsan əxlaqı, mənəviyyatı Firuzə Məmmədlini milli-tarixi planda da düşündürür. Yaşı, həyat təcrübəsi, milli-tarixi varlığa bağlılığı imkan verir ki, insanın daxili dünyasına dəyişən zamanların kontekstində nüfuz edə bilsin. Firuzənin insanlıq, əxlaq, mənəviyyat haqqında düşüncə konsepsiyası öz başlanğıcını milli varlığın tarixi xarakterindən götürür. Görünür ki, tarixi yaxşı bilən sənətkar milli xarakterin tarixi təbiətinə də yetərin-cə bələddir. O, çağdaş zamana, onun insanına milli-tarixi varlıqdan baxır, onun təbiətində əmələ gələn metamorfozaları məhz bu meyarla görüntüyə gətirib, ona kəskin tənqidi münasibət bildirir.

Firuzə Məmmədli “əyilməkdən dörd qat olub”, boyunda “taqət qalmayan” çağdaş insana tarixi xarakterimizin əyilməz dünyasından baxır. Çağdaş insanın görünməmiş sürətlə əxz etdiyi yalançılıq, ikiüzlülük, ayrılık, natəmizlik, yaltaqlıq, vəzifə hərisliyi, bu yolda namusunu belə çəkinmədən hərraca qoyması Firuzəni daxilən sarsıdır. Məhz bu “sarsılma” anında lirik qəhrəmanın əhvali-ruhiyyəsində bir pessimizm müşahidə edirik. Firuzə bütün bu psixoloji məqamları, insan haqqında düşüncələrini gerçəkliyin dəqiq ifadəsi kimi tam təbii şəkildə poetikləşdirir:

Dağını, daşını yeyir,
Min illik yaşını yeyir.
Dünyanın başını yeyir,
İndi gözü açdı adam.

Bu poetik qənaətlər artıq neçə əsrlərdir ki, maddiyə köklənən insanın çağdaş durumu haqqında acı həqiqətləri əks etdirməklə bərabər, insanlığın keçib gəldiyi tarixi yolu da öz içərisinə alır.

Bununla bərabər, biz qətiyyənlə o fikirdə deyilik ki, Firuzə, ümumiyyətlə, insan haqqında danışır, çağdaş insanın xisləti

haqqında fəlsəfi mühakimələr irəli sürməyi, qənaətlərə gəlməyi özünün baş məqsədinə çevirir. Olsun ki, bu da var. Fəlsəfi mühakimə poeziya üçün heç vaxt yad keyfiyyət olmamışdır. Ancaq bu tipli mülahizələr sənətin fəlsəfiliyini müəyyənləşdirən meyar rolunu da oynaya bilməmişdir. Fəlsəfi mühakimə sənətin məqsədinə çevriləndə o, sənətdə fəlsəfiliyin yox, fəlsəfəçiliyin ifadəsi olur. Bu mənada "dayaz, süni fəlsəfilik ...bizi narahat etməlidir" (Y.Qarayev). Vaxtilə M.Hüseyn S.Vurğunun "Həyat fəlsəfəsi" silsiləsindən olan şeirlərinə münasibətdə belə bir doğru qənaətə gəlirdi ki, fəlsəfilik hadisələrin təbii axınından, insanların adi münasibətlərindən böyük ümumiləşdirmələrə gəlib çıxmaq yolu ilə əldə edilir. Demək, həyat həqiqəti yüksək bədii səviyyədə ümumiləşdirilə bilirsə, burda artıq söhbət sənətin fəlsəfəsindən gedir. F.Məmmədlinin şeirlərində həyat həqiqətlərinə münasibətin xarakteri onların həqiqi fəlsəfi-bədii təcəssümündən danışmağa imkan verir. Çünki sənətkar həyat hadisələrinə yüksək estetik ideal mövqeyindən yanaşa və onlara orijinal, özünəməxsus bədii həll verə bilər.

"Dərd üzünü gizləyir" kitabındakı şeirlərin hamısının estetik qayəsi milli intibah düşüncəsinə hesablanıb. F.Məmmədli həyat hadisələrinə, gördüklərinə, müşahidə etdiklərinə, bədii təsvirin predmetinə çevirdiyi çoxsaylı insan xislətlərinə, əməl və hərəkətlərinə ancaq bu mövqedən yanaşır, dəyər verir. Böyük sələfi Sabir kimi, onun da hədəfi vətəndaşlıq düşüncəsindən məhrumluq, məqsədi vətəndaşlıq düşüncəsi uğrunda mübarizədir. Bu müqayisəni aparmağa əsas varmı? Kifayət qədər fərqli zamanlarda yaşayan, fərqli yaradıcılıq metod və üslublara malik, yaradıcılıq imkanlarının miqyası ilə fərqlənən iki sənətkarın estetik ideal baxımından bir hədəfə vurmasının, eyni bir məqsədə xidmətinin kökündə nə dayanır? Fikrimizcə, cavab çox sadədir: milli intibah uğrunda mübarizə ideali – millət millət kimi formalaşdırmaq missiyasında ədəbiyyatın üzərinə düşən vəzifələrin dəyişməzliyi və hər iki sənətkarın vətən-

daşlıq düşüncəsinə köklənməsi. F.Məmmədli milli-tarixi varlığımızdan gələn xarakterimizi qorumağın zərurətini bir vətəndaş kimi bütün aydınlığı ilə dərk edir. Elə buna görə də Azərbaycan insanının xarakterində gedən aşınmalar onu narahat düşüncələr burulğanına salır. Şairənin lirik qəhrəmanını dərdə salan, içində yaşadığı dünyaya müxalif mövqe nümayiş etdirməyə, bu dərdin oduna alışıb yanmağa sövq edən də budur:

İndi hər kəs doğmasının qənimi,
Tikəsinin, loxmasının qənimi.
Özü-özcə hoqqasının qənimi,
Görməmişik, beləsinə dünyanın.

Firuzə Məmmədli "dünya"ya ünvanladığı bu şeirdə kimdən və nədən danışır? Bizcə, vətən övladının vətəndaş düşüncəsindən məhrumluğundan. Hər kəsin odu öz qabağına çəkmək istəyi və xislətindən, milli şüur naqisliyindən, vətən üçün, millət üçün taleyüklü zamanda onun mənafeyi naminə bir iş görmə zərurətinin başa düşülməməsindən; Sabir demişkən, "yansa vətən, batsa cəməət belə" onun özünü xoşbəxt sanmasından. İctimai şüura qarşısıalınmaz bir şəkildə nüfuz edən şüursuzluğu, vətəndaş düşüncəsindən məhrumluğu o, yeni əsr insanının, ən yüksək texnogen zamanda yaşasa belə, bəsirət gözünün qapalılığı ilə izah edir. Şübhəsiz ki, bu izah vətən övladının və nə qədər qərribə səslənsə də, gözlərindəki qəflət pərdəsini qaldırmağa istiqamətlənir (Ona görə, "qərribə səslənsə də" deyirik ki, biz artıq neçə əsrdir ki, bu pərdəni qaldırmaqla məşğuluq, hələ ki, ürəkaçan nəticə görünmür). Firuzənin lirik qəhrəmanı dərd içində ona görə çapalayır ki, "nuri çeşmanım-mısan ey pul, ya canımmısan" düşüncəsinə köklənən şüurumuz bu gün də həmin xəstəlikdən yaxa qurtara bilməmişdir:

Zaman ilə yoldaşlığı var idi,
Dərddəşliyi, yurddaşlığı var idi.
Haçan belə puldaşlığı var idi,
Bu yiyəsiz dünyanın.

Firuzənin Vətən övladına müraciətlə sıraladığı suallar onu qəflət yuxusundan oyatmağa, haqqı nahaqdan ayırmağa, qloballaşan dünyanın başımıza endirdiyi "zoğal dəyənək"lərinə dözümsüzlük göstərməyə səsləyir. Allah, əlbəttə, səbr edəni dost tutur. İslam ümməti kimi biz buna qətiyyən şübhə etmirik. Ancaq Allah, müqəddəs kitabımız "Qurani-Kərim" də haqq olanı müdafiə mövqeyində durmağı vacib sayır. Firuzə Məmmədli haqqımızı müdafiə edə bilməməyimizin - torpaqlarımızın hələ də işğal altında qalmasının bir səbəbini də bizim lüzumsuz dözümlülük göstərməyimizdə görür. Biz çox vaxt buna humanizm donu geyindiririk. Amma bu dözümlü, əslində, bir adı var: milli şüurun naqisliyi. İnsanın varlığını ətalət o, vətəndaş düşüncəsindən məhrum olanda basır. Firuzə Məmmədli içimizi basan bu ətalətdən yaxa qurtarmağın zərurətindən danışır. Qul psixologiyasından silkinib çıxmağın, içimizdə danışıqlara son qoyub mübarizə bayrağı altında birləşməyin, milli birlik və dövlətçilik uğrunda qlobal miqyasda hərəkətə gəlməyin zamanının çatdığından söz açır. İçimizdəki qul psixologiyasından qurtarıb, özümüzü vətəndaş kimi dərk etməsək, bizə nicat yoxdur, - deyir:

İlahi, bu adamlar
Necə də dözümlüdür!
Fəlakət növhəsində
Sıralı, düzümlüdür.
Hamı qolubağlı tək
Nəsə gözləyib durur.

İçinin məhbəsində
Üsyan gizləyib durur.

Firuzənin "üsyani" bizim özümüz haqqında xlestakovsa-yaq düşüncələrimizə qarşıdır. Biz öz böyüklüyümüz, gücümüz, əvəzəlməz, məğlubedilməz xarakterimiz haqqında o qədər bol-bol danışır, ətrafımızı o qədər küyə basırıq ki, özümüz də öz dediklərimizi, düşüdüklərimizi həqiqət hesab edir, söylədiyimiz yalanlara Xlestakov kimi özümüz də inanırıq. "Şüarçılıq, boş təkəbbür qanımıza yeriyib. Hamıdan geridə qaldığımız halda, demişik yox, irəlidəyik, çünki bizim öz yolumuz var. Amma bir kəs də dəqiq bilmir ki, bu yol necə yoldur, hansı yoldur və hara aparır" (A.Məmmədov. Sözümlər əşidilənədək. Bakı. Yazıçı. 1988. s.179). Anarın təbirincə desək, milli ləyaqəti milli lovğalıq kimi başa düşürük. (A.Məmmədov. Göstərilən əsəri. s. 197). Fəciələrimizin kökündə dayanan psixoloji amillərdən biri də elə budur. Bizi döyürlər, dözümlü xalq olmağımızla təsəlli tapırıq, bizi söyürlər, abırlı olmağımızı qalxan əvəzinə başımıza çəkirik. Firuzənin şeirləri dünyanın ikili standartlara söykənən siyasətinin iç üzünü açmaqla, içimizdə ikili standartları da birtərəfə atmağı, «bizi torpaq əgər uğrunda ölən varsa, vətəndir» - əqidəsinə birmənalı tapınmağa səsləyir. Biz «qırıcımız, topumuz», «tankımız, raketimiz»lə hücum keçməliyik. «Hər dildə reklamımız, hər tində marketimiz»lə yox. Bu, ədbəttə, müharibəyə çağırış deyil. Olsun ki, böyük siyasətdə deyildiyi kimi, Qarabağ probleminin həllində «danışqlar yolunun imkanları hələ tükənməmişdir». Firuzə də bunu bilir. Vətəndaş şair bizi vətənin bir parçası uğrunda mübarizədə əqidə birliyi, sarsılmaz inam və əzm göstərməyə səsləyir. Dünya siyasətinin təzyiqləri qarşısına bu inam və əzmlə çıxmağı lazım bilir:

Yenə düşmən hiyləsi,
Yenə – çəm-xəm, yenə nırx.

Yenə «çəkin», yenə «sus»,
Yenə titrə, yenə qorx.
Bəs nəyi gözləyirik,
Vuran əlimizmi yox?!
Ömür səbr yüküdür,
Daşıyırıq hələ ki.
Abrımıza qısılib,
Yaşayırıq hələ ki.

Firuzənin şeirlərinin bədii təsir gücünü, oxucunu öz arxasınca apara bilməsini, onun qəlbinə və düşüncəsinə hakim kəsilməsini şərtləndirən çox amillərdən danışmaq olar. Ancaq bizə görə, bir cəhət əsasdır. Firuzə həqiqətin gözünün içinə dik baxır. Həqiqəti öz "don"unda, təbii, ilkinliyini itirmədən, süni pafos və patetikadan uzaq bir şəkildə təqdim edir. Bədii təsvir predmetinə çevirdiyi mövzuya ən müxtəlif rakurslardan yanaşmağı, onu mahiyyət planında təqdim və həll etməyi bacarır. Onun "Qlobal siyasətlər", "Hələ ki", "Dünya qan içində" və bir sıra başqa şeirlərində dünyada cərəyan edən hadisələrə Qarabağ hadisələri prizmasından baxılır. F.Məmmədli dünyanın "qan püskürən" siyasətinə birmənalı tənqidi münasibət bildirir. Bu siyasətin əsl həqiqətdə insanlığa qarşı çevrildiyini də görür. Gördüklərini sənət dilinə çevirib oxucularına çatdırır. Ancaq son məqsəd bu deyil. F.Məmmədli Qarabağ savaşında qalib gəlməyin yolunun, ilk növbədə, bizim iç dünyamızdan keçdiyini ısrarla poetik düşüncənin predmetinə çevirir. Ancaq bu fikri heç vaxt çılpaqlaşdırmır. Elə rəngarəng poetik vasitələr tapıb ortaya qoyur ki, acı həqiqət hissimizə, duyğumuza hiss olunmadan nüfuz edə bilsin. Demək istədiklərini orijinal bədii biçimlərdə və məzmununda ifadə etmək Firuzənin fərdi üslubunu şərtləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biridir:

Plan tökən nə bilib
Xislətimiz bəd deyil.
Bizə çılğın deyirlər,
İçmizdəki od deyil.
İgid, cəsur, qəhrəman
Bu gün bizə ad deyil.
Vallah, demək də olmur
Düşmənimiz yad deyil.

Misal gətirdiyimiz parça ancaq Firuzənin demək istədiklərinin ifadəsi deyil. Nümunədən də görüldüyü kimi, Firuzənin əksər şeirlərində bədii məzmun çoxqatlılığı var. Bu çoxqatlılıq bizim düşüncəmizi ən aktiv bir şəkildə hərəkətə gətirmək gücündədir. Bu tipli şeirləri oxuyanda insan sanki içində yaşadığı zamanla dialoqa girir, bədii mətn həqiqətləri ilə bizim düşüncələrimizdəki həqiqətlər bir-birini tamamlayaraq, bizi zamanın və cəmiyyətin problemlərinə analitik yanaşmaya çəkir.

"İnnən belə" şeirində F.Məmmədli yazır:

Ümidi ətəkləyib,
İnama çapdım elə.
Həqiqət tapmayanda
Gümana çapdım elə...

F.Məmmədli öz şeirlərini gümandan ümidə, ümiddən inama, inamdan həqiqətə gedən yolun işığında yazır. Bu şeirlərdə lirik qəhrəman tapındığı həqiqəti gümanın, ümidin və inamın işığında axtarır. "Dərd üzünü gizləyir" kitabı da oxucusunu gümanın, ümidin, inamın işığında həqiqəti tapmağa səsləyir.

Təyyar Salamoğlu
"525-ci qəzet", 2013

DÜŞÜNCƏLƏRDƏN YOĞRULAN VƏ DÜŞÜNDÜRƏN POEZİYA

Həqiqi şair orijinal görünməyə yox, orijinal olmağa can atır. Orijinallıq şairin öz içinə, duyğularına sədaqətli qalması, dünyanı necə görürsə, o cür ifadə etmək bacarığıdır. Həqiqi ədəbi mübarizə şairin duyduğu naqisliklərlə mübarizədir. Fikir və düşüncələrini kənar bər-bəzəkdən, yalançı epitetlərdən qorumaq və həqiqəti ifadə etmək keyfiyyətidir. Belə söz sər-raflarından biri də şair Firuzə Məmmədlidir.

Firuzəni tanıyanlar, onun əsərlərini mütaliə edənlər poeziyası ilə şəxsi taleyi arasında sıx əlaqə olduğunu dərhal hiss edirlər. Lirik qəhrəmanın duyğularının, həyatı qiymətləndirmə meyarlarının şairin şəxsi xarakterinə yaxın olması təbii bir hadisədir. Lakin Firuzənin bir insan kimi şəxsi xarakteri, insanlara sədaqəti, məhəbbəti, qadın ləyaqətinin təmiz qalması üçün həyatın digər şan-şöhrətindən imtina etməsi - adi bir mehdən soluxan çiçək kimi - yerinə düşməyən sözdən sınıması, uğursuz, bəzi hallarda kədərli günlərini də əzizləyib şeirlərinin mövzusunə çevirməsi kimi keyfiyyətlər onun yaradıcılığı üçün səciyyəvidir. Firuzənin şəxsi keyfiyyətləri poeziyasının xarakteristikasını müəyyənləşdirir. O, xəlqi və yaxud intellekt şairi olmağa can atmır. Sadəcə həyat hadisələrini doğru əks etdirməyə çalışması əsərlərinin xəlqiliyini, deyim tərzinin yeniliyini, orijinallığını təmin edir.

Bu orijinallığı dərk etmək üçün Firuzənin şəxsi xarakterini öyrənmək mühüm şərtidir: O, təbiətən sakitdir. Dedi-qodu ilə arası yoxdur. Kimsənin toyuğuna "kiş" deməz. Amma şeirlərini oxuyanda başqa mənzərə ilə rastlaşırsan. Onun bizə görünən təbii sakitliyi ilə şeirlərinin qeyri-adi coşqunluğu, eh-tirası, nifrəti və məhəbbəti təzad kimi görünür.

Soyuqluq dünyanın özü boydadır, -
İçindən-çölünə isitmək olmur.
Hər kəs böyüklükdə sözü boydadır,
Odur ki, hamını eşitmək olmur.

Yoxa çıxanları ara sözündə,
Sözünün içində gizlənir hamı.
Söz de, gizlənsən elə özün də,
Zamandan zamana, damsa, söz damır.

"Hər kəs böyüklükdə sözü boydadır" deyimi Firuzənin-dir, tam təzədir, orijinaldır. Bu gün deyilən sözün gələcək zamanlara damması (qalması klassik ədəbiyyatımızdan bizə tanış deyimdir, amma təzə şəkildədir). Firuzə

Ver sözə ehya ki, tutduqca səni xabi -əcəl
Edə hər saat səni, ol uyğudan bidar söz.

- deyən Füzuli babasının misralarına təzə libas geyindirir, yeni tərzdə müasir şeirin verdiyi poetik imkanlardan istifadə yolu ilə yeni obraz yaradır. Həm də bu misra göstərir ki, bir sənətkar kimi Füzulinin içində yanan yanğının müəyyən hissəsi Firuzənin şeirlərinə hopub. Şair içi yanan ocağa bənzəyir. Bu ocaqdan ətrafa qılgıncımlar səpələnir və həmin qılgıncımlar cəmiyyətə demək istədiyi sözə çevrilir.

Firuzə Məmmədli insanı daha dərindən hiss etmək qabiliyyətinə, ən mücərrəd görünən anlayışları poeziyanın dilinə çevirmək bacarığına malikdir. 70-ci illərdə ədəbiyyata gələn və özləri ilə saysız-hesabsız yeni deyim və ifadə tərzini gətirən şairlərimizin içərisində öz dəsti-xətti ilə seçilənlərdən biridir. Şairin incə deyimlərlə yaratdığı obrazlar sözlə çəkilən rəsmlərə bənzəyir.

Sənətin Firuzəsi

Kimdi o, qaçıb gizlənir?
Birçəyi, saçı gizlənir.
Qapını açıb gizlənir,
Kimsəsi yox, "salam" deyə?!

Həyatı məzmununa malik olan poeziya, sözlə ifadə olunan rənglər o qədər parlaq və görüntülüdür ki, adi kasıblıq haqqında yazılan şeirdə ehtiyacın xisləti İliyə-qana işləyən, insan bədənində ən zəruri yerlərinə yeriyib onun sağlamlığına zərbə vuran qurdla müqayisə edilir.

Hər tərəf qaraqabaqdır,
Qaranlıq cana yeriyir.
Ehtiyacın qurd xisləti
İliyə-qana yeriyir.

Söz insanın içində gizlənən duyğuların bədii ifadəsidir. Lirik qəhrəmanın xarakteri onun düşüncəsində, sözündə əks olunur.

Həya - atam, qardaşım,
Abır - anam, bacımdır.
Durub başımın üstdə,
Məni gözdən qaçırtmır.

Bu qanunauyğunluq Firuzə yaradıcılığı üçün xarakterikdir.

Tükəz xala qalxa bilmir yerindən,
Barmaqları - deyərsən bir ilmədir.
Elə dünən incimişdi şeirimdən,
Bu gün məni xatırlaya bilmədi.

Nə düşmüşdü, niyə saldım şeirimə,
Niyə açdım bu qadının dərini?
Bir misrada həqiqətin yerinə
Yalan deyib, sındırmışdım qəlbini.

Küncdə qalıb təknə-tabaq kiflənib,
Sac qırılıb, təndir aşıb şəhərə.
Kənd yoluna mağazalar yüklənib,
Pendir üçün kənd əl açıb şəhərə.

Həyat həqiqətlərindən kənardə güclü bədii əsər təsəvvür etmək çətinidir. Firuzəni müasir cəmiyyətin problemləri düşündürür. Bugünkü kənd pendirə həsrətdirsə, özünün hazırlamalı olduğu məhsulları "kənd yoluna yüklənən" mağazalardan alırsa, bu paradoks şairi narahat etməyə bilməz. Poeziya həmişə cəmiyyətin inkişaf qanunları ilə nəfəs alır.

Firuzə Məmmədlinin yaradıcılığında 60-cı illərdən başlayaraq geniş vüsətlə cərəyan edən intellekt poeziyası ilə yaş yüz illərlə ölçülən ənənəvi poeziyanın hər iki qolu birləşir. Bir tərəfdən o,

Bəlkə, qismətinə ev-eşik düşür,
Qızları qoymayın bara getməyə.
Görürsüz nə qədər dəyişik düşür
Gəlin otaqları, bar otaqları.
Gəlin, razılaşın gora getməyə,
Qızları qoymayın bara getməyə.

- kimi ənənəvi, daha çox nəsihət xarakterli deyim tərzindən istifadə edirsə, digər tərəfdən

Yaddaşım
Qara gecədir;

Künc bucağı -
Əl havası.
Axtardığını
Tapmazsan.
Tapdığın gün
Sevincindən
İşıqlanar
Künc-bucağı.

- kimi mənasının tapılması üçün oxucu intellektinin fəaliyyətə başlamasını tələb edən misralar yaradır.

Firuzənin şeirlərində poetik düşüncənin təsiri uzun zaman oxucunu tərk etmir. Bu cəhət onun şeirlərinin poetik bir xassəsi kimi görünür. Şeirdə verilən duyğunun təsiri elə olur ki, oxucu onu uzun müddət yaşayır, lirik qəhrəmanın keçirdiyi hissləri təkrar yaşamalılı olur. Bu duyğular dərin quyudan çıxarılan su kimi həm şəffaf, həm də təmizdir. Bu əsərlərdəki parıltılı sözün zahiri təmtərağında deyil, daxili mənasındadır. Bu mənalarda həyatın dadı var. Onun pislilikləri və yaxşılıqları var. Hər iki halda o həyatdır və Firuzə şeirinin təsiri də elə bu həyatı gücündədir.

Poeziya o zaman ürəyə yol tapır ki, onda həyatın nəbzi döyünsün. İncə duyğular mücərrəd ideyalara tab gətirə bilmir. Firuzənin poeziyasında bu fikir poeziyanın dili ilə belə ifadə olunur.

Cırdım sonuncu şeirimi, -
Ümidimin sonucu şeirini.
Daha yaza bilmədim.
Bütün bildiklərimi
Bilə-bilə yazmışam.
Ürəyimin yağını əridib
Gilə-gilə, yazmışam.

Firuzə təbiəti etibarilə az danışmağı sevnən, özünü gözə soxmağa çalışmayan, lakin şeirləri ilə insanları daha çox ünsiyyətə çəkməyi bacaran bir söz adamıdır. Onun poeziyasında çoxdan ötüb keçmiş, lakin yaddaşlarda silinməz izlər qoyan hadisələr süjetə çevrilir, düşüncələrinə rəvnəq verir, yaşanmış bir hadisə uzun illərdən sonra yeni şeirin yaranmasına səbəb olur. Yaşanan real hadisələr bu şeirlərin həyatı gücünü artırır. Sən demə, ötən günün əhvalatları hələ xatirəyə çevrilməyib, kül altında köz kimi qalıb, uzun zamandan sonra şairin qəlbində poeziya alovuna çevrilib.

Çətinə düşəndə
Yaddaşıma üz tuturam.
Qazıntı işləri
Yaman çox vaxt aparır.

"Yaddaşın qazıntı işləri" şairin lirik qəhrəmanının xarakterini, düşüncəsini göstərməyə xidmət edir. Ötən günlərin hadisələrini yaşayan lirik qəhrəman o günlərin havası ilə tənəffüs edir, onu xəyalında canlandırır, dramatik bir hadisənin qəhrəmanı kimi özünə, hərəkətinə haqq qazandırır.

Firuzənin poeziyası üçün xarakterik olan cəhətlərdən biri lirik qəhrəmanın ayrılıq məqamında sızlamaması və mənəvi böyüklüyüdür.

Keçə bilmədiyim, a yaz sevdası,
Ömrümün, günümün bəyaz sevdası,
Dərin duyğuların dayaz sevdası,
Əlvida!

Sənə qovuşmağa əlim çatmadı,
Ucaltdım səsimi, naləm çatmadı.

Sənətin Firuzəsi

Dərdini yazmağa qələm çatmadı,
Əlvida!

Ürəyim içində - yerin boş daha,
Durmuşam, qamətim qəmə tuş daha.
Sənə ad da tapdım "qara daş" daha.
Əlvida!

Lirik qəhrəman onunla "vaxt öldürmək istəyən"i "qara daş" adlandırır. Çünki belə qaradaşlar üçün vaxt öldürmək adi həyati hadisədir. Belələri üçün öz həyatları da itirdikləri vaxt qədər əhəmiyyətsizdir. Nəticədə bu xarakter onları "qara daş"a çevirir. Bu qəzəbin, bu nifrətin qoynunda çapalayan lirik qəhrəman ah-nalə etmir. "Qara daş"dan yenə yüksəkdə dayanır.

Firuzənin şeirlərində bəzən pərişanlıq, ümitsizlik kimi cəhətlərin verilməsi də diqqəti cəlb edir.

Gözümüzün qarşısında - tor daha,
Görəmmirik, hardan desən vur daha.
Arıdammır işıq daha, nur daha
Hiyləsini, tələsini dünyanın.

Deyən bitib, nağılların yox ardı.
Yıxıldınsa, balta çalan çoxaldı.
Dəli başa ağıl qoyan yox artıq,
Kim incitdi lələsini dünyanın?!

İndi hər kəs - doğmasının qənimi,
Tikəsinin, loxmasının qənimi.
Özü - özcə hoqqasının qənimi,
Görməmişdik beləsini dünyanın.

Firuzə Məmmədli poeziyası zərif duyğuları tərənnüm edən maraqlı, poetik nümunələrdir. Bu üç kitabın yaratdığı təəssürat yəqin ki, uzun müddət oxucuları tərk etməyəcək.

Zahid Xəlil

Filologiya elmləri doktoru, professor
“525-ci qəzet”, 13.01.2013

O GÖZLƏR YADDAŞDAN BAXIR

Firuzə Məmmədlinin "Söz macalı" kitabı.

"Qanun" nəşriyyatı, B. 2017.

"Salam sənə, çəmən ətri, salam sənə, nənə ətri, bacı həni-ri, bulud qatarı" doğmalığı, ruhdaşlığı ilə açılır Firuzə Məmmədlinin "Söz macalı" kitabı. Ürəyin uçunan, könlün atlanan yerinə götürür oxucunu. Hər sətir, hər mətləb anlatmağından qalmır ki, bu çəmən, bu nənə, nanə ətrinin, bulud qatarının doğmalığında vəfalı, duyğusal bir oxucu ünvanı, oxucu münasibəti, nəzərləri də əzizlənilir. Və Firuzə Məmmədlinin nostalji duyğularla əzizlədiyi çəmən, nənə, nanə ətrinin, bacı-qardaş, sünbül xətrinin yeddi köynək yaxınlarından biri, bircəsi də elə bu oxucu nəzəri, oxucu münasibətidir. Bir aradadırlar. Eyni doğmalığı bölüşürlər. Eyni düşüncədən gəlirlər və bu sətirlər də elə həmin doğmalığın əsintiləridir:

İllərimi, aylarımı
Gün-gün əzizləməyə,
Gün-gün təmizləməyə
Gətirmişəm
Səsinizə,
Ününüzə.
Salam sizə!..

Bütün bu qutlamaların qarşılığı, yəni "əleyküm-salam"ı da yenə Firuzə xanımın "Söz macalı"ndan gəlir. Və bütün bu yaşantıların pünhan aləmində F.Məmmədlinin xatirələrə etinəli, kövrək, səmimi münasibəti, qadın-sənətkar ləyaqəti, həssaslığı, cavabdehliyi hər kəlməbaşı uçum-uçum uçunur, özünü hər bir halıyla nişan verir:

Çəkib bağladım qapısın
Nə bilim, kimindi bu ev?
Pəncərə gözü də baxmaz,
Hansı miskinindi bu ev?

Maşa burda, kömür burda,
Niyə ocaq sönmüş burda?
Kimin sonu kömür burda?
Kimin ilkinidi bu ev?

Qapısını açanı yox,
Qəfil döyüb qaçanı yox.
"Hardası" yox, "haçanı" yox,
"Yox"un, itkinindi bu ev.

Sadə və səmimi şeirdir. Bitkindir. Tam bir ölçü-biçi hissiylə yazılıb. Duyğusaldır. Elə ilk misradanca oxucunu "tutur". Göz önünə bütöv bir mənzərəni gətirir. Bu şeirin xəzan xışıltısı, sazaq əsintisi, rüzgar peşimançılığı upuzun günlər boyunca oxucu yaddaşını qanadıb keçir. Necə ki, Firuzə xanımın güzgüdəki "mən"inə xitabən yazdığı "Baxır" şeiri bu təəssüratla, bu ovqatla oxunur, yadda qalır. F.Məmmədli bu şeirində də səmimi və həssasdır. Bu şeiri də bitkinliklə, duyğusallıqla məntiqi bir araya uğurla gətirib:

Oy, bu gözlər mənimdimi?!
Mənə yaddaşlardan baxır.
Sevinci yox, kədəri yox, -
Ürəyi daşlardan baxır.

Qanadlanıb, milyon kərə
Uçuşu çırpılıb yerə.

Bəlkə, bəlkə, buna görə
Həsəti quşlardan baxır.

Nitqi bağlı dildir daha,
Ağlaya da bilmir daha.
Axıb gildir-gildir daha
Quruyan yaşlardan baxır.

Bu cür duyğulu və bitkin şeirlərin sayı "Söz macalı"nda yetərincədir. Lap ən fərqli gül-çiçək çəlengi kimi. Baxmayaraq ki, müəllif hər misrasında, beytində çox ehtiyatkardır. Baxmayaraq ki, qosqoca poeziya mülkünün sınaqlar aləmi önündə məsuliyyətini an-an hiss edir və

Gül açmayır mindən birim,
Nahaq Dədə Füzulinin
Şahlıq mülkünə girmişəm. –

qədirbilənliyi, səksəkəsi ilə yazıb-yaradır. Firuzə xanımın poetik nəfəsi "Dəryanı göylərdən endir, damlanı yerdən istəmə", "Köhnə yaram köz tutdu bu təzə dərdə kimi",

Çarmıxa çəkilməmiş
ağrılar
İsadan sonra
doğuldu -
Səlib yürüşlərində -

və s. kimi bitkin deyimlərində yaddaqalan, yeni və tərəvətlidir. Eləcə də bu kövrək, inadkar istəyi, müşahidələri ilə:

Qaçıb dırmaşacağım
Nə tərə, nə dağ qalıb.

Təkcə ölən ümidlər,
Ölən çağlar sağ qalıb.

Ömür - bir gün, ya beş gün,
Ya pis gün, ya da xoş gün...
Təki olmasın boş gün,
Son səhifəm ağ qalıb.

Bu ağ səhifələrdə Firuzə Məmmədlinin yazılası çox şeir payı, şeir ərnağanı öz vaxtını-zamanını, sırasını gözləyir. "Söz macalı"nda bir araya gələn şeirlərin axarı, səmimiyyəti belə anladır.

Sərvaz Hüseynoğlu
"Ədəbiyyat" qəzeti, 23 dekabr 2017-ci il

**«DƏRDDƏN SONRA
ŞAİR GƏLİR DÜNYAYA»**

Firuzə Məmmədlini Azərbaycan oxucularına və ədəbi ictimaiyyəyə tanıتماğa ehtiyac yoxdu. O, qadın şairlərimiz arasında birinciliyi neçə illərdir əlində saxlayır, bu öncül mövqeyə poetik istedadının tükənməzliyi, hər yeni şeirlər kitabında təzə söz demək məharəti ilə nail ola bilmişdir. Xalq yazıçısı Anar yazır: «Firuzə Məmmədli Azərbaycan poeziyasının zəngin ədəbi ənənələrini davam və inkişaf etdirən şairlərimizdəndir. Onun şeirləri də özünə bənzəyir: bir az kövrəkdir, bir az həzindir, yeri gələndə bir az da sərtidir. Sözə həssaslıqla və məsuliyyətlə yanaşması, dilinin sadəliyi, gündəlik həyatın ən adi və ən müxtəlif faktlarında, hətta dərddə, ölümdə şeiriyyət tapmaq cəhdi də Firuzə Məmmədli imzasını imzalar içində fərqləndirir. Ən azı bütün bunlara görə onun mənəvi haqqı var ki, desin: mən şairəm».

Firuzə xanımın «Seçilmiş əsərləri»nin səkkizinci cildinə nəzər yetirirəm: bu kitabda toplanan şeirlərin əksəriyyəti son beş ildə qələmə alınıb, amma qırx -əlli il bundan əvvəl yazılan şeirlərə də rast gəldim. Onları müqayisə eləməyə heç bir ehtiyac duymadım. Çünki onun şeirlərinin hansı ildə yazılmasından asılı olmayaraq, hər biri öz poetik sanbalı ilə diqqəti cəlb edir. İlk şeirlərindən başlanan sözü ehyə eləmək, fikri, mənanı sözün cövhərinə çevirmək bacarığı ildən-ilə davam edir. Təbii ki, bu yolda çətinlikləri də olur, axı, şeir bilik və şairlik istedadından başqa, həm də axtarış deməkdir. Axtarış isə asan başa gəlmir.

Hər bir şairin, o cümlədən, Firuzə xanımın da müraciət etdiyi ənənəvi, yəni əsrlərdən bəri işlənən mövzular var. Amma ənənəyə yaradıcı şəkildə yanaşanda, «köhnə havalarda» təzəlik

yaratmaq olur. Məsələn, anaya aid yüzlərlə, minlərlə şeirlər həsr olunub. Onların arasında ana məhəbbətini poeziya məhəbbətinə çevirən şeirlər az deyil. Firuzə xanımın «Ana, ay ana» şeirini də bu yaxşılar sırasına qata bilərik:

Keçsə ömrüm, günüm, keçsə ilbəl,
Mehriban surətin getməz gözümdən.
Fəqət, bu illəri səninlə deyil,
Ancaq xəyalınla keçirərəm mən.

Gözünlə torpaqdan odlar götürdün
Mənim xatirimə, ana, ay ana.
Qara gün də gördün, ağ gün də gördün,
Sən candan keçdinsə, mən gəldim cana.

Deyirlər şirinsən, ana, ay ana,
Canlı həqiqəti mən necə danım?!
Məni böyütmüsən sən yana-yana,
Oy indi sənincün mən özüm yanıam.

Elə ilk şeirlərindən bədii təsvir vasitələri, təşbeh və metaforlar onun şeirlərinə axıb gəldi, özü də bu təşbeh və metaforlar təzə idi, hansı şairinsə şeirlərində işlənməmişdi. Düz əlli il öncə, 1966-cı ildə yazdığı səkkiz misralıq bir şeirinə diqqət yetirdim. Bu kiçik şeirdə şairlik üçün vacib olan sözlə rəssamlara məxsus lövhələr yaratmaq bacarığı hər misrada nəzərə çarpır:

Xəzər qədim bir kitab,
Oxunur axşam-səhər.
Dalğa səhifələri
Varaqlayır küləklər.

Ləpələr misra-misra
Dənizin varağında.
Ləpələr bir mahnıdır
Xəzərin dodağında.

Ələkbər Salahzadə Firuzə Məmmədliyə həsr elədiyi yazısında onun şairlik təbiətini belə müəyyənləşdirirdi: «Firuzə Məmmədli hər şeydən öncə lirik şairdir. Lirik şeirləri zərif, kövrək hisslərlə zəngindir. Bu zəriflik, kövrəklik təkcə sevgi şeirlərində deyil, təbiətlə, vətənlə, anaya həsr etdiyi yazılarında da duyulur. Bununla yanaşı, onun yaradıcılığında epik elementlər də qabarıq nəzərə çarpır, yığcam, yay kimi sıxılmış misralar arasından həmin işartılar tez-tez üzə çıxır, şairin bu yöndəki potensial imkanlarını aşkarlayır». Bu məqamda mərhum deməyə dilim gəlmədiyi Ələkbər Salahzadəyə həsr edilmiş və sərbəst vəzəndə yazılmış «Rekviyem» şeirini nəzərdən keçirirəm. Bu şeirdə Firuzə xanımın OBRAZ yaratmaq xüsusiyyəti üzə çıxır. Ələkbər Salahzadənin ölümünə təəssüflə qələmə alınan bu şeirdə bircə artıq, yerinə düşməyən söz, ifadə tapa bilməzsən.

Şəklin
ölümə etiraz idi
duruşun,
baxışın,
gözlərində qıyılmış
təbəssümün,
dodaqların arasında
bərk-bərk sıxdığın
sözlərinlə.
Sıxılmış dodaqlarını
partlada bilmədi

o sözlər,
ürəyini partlatdı.

Firuzə Məmmədlinin lirikasında şairin fərdi duyğuları, illər boyu onu düşündürən, narahat edən həyati problemlər, qayğılar, zamanla, dünyada baş verən ictimai-siyasi hadisələrlə bağlı düşüncələr öz əksini tapır. Amma nədən yazırsa-yazsın, onun lirik «mən»i həmişə ön planda olur. Dünya da, zaman da, cəmiyyətdə baş verən hadisə və olaylar da, insanlar da, onların müxtəlif xasiyyət və xarakteri də onun ürəyindən gələn və poetik sözə, şeirə və şeirdən daha uca poeziyaya çevrilir. Hələ təbiəti demirəm. Sanki Firuzə xanımın içindəki baharla, payızla təbiətdəki bahar və qış birləşir, biri o birini təsdiq edir. Hələ sevgi şeirlərini demirəm. İllər keçir, aylar ötür, amma içində yaşatdığı o sevgi hissləri heç bir vaxt sönür, solmur, çünki təmiz, saf hisslərdir.

Görkəmli tənqidçi-dilçi Aydın Məmmədovun bir fikrini xatırlayıram: «Poeziya kədərsiz təsəvvüredilməzdir. Amma böyük poeziyaya böyük kədər, dünyəvi kədər, bəşəriyyətin taleyi haqqında narahatlıqlardan doğan kədər lazımdır»- bu fikri heç bir tərəddüd eləmədən Firuzə Məmmədlinin poeziyasına şamil eləmək olar. Onun müxtəlif mövzulara həsr olunmuş şeirlərində, doğrudan da kədərə, qəmə ürcah olursan, amma bu kədərli duyğular səni ağlatmır, sızıldatmır, bu hisslər bir fərdin bu qarışıq, xaotik zamana qarşı etirazları kimi səslənir. «Amansızdı fələklər, Boşa çıxır diləklər. Susub durur mələklər, İnsan eşitmir məni»- şeir bitir və niyə sualı meydana çıxır. Bu niyə sualının cavabını biz Firuzə xanımın digər şeirlərində tapırıq:

Şam kimi içindən əriyir zaman,
Haqq özü çaşbaşdı vaxtın əlində.
Dönəsi deyil ki, geriyə zaman,
Niyə yapışmışıq ətəklərindən?

Kimi un üyüdür, kimisi də daş,
Qədərdi, hədərdi-fələkdən gəlir.
Çevirir vərəqi vaxt yavaş-yavaş,-
Qismətin gözündən hələ çən gəlir.

Geriyə dönəsi deyil ki zaman,
Ömrün o dünyaya qapısı-açıq.
Geriyə dönəmmir heyif ki, zaman,
Vaxtın kələyində çaşıb qalmışıq.

«Vaxtın kələyində çaşıb qalmışıq»- bu çağdaş bir şairin səmimi etirafıdır. Bu günün şairi bu günün həqiqətlərini yazmalıdır, içindən keçən fərdi, subyektiv duyğulardan tutmuş, yaşadığı məmləkətin ağrı-acılarına qədər hər şeyi... Firuzə xanımın bir yazıçının ermənipərəst düşüncəsini əks etdirən fikirlərinə qarşı etirazında sərt və haqlı ittihamlar səslənir:

Əsir Qarabağı unutduq yoxsa?-
O yollarda qalan gözdən eyibdi.
Dərisi soyulan, döşü kəsilən
Qarıdan, qocadan, qızdan eyibdi.

Gəlir Xocalının ayağı yalın,
Qar üzü göynədir yer damarını.
Qızların soyulmuş abır-həyası
Qanına bələnmiş yol kənarıdır.

Firuzə xanımın bu kitabında sevgi şeirləri də az deyil. Vaxtilə onun şeirləri haqqında yazdığım bir məqalədə «Sevgi» adlı bir şeirindən söz açmış və həmin şeiri son əlli ildə yazılan ən gözəl sevgi şeirlərindən biri kimi qeyd etmişdim. Yenə də o fikirdəyəm.

Gəl ömrümə, gözəl sevgi
Gəl ki, yanıb külün olum.
Gözəlliyin mənə gəlsin,
Gəl, gözəl sevgilin olum.

Dünyaya yürüşüm sevgi,
Ömürlə görüşüm sevgi.
Ayağıma düşüm, sevgi,
Ürəklərə yolun olum.

Minlərdən birinəm sənin,
Ömürlük sirtinəm sənin.
Ən gözəl dirinəm sənin,
Ən gözəl də ölün olum.

Yaşanılan sevgi hissləri bu şeirlərin cövhəridir. Sevgi şeirlərinə xas olan ayrılıq, həsrət, ümid... bu şeirlərdə də öz əksini tapır. Amma yavan-yalxı sözlər, ifadələr, misralarla deyil, insan qəlbini dərinliklərindən qopan və poetik mənalarla yüklənən sözlərlə, ifadələrlə, deyimlərlə, diri-dopdolu misralarla. Həmin o «Sevgi» şeirinin davamı kimi bir «Sevgim» şeiri də var və bu şeir bir daha təsdiq edir ki, sevgi insan həyatının ən gözəl anlarıdır. Sevgisiz yaşamaq – ölüm, sevgiyə yaşamaq – həyatdır. Və sevgi həm də bir nəfərin eşqiylə alışıb-yanmaq deyil, həm də «Öpürəm bu gün üçün canımı sağ eləyən Bu torpağı, bu daşı, suyu, səmanı, sevgim»-dir.

Firuzə Məmmədli müasir şairdir. Həyatda da müasirdir, poeziyada da. Poeziyada müasirlik ənənəyə qətiyyənlə arxa çevirmədən yenilik, novatorluq axtarışlarına qoşulmaqdır. Müasir şeirdə ən başlıca məziyyət sözün yeni mənə çalarlarını, poetik ifadə imkanlarını aşkarlamaq, bunları şeirə gətirməkdir. Firuzə xanım ixtisasına görə dilçidir, şeirlərinin dili – təbii, sadə, an-

Sənətin Firuzəsi

laşıqlıdır. Ancaq bu, azdır. Həm də bu şeirlər poetik lövhə yaratmaq baxımından mənalıdır.

20 Yanvadan
başlayan ağrını
çəkib gətirdim
ürəyimin başına.
Gözlərimin yaşı
niyə qırmızı idi, –
bilmədim.

Firuzə Məmmədlinin son on ildə yazdığı və həm də ötən illərin şeirlərini də əhatə edən bu kitabı bir daha sübut edir ki, həqiqi şair heç vaxt ilkinlikdən gələn o təbiiliyi, o səmimiyyəti, daim poetik axtarışlara can atmasını itirə bilməz. «Dərddən sonra şair gəlir Dünyaya, Hər dərd gəlişi bir şairin doğuluşudur. Şair dərdləri dənləyə-dənləyə təmizləyir düz dünyanı»- Firuzə xanımın şairlik missiyası da elə onun bu şeirində gözəl ifadə olunub...

Vaqif Yusifli

*Filologiya elmləri doktoru
“Ədalət” qəzeti, 20.01.2017*

NARAHAT RUHUN POEZİYASI

Hər bir şairin şeirlərində təqdim etdiyi həyata ədəbiyyat deyilir. Bu mənada Firuzə Məmmədlinin təqdim etdiyi həyat mənə çox maraqlı gəlir. Ədəbi mətnin tələb etdiyi kimi, müəllif müsbət və mənfi anladığımız hadisə və predmetlərin tərəfində dayanmır, onun üçün yaradılan nə varsa, hamısı eynidir. Həyatın və dünyanın tarazlığı yalnız onun vəhdətində qurulub. Sadəcə olaraq, şairin sərgilədiyi duyğuların estetik impulsu oxucuya nəyi seçib, seçləməyi öyrədir.

Firuzə xanımın yaradıcılıq stixiyası zaman-zaman yaşa dolub. 60-cı illərdən üzü bəri dəyişkən ədəbi-əsəbi küləklərə aldanmayıb, onlara qoşulub əsməyib, ta əvvəldən içindəki enerjinin axisinə söykənib.

Görüb yerdə qərib mənəm,
Qələmin göndərib mənə.
Söz macalı verib mənə,
Tanrıdan səda gəlmişəm.

Şeirdən görüldüyü kimi, insan ömrü əslində söz macalı kimi verilib. Tanrı göylərdən onu vaxt kimi endirib, göydə baş verən dəyişmələri bəlkə də yerə anlatmaq üçün şair yaradıb, əlinə qələm, beyninə düşüncə, dilinə söz verib.

O şeir gözəldir ki, onun daxilində enerji axını var. Ədəbiyyatda mətnin başladığı yer elə bu enerjidədir. Adına ilham da deyirlər, Allah vergisi də. Amma bu enerji Firuzə xanımın yaradıcılığında total (böyümüş, geniş) xarakterli deyil. Təcrübə və zəhmət onu göydən yerə endirmiş, şeirin nizamına sala bilmişdir.

Sənətin Firuzəsi

Firuzə Məmmədli poeziyası ruhun çırıntılarını ifadə edir; o, bugünkü halına elə-belə gəlməyib, ayrılıq saxtasına, həs-rət buzuna düşüb. Ruhun enerjisi onu həmişə ayaqda saxlayıb. Şeirlər meyvə kimi dəyib, yetişib. “Altmışları,” “yetmişləri” sonalayıb, seçib seçələyib, yaxşını, pisi arayıb muraza çatıb, təfəkkürə, yaşa dolub. Artıq bu, yaradıcılıq prosesidir. Elə şair var ki, yüz kitabı çıxıb və yüz yaşı olsa da belə, prosesdən həmişə kənarda qalır, Firuzə Məmmədli bütün həyatı boyu “proses” şairi olmuşdur.

Birdən – birə nə düşmüşdü yadına,
Vərəqlədin keçmişini illərin.
Saydın, seçdin, seçmələdin nə yaxşı
Əllisini, yetmişini illərin.

Bu şeirdə “nə” ədatı, nə yaxşı, saydın, seçdin, seçmələdin sözlərinin ifadə tərzı, bir yerə yığılıb mətn yaratmaq və bəndi qanadlandırmaq istəyi, Firuzə xanımın yaradıcılıq təxəyülü, yuxarıda dediyimiz kimi, dilin enerjisi, digər tərəfdən ustalığı bütövlükdə şeirdə yeni forma və məzmun əmələ gətirir.

Bu, artıq mərhələdir. Firuzə xanım mənaları, obrzları qışqırtmır, gözə soxmur, onu hiss və duyğunun yatımında elə verir ki, şeirin haradan gəldiyini bəzən hiss eləmirik, elə bilirik, şeir öz içimizdən göyərdi. Qışqırmaq, hay-küy, tozanaq qopartmaq, eksperiment eləmək mərhələyə çevrilə bilmir. Mərhələ səhranın (Məcnunluğun) içidir. Laldır, ucu bucağı yoxdur. Qara bir yuxudur.

İtirmədim həvəsini bu kəndin,
Xatirəmin mücrüsündə saxladım.
Havasını, nəfəsini bu kəndin
Ciyərimin bir küncündə saxladım.

Şeiri səhraya çevirən ciyərin bir güncünə yığılıb gizlə-nən kənd (yurd) havasının gücüdür. Biz onu ilk anda duya bil-mirik. Yaş ötür, il keçir, ayaq büdrəyəndə, nəfəs təndiyəndə, göz qaralanda həmin o hava gizləndiyi yerdən qalxır ayağa. Və adamı yıxılmağa qoymur. Şairin filoloji tapıntısı şeirin nü-vəsini təşkil edir və bu havadan həyatın çox qaranlıq yerlərinə işıq çəkilir. Şairin dilinin havacatı, intonasiyası, ruhu, axıcılığı həmin ciyərin küncündə gizlətdiyi havadandır. Şeirə qafiyə ve-rən, onu qanadlandıran, folklorla cilalayan həmin o təmiz hava-nın sirridir. Son anda o hava səni bütün bəlalardan, predmetsiz-likdən, yurdsuzluqdan xilas edir.

Yendim əzabların ən yetiyini,
Yendim ki, gördüyün unuda bilsin.
Ömür bazarında min üz görsə də,
Özündə bir üzü ovuda bilsin.

Şair əzablarının ən yetiyinə yenir. “Yetik” şeirdə yeni sözdür. Ciyərdəki havanın işartısıdır. Və yenmək əslində ucalmaq deməkdir. Şair şeirə nə qədər məğlub olursa, bir o qədər qalib gəlir. Bəndin son iki misrası artıq bizi çox mətləblərdən agah edir. Həyat həqiqətini şair böyük ustalılıqla işarələyir. Bazarıda min üz görməyin bəlası o yana dursun, hələ özündəki bir üzü ovutmaq, bir üzün ağrısını çəkmək nə qədər çətindir! Bir üzün (sifətin, əslində həqiqətin) cəmiyyətlə müharibəsi var və özü də bu, amansız bir savaştır. Bir az da irəli gedib daha dəqiq görə bilərik ki, bu üz insanın özünün içidir. Həmişə öz üzünü ovuda bilməyənlər tez ölürlər. Həyat döyüşlərində həlak olurlar. Bu zəmanədə bir üzü salamat saxlamaq qədər çətin bir iş yoxdur.

Firuzə Məmmədli şeirlərini daim inkişaf etdirir. Onu ağıla-kəmələ çatdırır, daha da elmiləşdirir. Böyük Füzuli deyirdi ki, “elmsiz bir şeir özülsüz divar olur. Xalq şairi Nəriman

Sənətin Firuzəsi

Həsənzadə ilk şeirlərinin birində “Lalənin donunu geyib əyninə, bəlkə də dünyaya yenidən gəlmişən ana” deyəndə yanılmırdı. Maddə kütləsinin itməməsi qanunu şeirlə təsdiqlənirdi. Böyük yazıçı Mir Cəlal Paşayev Nəriman Həsənzadənin kitabına yazdığı ön sözdə bu şeir barədə geniş danışır. Firuzə Məmmədliyə isə həmin fikir başqa orjinal bir biçimdə təqdim olunur:

Hər yaz açan həmənlə güldür,
Köçür bahardan-bahara.

Bəlkə, doğrudan da belədir. Şairin gülə yeni münasibəti maraqlı gəldi mənə. Bəlkə həqiqət heç də belə deyil. Amma hər halda şair oxucuya düşünmək imkanı verir. Düşünmək imkanı verildə yeni mətnin təzahürləri meydana çıxır. Şair və şeirin həqiqəti burdan başlayır.

Ədəbiyyatda (elə sevgidə də) qarışıq xətlər versiyası, deyək ki, müammalar, şübhələr vacib önəm daşıyır. Oxucu fikir burulğanına düşür. Necə ki, balıq bulanıq sulara gizlənir. Onu tutmaq çətinləşir. Oxucunun fikir yetkinliyi (və yetərliyi) bilanıq sulara Balığı (fikri) tutmağa çalışır, nəticədə qalib gəlir.

Şairin şeirdən-şeirə təfəkkür sıçrayışları oxucuya yuxulamağa və başqa bir istiqamətə yönəlməyə imkan vermir, onu daha da özünə çəkir.

Aşağıdakı şeirə fikir verək:

Qayğılardan üzündən,
Yenə bir şeir susdum.
Kiməsə zərər susdum,
Kiməsə xeyir susdum.

Və yaxud

Bu da bir tale işidi,
Pis olsa da, yaxşıya yoz.

Yaş ki ömrün yetmişdi,
Qəlbindəki sükuta döz.

Bu şeirdəki, məqam indiyənə kimi yazılanlara Firuzə Məmmədlinin yeni bir əlavəsidir və yaşın yetmişində gəldiyi qənaətdir. Həmişə şeirdə gəlinən qənaət önəmlidir (bunu heç vaxt diqqətdən qaçırmayaq). Bir şeir susmaq, bir xeyir susmaq, əslində danışmaqdan da ötə bir şeydi. Adətən bu cür yazmaq yeni yazanların, gənclərin üslubudur. Əgər şair yetmişində belə yazırsa, demək daim gəncliyin (O hissini) içindədir. Yaşlıları içərisində Firuzə Məmmədli qədər yeniləşən, gəncləşən az şair tanıyıram. Mahnıda deyildiyi kimi “Ya bir olar, ya iki.”

Şairin aşağıdakı iki misrası ömrün, həyatın bədii düsturudur.

Bir bükümlük ömürəm,
Zaman qatlayır məni.

Kim deyə bilər ki, ömür bir bükümlükdür. Mən həmişə elə bilmişəm ki, ömür uzun bir xəttə (yola) bənzəyir. Daha orijinalı bu. Firuzə Məmmədli deyən. Yəni ömrün qısalığı. Dizin, belin bükülməsi (və qocalmaq) daha dəqiq. Özü də onu kim bükür? Zaman. Ayı heç bir şərhə ehtiyac yox.

Firuzə Məmmədli dilin bədii imkanlarından, xüsusən frazeoloji birləşmələrdən, sözün çoxmənalılığından yeni bir şeir evi tikə bilər.

Bütün yaxşılar məndən
Üz çevrib getdilər.
Dərdlərimin başına
Duz çevirib getdilər.

Üz çevirib getmək dərdlərin başına duz çevirmək anlamına gəlir. Yəni dərdlərinə göz dəyməsin. Niyə məhz yaxşılar? Firuzə Məmmədlinin şair səciyyəsinin böyüklüyü ondadır ki, o təkçə mənfi auradan gileylənmiş. Yaxşılardan da inciyə bilir. Çoxlarının işi-gücü Don kixot kimi qəmlə vuruşmaqdır. Nə bilim kədərini ona polyar hücumundan gileylənməkdir. Yaxşılara üz tutmaqdır. Amma Firuzə Məmmədli yuxarıda dediyim kimi, yaxşı – pis kontekstində neytraldır. O heç birinin işinə qarışmır. Sadəcə olanı deyir, daha doğrusu, açıb göstərir. Qoy nəticə çıxarmaq oxucuya qalsın. Nəticə isə insanın xeyrinə olur.

Aşağıdakı bənd sirlə-sehirlə dünyamızın amansızlığını göstərdi mənə. Həm də bu şeir həyatın, yaşayışın dialektikasıdır. Hərəməz bir qapını çəkib bağlayırıq. Amma bilmirik ki, kimin evidir? Özümüz də ayırd edə bilmirik. Şərin şəri, darın dar vaxtı qapısı bağlanan bu evin içində zəif şölənənən bir şam olmamış deyil. Bəlkə evə ay düşüb? Ayı ev udub. Bəlkə elə dünyaya bu evdi.

Çəkib bağladım qapısın,
Nə bilim, kimindi bu ev.
Pəncərə gözü də baxmaz,
Hansı miskinindi bu ev?!

Məsələ burasındadır ki, bu evə pəncərə gözü də baxmır, daha doğrusu, bu evin pəncərəsi yoxdur. Bəlkə çevrə qapanır. Bu ev məchul dünya evidir. Biz bu evdən çıxanda qapısı arxamızca bağlanacaq. Bəlkə belədir, ya belə deyil. Hər halda düşünmək lazımdır.

Firuzə Məmmədlinin yaradıcılıq axtarışları daim vuruşur. Bir fikr o birinin ziddinə yazılmış kimi olsa belə, çox maraqlıdır. Mətnə də qayda budur. $2 \times 2 = 4$ eləmir, burda cavab 5- dir.

Əlbəttə, ömrün mübahisələrindən və vuruşlarından, mənə və fikir aşırımlarından axır ki, şair bir gün fiziki çəhətdən yorulur. Yorulanda isə tanrıya müraciət edir.

Nə deməyə sözüm qalıb,
Nə susmağa üzüm qalıb.
Arxasınca gözüm qalıb,
Tanrım, məni qaytar sözə.

Və yaxud

Qəlbim dənizlərlə dolu, –
Suyu bulanıq, bulanıq.

Şair yenə çıxış yolunu sözdə görür, sözə qayıtmaq istəyir. Mənə elə gəlir ki, bulanıq sular diri sulardı, ölü sular deyil. Bulanıq sular dadlıdır. O üzü keçilməzdir. Qaranlıqdır. İnsanın halına uyğundur.

Firuzə Məmmədlinin yaradıcılığı folklardan qaynaqlanır. Bu sadəcə görüntü kimi deyil, şerlərin içində ərimiş dilin şirindir.

Güzgüyə baxanda şair özünü ilk dəfə görmüş kimi səksənir. Və yeni mətn başlayır. Uzun bir yol keçib (bir bükümlük) yüyürə-yüyürə gəlib güzgünün qabağında dayanasan və özünü tanımayasan. Bu, necə olur? Heç demə zaman səni elə oxuyub ki, üzündə gözlərinin yeri qalıb.

Oy, bu gözlər mənimdimi,
Mənə yaddaşlardan baxır.
Sevinci yox, kədəri yox,
Ürəyi daşlardan baxır.

Sənətin Firuzəsi

Elə güzgünün qabağında (əslində həyatın) şairin qənaəti daha ağır olur. Bir sırr aşkarlanır. Sənin yerin elə buracandır. Yəni atılıb-düşməyə dəyməz. Allah sirləri bura qədərdir. Ondan o yana icazə verilməz. Böyük Füzuli deyir ki, Allah əşyalarda çox sirləri əyan eləyib, amma onların yerini bilməyi bizə nihan eləyib, kələfin ucunu gizlədibdi. Kələfin ucu heç vaxt tapılmaz

Sevincilə, qəmilə,
Açıb tökdü sirrini.
Dünya mənə də axır,
Göstərdi öz yerimi.

Bəli, bu yer əvvəl-axır adama tanılırdı (göstərilir). O vaxta kimi dünya sənə bütün sirlərini açır, özünü sənə tanıdır və sən də dünyadan doyub gedirsən. Dərk edirsən ki, sən də yaradılmışlardan birisən və öz yerini bil, missiyanı başa vur.

Amma bu təklifdən sonra şair həmin yerdən ayağa qalxır, razılaşmır, üsyan edir.

Vida bu yalqız həyata,
Vida bu simsar həyata.
Mən gedirəm düz həyata,
“Yox”adlanan “var”həyata.

Bu üsyan isə əbədi həyatın, yeni yaradıcılığın başlanğıcına çevrilir. O zaman biz sahibsiz evin əbədi sakinini tanıyırdıq. “Yox”dan “var”a keçirik. “Biz dünyadan gedər olduq, qalanlara salam olsun” deyirik.

Qəşəm Nəcəfzadə,
*“Azərbaycan” jurnalının poeziya
şöbəsinin müdiri,
38-ci Beynəlxalq Poeziya Festivalının iştirakçısı*

VƏTƏNPƏRVƏRLİYİN POETİK DƏRKİ...

(Firuzə Məmmədlinin yaradıcılığı əsasında)

Müstəqillik illərindən üzü bəri Azərbaycan poeziyasında vətəndaşlıq mövzusunda şeirlərin çoxluq təşkil etməsi təbiidir. Belə ki, vətəndaşlıq mövzusu Vətən mövzusunda yazılan şeirlərdən qat-qat fərqlidir. Vətəndaşlıq mövzusu sinxron və diaxron istiqamətə malik mövzulardandır. Bu ifadəni hər vətənpərvərlik mövzulu poeziya nümunəsinə şamil etmək olmaz. Firuzə Məmmədli demişkən, "Vətəndaşlıq şairin yalnız şeirlərində olmur. Şairin gecəsi-gündüzi, insanlara münasibəti, həyata baxışı, ədəbiyyata, sözə-sənətə baxışı da vətəndaşlıqdan xəbər verməlidir".

Firuzə Məmmədli poeziyası (elə nəsrə də) başdan-ayağa vətəndaşlıq mövzusunun bədii-estetik planda ifadəsidir. Nədən yazırsa-yazsın, onun mövzuları sonucda gəlib bir məqama dayanır: doğulub boya-başa çatdığı vətən, onun ağrı-acıları, qanına bələnmiş ana-bacılar, şəhid vətən övladları, yağmalanmış yurd-yuva, talan olunmuş, külü göyə sovrulmuş el-oba və bütün bunların fonunda vəhşiləşmiş, qana susamış azğın düşmən - erməni obrazı. Bütün bu hadisələrin qanlı gedişatı şairin intiqam alovu ilə pörşələnən qəlbindən və dilindən qələminə görün necə süzülür:

Gəlir, Xocalının - ayağı yalın,
Qar üzü göynədir yer damarını.
Qızların soyulmuş abır-həyası
Qanına bələnmiş yol kənarıdır.

Sənətin Firuzəsi

Şairin üsyana qalxan vətəndaş şərəfi, vətəndaş heysiyyəti elə bu bircə bəndlə bu qeyri-bərabər müharibənin bütöv bir görüntüsünü əyaniləşdirir.

Firuzə xanım çətdırmaq istədiyi fikri, sərt və cəsarətlə, eyni zamanda konkret məqamında oxucusuna təqdim edir. O hələ 1988-ci ildə Topxana hadisələri zamanı "Mənimplə" adlı şeirində yaşanan hadisəyə münasibətini bildirmişdi:

Bu mənəm, bu kəndir, bu da boğazım,
Bunlar da həmin daş - göydən yağası.
Ay Allah, gör harda, kimin dığası
Qaşıq döyüşünə çıxıb mənimplə?!

Firuzə xanım istər itirdiyimiz torpaq üçün, istər humanistlik edib, gizli düşmənləri hər zaman evimizin yuxarı başına keçirdiyimiz üçün, istərsə də ağrıdığımız, yanıb-yaxıldığımız yurd-yuvamız üçün özümüzü də bir vətəndaş yanğısı ilə qı-nayır. Elə "Fövqəladə vəziyyət" şeirindən başlamaq istəyirəm. Müəllif 20 Yanvar hadisələrində yaşanan ağrının, acının insanların "gözündən daşmasını" bu şeirində də özünəməxsus poetik ifadə tərzilə təqdim edir.

Çəkib taleyini başına damlar,
Sökür varaq-varaq qərinələri.
Ağrısı gözündən daşan adamlar
Ağrıdan-acıdan cərimə verir...

Bu misralar 1988-ci ildən başlanan Qarabağ hadisələri zamanı gənclərin kitabxanalarda Azərbaycan tarixini, "Qarabağnamə"ləri oxumağa, tariximizi öyrənməyə göstərdikləri səyləri yada salır. Amma o vaxt hələ yara isti idi. Ağrının şiddəti hələ arxada idi - yaxın gələcəkdə.

Şair bu şeirində də 20 Yanvar hadisələrində Azərbaycan xalqının təklənməsini "Bağlı pəncərədən boylananı yox" deyərək, səsimizin içimizdə boğulduğunu, bir kimsənin hadisəyə münasibət bildirmədiyini ürək ağrısı ilə ifadə edir.

O gecənin "qan içində yatmasını" dişi qana batmış qurda bənzədir.

Bağlı pəncərədən boylananı yox,
Şəhər qan içində yatdı o gecə.
Xəbərdən-xəbərə paylayanı yox,
Dişi qana batmış qurtdu o gecə.

20 Yanvar hadisələrini "O gecə" başlığı ilə təqdim edən şeirlər poetik düşüncələr arenasında tez-tez görünsə də, məhz Firuzə xanımın qələmində poeziyanın hər b ritminə köklənərək tarixləşib. Sonralar "Qanlı şənbə" yükü Firuzə Məmmədli şeirinin ən ağırlı yeri olub. Məlum şənbə gecəsindən sonra yaşanan torpaq, yurd təəssübkeşlərimiz olan qeyrətli oğullarımızın bir-birinin ardınca düşmən gülləsinə tuş gəlməsi onu bir azərbaycanlı xanımı kimi daim təsirləndirmişdir:

Qara şənbə, qamətimdə bükülmə,
Dözümlüyük "Qanlı şənbə" yükünə.
Nə illərdir, o şənbədən bu günə
Bu millətin şəhid doğur anası.

Şəhidlik mövzusu şairin digər şeirlərində də yer alır. "20 Yanvar günü" şeirində də "dərd əlindən hara qaçım" deyən şair "haqsızları, qansızları, qan tökənləri qınayır". "Can alanları" sözlə məşhərə çəkir.

Geyib getdim dar günümü,
Söyüb getdim var günümü.

Cansız gördüm hər günümü,
Can alandan hara qaçım?!

Bu qanlı-qadalı günlərdə, ruhunun ağladığı bu ağır günlərdə şair bütün varlığı ilə hadisələrə münasibət bildirir, torpaq itkisini, müharibə harayını pafosla deyil, özünəməxsus üslubda şeirə gətirir. Firuzə xanımın 90-cı illərdə qələmə aldığı bu ağırlı yazılar tənqidçi və ədəbiyyatşünasların da diqqətindən kənar qalmır. Tənqidçi Vaqif Yusifli Firuzə Məmmədlinin "Açılmır bu sabah" şeiri haqqında yazdığı bir məqalədə deyir: "Açılmır bu sabah" şeirini şair dünyadan xəbərsiz müasirinə xitabən yazıb. Adətən bu qəbildən olan şeirlərdə təzə söz demək çox çətindir. Nəsihət, ritorika, didaktik çağırış həmin tipli şeirlərin ənənəvi cizgiləridir. Firuzə isə mümkün qədər bu ənənələrdən qaçır, müasirinə nəyisə başa salmağa, anlatmağa yox, çevrəmizi bürüyən hadisələrdən, qara-qorxulardan onu huşyar olmağa səsləyir. Çünki bu gün bütün bələlərimizin mənbəyi məhz unutqanlığımızdan, biganəliyimizdən gəlir:

Görürsən nə biçir oraqlar daha!
Çoxalır boğaza ortaqlar daha.
Qaranlığı qovmur çıraqlar daha,
Ovma gözlərini, atam balası".

Firuzə xanımın şeirlərinin dəyəri həm də onun ritorikadan, pafosdan qaçaraq, demək istədiyini sakit, amma cəsarətlə deməsindədir.

"Qanlı şənbə" şeiri də 20 Yanvar hadisələrinin yaşatdığı faciələrdən xəbər verir. Faciədə əli olan qatillər - xarici, mərkəzi "düyünlər" şair deyimində poetikləşir. Müəllif dünyanın ən qatil ili - 1990-cı il 20 Yanvar gününün olduğunu dünyaya hayqırır. Şəhidlərə üz tutan şair gənclərimizi ayaqlayan "o yolları" da qatil adlandırır.

Sizi ayaqlayan o yollar - qatil,
Tırtıllı, zirehli "oyunlar" - qatil,
Xarici, Mərkəzi "düyünlər" - qatil,
Dünyanın ən qatil ili bizimdir.

- deyə 1990-cı ili qatil il adlandırmaqda haqlı olduğunu isbata yetirir və yazır:

Biz belə yaxından tank görməmişdik,
Biz belə yaxından qan görməmişdik.
Biz belə ürəkdən and görməmişdik,
Tutduq üzümüzü şəhid andlara.

Ümumiyyətlə, Firuzə xanımın 90-cı illərdən üzü bəri yaratdığı şeirlərin demək olar ki, hər biri ağrıdan, acıdan doğur.

Firuzə xanımın yaradıcılığı haqqında prof. Akif Hüseynlinin fikirləri də maraq doğurur. "Burada ("Məni mənə bölən dünya" kitabında) 20 Yanvar haqqında şeir yoxdur. Amma bir xalqın ah-naləsi, itirilmiş torpaqlarımızın insan qəlbinə və taleyinə vurduğu yaralar var. Burada qeyri-adi obrazlar var. Obrazlılıq özü də adi deyil. Hadisələr elə qurulur ki, qeyri-adi görünür. Məncə, Firuzə xanım necə yazdığını özü də hiss eləmir. Çünki şeir onun içərisindən bütövlükdə, hazır halda keçir. Yaşanmış hadisələr istedad sayəsində sözə çevrilir və dərhal ifadə olunur. Bu mənada mən Firuzə xanımı ədəbiyyatımızda özünü təsdiq edən bir şairə hesab eləyirəm".

Firuzə xanım hansı məsələyə toxunursa, o məsələdə hökmən Vətəndaşlıq var. Məsələn, o güllərdən, təbiətdən də danışanda vətəndaş gözü ilə görüb müşahidə etdiklərini dəyərləndirir.

Professor Buludxan Xəlilovun "Şairə və alim taleyi yaşayan insan" başlıqlı məqaləsində çox haqlı olaraq Vətən möv-

Sənətin Firuzəsi

zusunu şairənin şeirlərində bir neçə istiqamətdə aydınlaşdırdığı vurğulanır.

Firuzə xanımın Vətən şeirlərində bir həsrət, yanğı, olduğu qədər də, bu bələdan qurtulmaq inamı da var.

"İntiqamı sərt olacaq o günün" bu qəbildən olan şeirlərindəndir.

Arıdacaq günahları haqq özü,
Öz rənginə boyanacaq ağ, qara.
Tükənəcək siyasətin saqqızı,
Boylanacaq kaspilərə, saqlara.

Firuzə xanım "Vətəni qoruyun", - deyə, "mübariz olun", - deyə pafosla hay-küy salmır. Firuzə xanım Vətənin gözəlliklərindən danışır. "Vətən" adlı şeirində vətənin gözəlliklərindən bəhs edərək" bu gözəlliklərə düşmənlərin hər zaman tamah saldığı vurğulayır. Dağlarımızın bizə səngər, düşməne göz dağı olduğunu poetik ifadə tərzilə dəyərləndirir.

Dağı dağ eyləyən qayalar, daşlar
Bizə səngər olub, yada - göz dağı.
Çiyindən üzülən düşmən başları
Burdan diyirlənib üstədən aşağı.

Şeir sonunda bir neçə misrayla Azərbaycana olan vurunluğunu göstərməklə yanaşı, gənclərimizi Vətəni qorumağa səsəyir.

Bağrında tükənməz atəş qaynağı,
Adında "can" kimi şirin sözü var.
Bahar gəlişində - ana qucağı,
Qısa baxışında günəş gözü var.

"Hirslən, Allah eşqinə" şeiri də döyüşçülərimiz üçün yazılmış marş tipli şeirdir. Gözəl olardı ki, bu şeir hərbi hissələrdə əsgər və döyüşçülərimizin ruh yüksəkliyini qaldıran bir marş tipli nəğmə kimi əzbərlənsin, yayılıb oxunsun.

Qisasçı ol, dönməz ol,
Vermə aman düşmənə.
Qeyrətindən sınımaz ol,
Kükrə, Allah eşqinə!

Hirslən, Allah eşqinə,
İçimizdə kütlüyə,
"Qorxaq" adlı itkiyə,
"Qaçqın" adlı kütlüyə.

Bu misralar başdan-başa bir mübarizlik, qəhrəmanlıq ruhlu marş tipli şeirin əvəzsiz nümunəsidir.

İsməti tapdalanan,
Qisməti tapdalanan,
İzzəti tapdalanan,
Gəlininə, qızına
Hirslən, Allah eşqinə.

Firuzə Məmmədlinin poetik nəfəsinin orijinallığı bədii-estetik dəyəri, mövzu rəngarəngliyi haqqında ədəbiyyatşünaslar və tədqiqatçılar da zamanında fikir söyləmişlər. Firuzə xanımın yaradıcılığı haqqında fikir və mülahizələr "Sənətin Firuzəsi" adlı kitabda və Azərbaycanın onlarca dəyərli qəzet və jurnallarında dərc olunmuşdur.

Mərziyyə Nəcəfova

*Filologiya elmləri doktoru, AMEA-nın baş elmi işçisi
"Ədəbiyyat qəzeti", 13 aprel 2019-cu il*

**ANA DİLİMİZİN FƏDAKAR VƏ YORULMAZ
TƏDQIQATÇISI**

*(Dəyərli alim və ədib Firuzə Məmmədlinin
yaradıcılığı haqqında qeydlər)*

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin filologiya fakültəsi respublikamızın görkəmli dilçi alimlərinin çalışdığı, Azərbaycan dilinin yüksək səviyyədə tədris olunduğu bir elm ocağı kimi tanınır. Ötən illər ərzində məhz ADPU-da çalışan dilçi alimlərin – Ə.Dəmirçizadə, A.Abdullayev A.Qurbanov, N.Xudiyev, H.Mirzəyev, H.Balıyev, B.Xəlilov, Ə.Tanrıverdi və s. adını qeyd etmədiyimiz bir çox dilçi alimlərin zəngin elmi axtarışları, dilçilik elminin müxtəlif sahələrinə aid apardığı tədqiqatlar sayəsində bu elm və təhsil ocağının dilçilik məktəbi formalaşmışdır.

ADPU-nun filologiya fakültəsi Müasir Azərbaycan dili kafedrasının dosenti, şair, nasir, publisist, ədəbi tənqidçi, 1992-ci ildə Türkiyədə keçirilən “Türkcənin uluslararası şeir şölni”ndə “Əlişir Nəvai” baş mükafatı, 2007-ci ildə Beynəlxalq “Rəsul Rza” mükafatı, 2012-ci ildə “Tərəqqi” medalı, 2017-ci ildə “Qızıl kəlmə” mükafatı laureatı, 10 cildlik “Seçilmiş əsərlər” müəllifi Firuzə Məmmədli də bu dilçilik məktəbinin layiqli nümayəndəsidir. Azərbaycan elmi ictimaiyyəti Firuzə Məmmədlini çoxşaxəli yaradıcılığı ilə tanıyır. Onun elmi-bədii yaradıcılığını yüksək qiymətləndirən professor Buludxan Xəlilov yazır:” F.Məmmədli bir insan ömründə iki tale – şair və alim taleyi yaşayır. Şair kimi duyğu və düşüncələrini, münasibətini, hissələrini biganəlikdən uzaq olan təbiətini, bir sözlə şair “mən”ini gizlədə bilmir. Onun enerjisi tükənməz olduğuna görə, həm də alim-pedaqoq kimi fəaliyyət göstərməyə gücü və qüvvəsi çatır. F.Məmmədli dilçi alim kimi də düşündürücü

ideyaları, elmi problemlərə orijinal münasibəti, polemikaya hazır olan potensialı ilə fərqlənir.”

Şair, publisist, nəsr ustası, müəllim, ən əsası isə Azərbaycan dilinin tədqiqatçısı Firuzə Məmmədlinin poeziyası, nəsr xüsusi bir tədqiqat mövzusu olsa da, biz onun dilçilik görüşləri ilə bağlı bəzi məqamları işıqlandırmağa çalışacağıq.

Firuzə Məmmədlinin “Seçilmiş əsərləri”nin III, V və X cildlərinin bir hissəsi onun elmi və publisistik yaradıcılığının bir qismini əhatə edir. III cildə alim-şairin dörd monoqrafiyası və onlarla elmi-publisistik məqaləsi yer almışdır.

Bu cildin birinci bölməsində Y.V. Çəmənəminlinin “Qızlar bulağı və “Qan içində” romanlarının dil və üslub xüsusiyyətləri” adlı monoqrafiyası da verilmişdir. Bu romanların dil və üslub xüsusiyyətlərinin araşdırılması zərurəti tədqiqatçını hansı linqvistik ayrıntılara görə cəlb etmişdir? Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, Y.V.Çəmənəminli bu əsərlərinin mövzusu bir-birindən iki min illik bir zaman intervalı ilə ayrılan cəmiyyətlərin tarixi-bədii təsvirinə ünvanlamışdır. Dillərin yaranması və dövrləşməsi ilə bağlı inkişafı mərhələləri barəsində aydın təsəvvürü olan və üstəlik öz qeydlərindən də məlum olduğu üzrə, on il Şərq-Qərb arxiv materiallarını araşdıran ustad yazıçının “Qızlar bulağı” romanında daha çox qədim türk sözlərini əsərin dilinə daxil etməsi tədqiqatçı tərəfindən ön plana çəkilərək, diqqətlə araşdırılmış və hər bir sözün, ifadənin yazıçı tərəfindən qədim Midiya və Urartu dövlətlərinin əhalisinin ünsiyyət vasitəsi məqamında işlədilmə imkanları aşkara çıxarılmışdır.

Əsərin leksik-semantik araşdırması tədqiqatçını bu qənaətə gətirir ki, Y.V.Çəmənəminli qədim Midiya və Urartu dövlətlərinin əhalisinin türk əsilli olduğunu bədii-fantastik planda yazdığı “Qızlar bulağı” romanının dil materialları əsasında təsdiqləmişdir. Müəllif bu fəsildə Y.V.Çəmənəminlinin romanlarında işlənmiş ən qədim türk sözləri olan *xatun*, *ur*, *sığır*,

cocuq, umuz, ox, qurğan, bulunmaq, altun, toy, yapmaq kimi leksik vahidlərin etimologiyası haqqında da tutarlı arqumentlər təqdim edir. Onun qədim türk sözlərindən olub Çəmənzəminlinin adı çəkilən hər iki romanında işlənmiş *dışarı* sözü ilə bağlı fikirləri də maraq doğurur: “İlkin fonetik forması “taş-ğaru” kimi kök və şəkildən ibarət olub, uzun bir təkmilləşmə yolu keçməklə formalaşan “dışarı” sözü klassik ədəbi əsərlərimizdə kiçik fonetik dəyişikliklə çox işlək olmuşdur. Bu söz öz qədim formasını (tışkarı) müasir türk dilində və Kırım tatar dilində hifz edə bilmişdir. Y.V.Çəmənzəminli romanlarının hər ikisində bu sözü “dışarı” şəklində “eşik”, “bayır” mənasında işlətməmişdir.”(1.səh.34). Maraqlıdır ki, professor Əzizxan Tanrıverdinin “dışarı” zərfi haqqında “Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası” əsərində söylədiyi fikirlər Firuzə Məmmədlinin təqdim etdiyi izahla üst-üstə düşür:”-ra, -ru, -qaru, -ara, -aru. Bu şəkildə vasitəsilə bir sıra zərflər düzəlmişdir... Birdən **taşra** gəl-di.. **tışra** çıxar andan yağma edərdi..”. (3.səh 326.)

Firuzə Məmmədli fikirlərini Y.V.Çəmənzəminlinin romanlarında işlənmiş qədim sözləri təsvir etməklə məhdudlaşdırmamış, bir dil tarixçisi kimi *çatmaq, irmək, nökar, şəxs* adı kimi işlənən “*Şiz*” və s. onlarla sözün Azərbaycan ədəbi dilində hansı dövrlərdə və nə dərəcədə işləndiyini elmi faktlarla şərh etmişdir. Umumiyyətlə, Firuzə Məmmədlinin elmi erudisiyası ona imkan vermişdir ki, Azərbaycan dilinin tarixi ilə bağlı tədqiqatlardan kənar qalan problemlərə aydınlıq gətirsin. Məsələn, dilimizdə “xidmətçi” mənasında işlənən “nökər” sözünün etimoloji izahı bu baxımdan maraq doğurur. “Qan içində” romanında “nökər” sözünün həm “xidmətçi”, həm “silahdaş” anlamında istifadə edildiyini müşahidə edən müəllif bu sözün “silahdaş” mənasında işlənmə səbəblərini araşdıraraq, maraqlı nəticəyə gəlmişdir;” “Döyüşçü”, ”silahdaş”, mənasında işlədilən “nökərin” əsli monqol dilində “nökür”, cəm şəklində isə - “nököd”dür..” (səh.35). Müəllif mən-

bələrə istinad edərək, belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, “nökər”in döyüşçü mənasında işlənməsinə səbəb monqolların işğalı zamanı mühüm vəzifə daşıyan şəxslərin hərbi təyinatlı əsgər-nökərlərlə əhatə olunmasıdır. Maraqlıdır ki, tədqiqatçı Quba rayonunun Nügədi kəndinin adını da bu sözlə bağlı şərh edir. Müəllif qeyd edir ki, XVIII əsrdə Quba xanı Fətəli xanın əsgərlərinin qərargahı və düşərgəsi indiki Nügədi kəndində yerləşirmiş. Tədqiqatçının fikrincə, bu ərazinin adı o vaxtdan “Nöködü” (nökərli), “Nöködü”, “Nügədi” kimi sabitləşmişdir.

III cildin diqqəti cəlb edən bölmələrindən biri də “Qızlar bulağı” və “Qan içində” romanlarının dilində işlənmiş köhnəlmiş sözlər – tarixizm və dialektizimlərdir. Müəllif romanların dilindəki *xatun, yortmaq, yavıqlaşmaq, qopuz, yatağan, yağma, dağar* və.s kimi ədəbi dilimiz üçün köhnəlmiş hesab olunan sözləri fikir süzgəcindən keçirir. Sözlərə dil tarixçisi mövqeyindən yanaşan Firuzə Məmmədli romanların dilindəki köhnəlmiş sözləri konkret olaraq idarəçiliklə əlaqədar olub rütbə, sənət, peşə və idarə adları bildirən sözlərə-*şərbaf, vali, əşraf, birun, miyandar, əmir-məruf, təşrifatçı*; geyim adları, bəzək əşyaları, silah, çəki, ölçü adları bildirən sözlərə - *cilği, əşrəfi, tənəf, xalvar, dolaq, pənəbat* və s.; qayda-qanun, adət-ənənə, oyun və musiqi adları bildirən sözlərə - *bağbaşı, toypulu, Tamamdəsgah, malcəhət, Güvəng oyunu* və s.; din və dini mərasimlə əlaqədar sözlərə - *şəbihkərdanlıq, bəyaz, zaviyyə* və s. ayırır. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, ədəbi dil üçün köhnəlmiş söz kimi təqdim edilən bəzi sözlərə Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində rast gəlinir. Məsələn, *dolaq* sözü Xaçmaz dialektində uzunboğaz çəkməni geyinməzdən əvvəl ayağa sarınan yun parça mənasında işlənir və yaxud *dağar* sözü Göyçay dialekt və şivələrində yekəqarın, Xaçmaz dialektində əsəbi, tez özündən çıxan, bəzən də taqətdən düşmüş, zəifləmiş arıq qoyun mənasında işlənir.

Firuzə Məmmədli Y.V.Çəmənzmimli yaradıcılığını tədqiq edərkən yazıçının obrazları adlandırma imkanlarını da önə çəkir.

Belə ki, “Qızlar bulağı” romanında şəxs adları” bölməsi bu baxımdan maraqlıdır. Müəllif bu qənaətə gəlir ki, romanda işlənmiş şəxs adları Y.V.Çəmənzmiminlinin şəxsi müdaxiləsi ilə müxtəlif elmi-tarixi mənbələrdən, şifahi ədəbiyyatdan, qədim mifik abidələrdən götürülmüş, ya da müəyyən üsullarla yazıçının tarixi-konkret şəraitin dil səviyyəsinə uyğun olaraq, özü tərəfindən obrazların xarakterinə müvafiq düzəldilmişdir. Əsərin elmi dəyərini artıran amillərdən biri də müəllifin tədqiqata cəlb etdiyi dil sahələrinin rəngarəngliyidir. Belə ki, tədqiqata cəlb edilən mövzular dil tarixini, müasir qrammatikanı, leksikologiyanı və ya poetik onomastikanı əhatə edir.

Azərbaycanda Onomastika məktəbinin yaradıcısı, Dövlət Pedaqoji Universitetinin dilçilik məktəbinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri, akademik Afad Qurbanov Firuzə Məmmədlinin “Bədii dilin estetik mənbələri” əsəri haqqında yazırdı: *“Bu əsərdə Firuzə Məmmədli Azərbaycan xalqının böyük şairi Nəsimidən tutmuş, müasir dövrümüzdə qədər poeziyamızın bir sıra nümayəndələrinin poetik nitqində xüsusi üslubi mövqelərdə işlənilib, bədii dilin poetik rəng çalarlarını zənginləşdirməyə kömək edən leksik, semantik, frazeoloji və onomastik vahidlərin, həmçinin vokativlərin bədiilik imkanlarını müəyyənləşdirmiş və şərh etmişdir.”* Bu bölmədə Firuzə xanım onomastik vahidlərin, vokativlərin və apelyativ sözlərin poetik nitqdə rəng və məna çalarlarını araşdırıb, bədii söz sənətkarların yaradılıq imkanlarını fərdiləşdirən bədii estetik məqamları üzə çıxarmışdır. Burada klassik ədəbi dilimizin söz, ifadə və poetik fikir korifeylərimizdən müasir poetik nitqimizə kimi adı çəkilən dil vahidlərinin bədii-estetik imkanları nümunələr üzrə önə çəkilib təhlil edilir. Daha sonra əsərdə ardıcıl olaraq, poetik nitqdə antroponimlərin, apelyativ sözlərin, toponomik vahid-

lərin, kosmonimlərin, zoonimlərin və ideonimlərin bədii-estetik vasitə kimi xüsusiyyətlərindən və digər onomastik vahidlərin bədii-linqvistik imkanlarından ayrı-ayrılıqda bəhs edilir. Onomastik vahidlərin tədqiqi, araşdırılması və etimologiyası, əsasən, dilçiliyin bu sahəsi ilə məşğul olan alimlərin tədqiqat obyektidir. Firuzə Məmmədli isə onomastikaya fərqli mövqedən yanaşır. Onun poetik təfəkkürü imkan verir ki, klassik poeziyada işlənmiş toponim, zoonim və digər onomastik vahidlərin etimoloji izahını verməklə yanaşı, həm də onların bədii ədəbiyyatda, – poeziyada bədii-estetik imkanlarını aşkarlasın. Müəllif yazır: “*Qazi Bürhanəddinin poeziyasında işlənmiş toponomik vahidlərin demək olar ki, əksər qismi onun ictimai-siyasi fəaliyyəti, hərbi yürüşləri ilə bağlıdır. Q.Bürhanəddinin poetik nitqində Türkiyə, Hindistan, Çin, Amasiya, Xarəzm, Kəşmir, Qahirə, Kirman, Sivas, Səmərqənd, Təbriz və s. toponimlər ya bilavasitə, tarixi hadisələrlə bağlı, ya da aşiqanə qəzəllərində hadisələrin lirik emosional təsirini ifadə etmə məqamlarında işlədilmişdir*”. (səh.172) Kosmonimlərin bədii-estetik funksiyasından danışan müəllif *Qəmə, Mah, Şəms, Xurşid, Zöhrə* kimi kosmonimlərin etimologiyasından bəhs etməklə yanaşı, belə bir nəticəyə gəlir ki, klassik poeziyada kosmonimlərin funksional mövqeyini təkcə bədiilik, lirik ovqatın təminatı kimi qəbul etmək olmaz, kosmonimlərə həm də dövrün fikir konsepsiyasında müəllifin fəlsəfi görüşləri, astronomik təsəvvürləri, kosmik məlumatların mənbə və istiqamətlərinin açıqlanması kimi də yanaşmaq lazımdır.

Poeziyada zoonimlərin bədii-estetik vasitə kimi xüsusiyyətlərindən söz açan müəllif qeyd edir ki, klassik poeziyada geniş yayılmış *tuti, bülbül və qumru* zoonimləri Nəsimi poeziyasında şairin həm də ictimai-siyasi fikirlərinin sətiraltı mənalara ifadəsinə xidmət edir.

Nəsimin “*Ey bülbülü-qüdsi nə giriftari-qəfəssən, Sındır qəfəsi, tazə güliüstan tələb eylə*” beytindən nümunə gətirən mü-

əllif qeyd edir ki, Nəsimi bülbül zoonimini bədii xitab vəzi-fəsində işlətməklə əslində deyir ki, qəfəsdə oturub fəryad et-məkdənsə, qəti hərəkətə keçib zəncirləri qırmaq, üsyan etmək lazımdır.

Firuzə xanım bu qənaətdədir ki, İmadəddin Nəsiminin zoonimlərə müraciətində maraqlı cəhətlərdən biri də şairin quş adları ətrafında mövcud olan əfsanələrə istinadən özünün bağlı olduğu təriqət nümayəndələrinə kodlaşdırılmış məlumatları çatdırmaq məharətində üzə çıxır. İ.Nəsimi qəzəllərinin birində: *“Hüdhüdü Bilqeyisə rəsul eylədi, Naməni göndərdi Süleymanımız”* beyti ilə (farsca) *şanapipik* mənası verən *hüdhüd* quş adı ilə iki əfsanəyə əsaslanaraq, mürşüdün müridlərinə qadın vasitəsilə məktub göndərdiyini kodlaşdırmışdır.

III cildin *“Azərbaycanın Şimal-Şərq bölgəsinin etnolinqvistik vahidləri”* adlanan bölməsində dilimizin etnolinqvistik leksikası tədqiqata cəlb edilmişdir. Etnolinqvistik vahidlər, mərasimlərlə bağlı etnolinqvistik vahidlər Firuzə Məmmədlinin elmi yaradıcılığında ayrıca yer tutur. Müəllif qədim toy adət-ənənələrimizi tam təfsilatı ilə, tarixi inkişaf mərhələləri ilə təsvir etməklə məhdudlaşmamış, *“toy”* sözünün etimoloji izahını da vermişdir. Tədqiqatçı bu qənaətdədir ki, hər bir xalqın etnoqrafik bazası və etnolinqvistik vahidləri lap ilkin inkişaf mərhələsində onun yaranmaqda olan tarixidir. Bu mənada cəmiyyətlərin tarixi onların maddi mədəniyyət tarixindən başlanır.

Əsərin *“Mərasim leksikası”* bölməsində yas mərasimi leksikasının tədqiqi də maraqlıdır. Yas mərasimləri leksikasından danışan müəllif qeyd edir ki, olum və ölüm bəşər nəslinin davamiyyət zəncirinin əvvəli və sonudur, elə buna görə də dil bu iki nöqtə arasında inkişaf etdikcə sevinc və kədər notlarında kodlaşan dil işarələrinə həssasdır. Bu həssaslıq özünü yas məra-simi leksikasında da aydın şəkildə ifadə edir. Bölmənin diqqət çəkən sahələrindən biri də Azərbaycan ərazisində dəfn adətlərinin tarixi və müasir aspektdə izahıdır. Bu məqsədlə təd-

qıqatçı “Avesta”da, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında əks olunmuş yas mərasimlərini konkret fakt və izahlarla sistemləşdirib, müasir dəfn mərasimlərinin tarixi izlərini üzə çıxarmışdır.

“Təsərrüfat həyatı ilə bağlı etnolinqvistik vahidlər” adlanan bölmə Azərbaycan xalqının tarixən mövcud olmuş məşğuliyyət növlərinin adlarının öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Tədqiq olunan sözlər, xüsusilə də tarixi leksikologiyaya aid elmi araşdırmalarda əks olunmayan *çumasça, dərzələc, şadara, bərf, bəndəm, quqar şumu, şadara, həşəm* kimi əkinçilik təsərrüfatı ilə bağlı sözlərin öyrənilməsi istər dil tarixi baxımından, istərsə də tarixizimləri öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Məlumdur ki, Azərbaycanın şimal-şərq bölgələri bağçılıq təsərrüfatının inkişaf etdiyi rayonlarımızdandır. Quba, Qusar, Xaçmaz kimi rayonlarımızda meyvəçiliyin, tərəvəzçiliyin inkişafı bölgəyə xas olan bağçılıq təsərrüfatı ilə əlaqədar sözlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Müəllif regiona xas olan, lakin arxaikləşməyə doğru gedən bu tipli sözləri toplamış, müəyyən dil qrupları üzrə sistemləşdirərək etimoloji izahını vermişdir; *uralama, qalanba, toxmaçar, çax, cır, çəkil, kərki, çılğı, çığrıq, irəva* tipli sözlər bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Əsərdə “*kərki*” sözüə verilən izah isə dil tarixinin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Müəllifin fikrincə “*Kərki*” sözünün türk mənşəli *ket-kit; qet-qit* feilindən yarandığını güman etməyə əsas vardır. Belə ki, türk dillərində bu sözün mənalarından biri də “çıxarmaq”, “kənarlaşdırmaq”, “rədd etmək”, “kəsib atmaq” kimi izah edilmişdir. Görünür, iş, hərəkət ifadəçisi olan *ket-kit; qet-qit* köklərindən biri (“ket”)-*ki* şəkilçisi qəbul etməklə hərəkəti icra edən əşyanın adını bildirmə istiqamətində *ketki* kimi formalaşmışdır... (1.səh.356). Firuzə Məmmədli III cildə həmçinin heyvandarlıq, maldarlıq, qoyunçuluq və atçılıq təsərrüfatları ilə bağlı etnolinqvistik vahidləri də fikir süzgəcindən keçirmişdir.

Tərəddüd etmədən adının qarşısına “görcəmli” təyini qoymaqla Firuzə Məmmədlini şair, nasir, dil tarixçisi, müasir ədəbi dilimizin tədqiqatçısı, ədəbi tənqidçi, publisist adlandırırıq. Lakin bütün bunların fəvqündə Firuzə Məmmədlinin pedaqoji fəaliyyəti-müəllimliyi dayanır. Ömrünün 50 ilini Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Filologiya fakültəsində filoloq gənclərə ana dilimizi tədris edən, onlara doğma dilimizi sevdiren, Azərbaycan dilinin incəliklərini öyrədən Firuzə Məmmədli həm də o alimlərimizdəndir ki, 2016-cı ildə “Mən illərlə gəclərimizə Azərbaycan dilini tədris etdim, biliyimi, bacarığımı gənclərimizə verdim, indi meydan gənclərin - gənc alimlərimdir, qoy onlar bu hünər meydanında gücünü göstərsin, gənclərə yol vermək lazımdır” – deyib yarım əsrlik yarıldaş olduğu, doğma ocağı bildiyi, dosenti olduğu Müasir Azərbaycan dili kafedrasından təqaüdə getdi. Ötən illər ərzində o təkcə Azərbaycan dilinin tədrisi ilə məşğul olmamış, həm də dilin tədrisinə dair sanballı elmi əsərlər də yazmışdır. III cildde yer alan “Y.V.Çəmənəmzinlinin “Qan içində” romanının dili və üslub xüsusiyyətlərinin tədrisinə dair” məqaləsi Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimləri üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Müəllif bu məqalədə metodik cəhətdən fənni tədris edən müəllimin qarşılaşa biləcəyi çətinlikəri sanki öncədən görür və müəllimə onların həlli yollarını izah edir. Məsələn, müəllif təcrübəli müəllim kimi öncədən bilir ki, tədris zamanı sözün təkcə arxaik və dialekt səviyyəsinin izahı yetərli deyil, şagird bu sözlərin işlənmə səbəblərini bilməsə, oxuduğu və ya öyrənməyə çalışdığı əsər anlaşılmaz qalacaq, bu isə öz növbəsində tədrisin keyfiyyətini aşağı salacaq. Müəllif problemin həlli yollarını göstərərək, yazır: *“Bu mövzuların tədrisi zamanı müəllim izah etməlidir ki, tarixi mövzuda əsər yazan yazıçı xalqın tarixi keçmişini təsvir edərkən müasir ədəbi dil üçün arxaikləşmiş sözlərdən istifadə etməli olur..”* (səh.387). Eyni zamanda təcrübəli pedaqoq gənc mütəxəssislərə tövsiyə edir ki, müəllim

Y.V.Çəmənşəminlinin “Qan içində” romanını tədris edərkən romanın dilində yumor, istehza, kinayə çalarlığı üçün istifadə olunan arxaik sözlər arasında köhnəlmiş dini terminlər, mövhumat anlayışlar, bəzi tabu mahiyyətli sözlər və evfemizimləri nəzərdən qaçırmamalı, onların mahiyyətini əvvəlcə özü dərk etməli, sonra isə tədris prosesində şagirdlərə öyrətməlidir.

Firuzə Məmmədlinin Azərbaycan dilçiliyi qarşısındakı xidmətləri, ana dilimizin zəngin xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən elmi tədqiqatlarını təkcə onun III cildi ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. O, Azərbaycan dilinin tədqiqinə aid onlarla dərs vəsaitinin, monoqrafiyaların, yüzlərlə elmi məqalənin müəllifidir. **“Azərbaycan dilində linqvistik ekvivalentlər Bakı”, 2012, “Azərbaycan ədəbi dili (1990-2010)” Bakı, 2012**” əsərləri də onun Azərbaycan dilinə aid zəngin elmi araşdırmalarının məhsuludur.

Mübağiləsiz söyləmək olar ki, **“Azərbaycan dilində linqvistik ekvivalentlər” Bakı, 2012**” dərs vəsaiti müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyasında tədris zamanı müəyyən çətinliklər yaradan məsələlərin izahına həsr olunub. Dilin semosialoji xüsusiyyətlərini, ekspressivliyini, məna çalarlarını, ifadəliliyini və qrammatik xüsusiyyətlərini təkcə mütəxəssis kimi deyil, həm də bir şair, yazıçı fəhmi ilə duyan Firuzə Məmmədli bu əsərində dil-də hazır şəkildə mövcud olan leksik, qrammatik və frazeoloji vahidlərin ekvivalentliliyindən bəhs edir. Müəllif bu əsəri ilə dil vahidlərinin sinonimlik, dubletlilik və ekvivalentlik səviyyəsində sərhədlərini dəqiqləşdirməklə dilçiliyimizdə ilk dəfə olaraq linqvistik ekvivalentliyin ifadə imkanlarının elmi şərhini verir.

Firuzə Məmmədlinin **“Azərbaycan ədəbi dili (1990-2010-cu illər)”** əsəri Azərbaycan dilinin ən aktual məsələsi – ədəbi dilimizin keçid dövründə məruz qaldığı basqılardan qorunmasına həsr olunmuşdur.

Əsərdə respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra keçən iyirmi il ərzində Azərbaycan ədəbi dilinin üslublarında, xüsusilə publisistik üslubda gedən ədəbi proseslər, konkret

norma pozuntuları qeyd olunmuşdur. Bu sahədə görkəmli dilçi alimlərimizin fikirlərinə istinad edən müəllif əsərdə təkcə nöqsanları qeyd etməklə işini bitmiş hesab etməmiş, radio və televiziyanın dilində, o cümlədən, mətbuatımızın dilindəki norma pozuntularının aradan qaldırılmasının çıxış yollarını göstərən dilçi alimlərimizin təkliflərini dəstəkləməklə dilimizin qorunması naminə onlarla həmrəy olduğunu bildirmişdir.

Müstəqillik dövründə dilimizin leksik tərkibində baş verən dəyişikliklərdən bəhs edən müəllif yazır: «*Ötən əsrin 80-90-cı illərindən etibarən Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və iqtisadi həyatında baş verən əsaslı dəyişikliklər dilimizin lüğət tərkibinə çoxlu miqdarda alınma sözlər gətirmişdisə, eyni proseslə bağlı xeyli miqdarda lüğət vahidlərinin passiv fonda keçməsinə səbəb olmuşdur.*» (5.29)

Müəllifin fikrincə «Texnoloji yeniliklərin xalqın sosial həyatına geniş yol açması dövründə dilin terminoloji zənginləşdirilməsinə xüsusi ehtiyac duyulur.» (5.5)

Əsərin sonunda texnoloji yeniliklərin sosial-ictimai həyatımıza daxil olması ilə dilimizin lüğət tərkibində müşahidə olunan hələlilik dilimizin lüğət tərkibində sabitləşməmiş 500-ə yaxın termin səviyyəsində alınma sözün lüğətini vermişdir.

Firuzə Məmmədlinin elmi-pedaqoji yaradıcılığı, dilçilik görüşləri o qədər zəngin, o qədər çoxşaxəlidir ki, onları bir məqalə çərçivəsində ümumiləşdirmək mümkün deyildir. Heç şübhəsiz, dilçilik tarixi ilə məşğul olan gənc alimlərimiz Firuzə Məmmədli yaradıcılığını tədqiq edərkən bizim toxunmadığımız məsələləri tədqiqat obyektinə olaraq gün işığına çıxaracaqdır.

Bəhram Cəfəroğlu

ADPU-nun Azərbaycan dili və onun

tədrisi metodikası kafedrasının

baş müəllimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

“525-ci qəzet”, 7 mart 2019-cu il

**FİRUZƏ MƏMMƏDLİYƏ
HƏSR OLUNMUŞ ŞEİRLƏR**

FİRUZƏ XANIM

*Tanınmış şairə, görkəmli alim,
mehriban insan, bacarıqlı təşkilatçı
Firuzə xanım Məmmədliyə*

Firuzə qiymətli olmazdı, bəlkə,
Adın olmasaydı Firuzə xanım.
Yazdığın şeirlər – dillər əzbəri,
Təzə rəng vermişən hər sözə, xanım.

Firuzə Məmmədli – mehriban qadın,
Daş-qaşlar mülkünə möhürdür adın.
Hüsnünə bəzəkdi təbin, savadın,
Görüm gəlməyəsen bəd gözə, xanım.

Ürəyin – dopdolu arzu-muradla,
Ömür bir ulduzdu, yanır «nur» adda.
Səni bu ilhamda, belə savadda
Tanrı yaradıbdı möcüzə, xanım.

Qəlbin gözlərilə salanda nəzər,
İlhamın, idrakın aləmi bəzər.
Ürəyin püskürən vulkana bənzər,
Qalanda qələmlə göz-gözə, xanım.

Coşqun bir nəfəssən, çağlayan həvəs,
Sözün ilahi səs, ilahi avaz.
Fikrin bir dəryasa, ilhamın – qəvvas,
Durubsan söz ilə üz-üzə, xanım.

Həqiqət yolunda qələmin – silah,
Üzünə şeirlə açılır sabah.
Şeir – sığınacaq, şairsə – pənah,
Bəzən çox görülüb bu bizə, xanım.

Varıb getdiyini yol – ilahi yolu,
Yaşadığının ömür əxlaq simvolu.
Sənin söz xəzinən – hikmətlə dolu,
Kitabın cehizdi hər qıza, xanım.

Şeirdi ilhamın möcüzə anı,
Möcüzən qul edib şöhrəti, şanı.
Qəlbinə sığınmış sirri, pünhanı,
Söz ilə vermişən biruzə xanım.

Sənət də Günəşdi, nur saça bilər,
Xeyirə sığınsan, şər qaça bilər.
Ürəkdən-ürəyə yol açə bilər
Olsa fikir təzə, söz təzə, xanım.

Şeir bir çiçəkmi, sənətkar yazmı?!
Çiçəyin ətrindən məst olan azmı?!
Doğmaca balandı yaratmaq əzmin,
Sənə də eləyir naz-qəmzə, xanım.

Sədası ucalır Günəşə, Aya,
Hər misran – bir naxış, hər sözüün – boya.
Üzündə hicabdır Tanrıdan həya,
Şeirdən-şeyrə çıx üzə, xanım.

Sözlərdən ləl biçir fikir karxanan,
Qızıl xırdalayır könül zərxanan.

Tanrıdan arzumdu, ömür barxanan
Yetişsin ən azı bir yüzə, xanım.

Bəydadaş, sözünün mənası – duru,
Haqdan qədərlənib aqlın, şüurun.
Şairin işığı, şeirin nuru
Çevirir gecəni gündüzə, xanım.

Bəydadaş Cəfərli
2008

SƏNƏT ALƏMİNİN İFTİXARISAN

*Firuzə xanım
Məmmədli üçün*

Səni şeir üstündə kökləyib tale,
Seçdiyən sənətin sənətkarısan.
Millətə xidmətdə qələmlə durdun,
Azəri yurdunun iftixarısan.

Qələm müqəddəsdür şair əlində,
Qüsurun olmayıb şeir dilində.
Şahanə xanımsan, doğma elində
Sənət aləminin şah vüqarısan.

İlahi istedad şeirə təməldi,
Sözün misra-misra incidi, ləldi.
Yad oldun hər nə ki sözə xələldi,
Sən sözün, sənətin bəxtiyarısan.

Allaha əyildin, sözə əyildin,
Əyriyə yenmədin, düzə əyildin.
Qəlbində alova, közə əyildin,
Ərimək bilməyən zirvə qarısan.

Sənət toplusudur çıxan kitabın,
Susdurur namərdi hökmün, cavabın.
Elə köklənibdir şeir rübabın,
Ritmin, ahənginlə Arazbarısan.

Naqis əməllərə – varlığın – qübar,
Naqislər – yoluna çəkilən divar.
Səndə o dəyanət, o qeyrət ki, var,
Sən söz əzəməti, söz qərarısan.

Ömrün boyu düzlük olub amalın,
Uçur zirvələrdə şair xəyalın.
Sənə şöhrət verib, aqlın, kamalın, –
Verdiyın qərarın vəfadarısan.

Canlı heykəlisən sözün, sənətin,
Qələmə, kağıza var məhəbbətin.
Səni haqq yolundan döndərmək çətin,
Sənət yollarının etibarısan.

Sən özün özünlə durmusan qəsdə,
Qıymısan canına, a boyu bəstə.
Söz yozan olmayıb sözünün üstə,
Qüsursuz ömrünün şax divarısan.

Xalqa ərməğandı yazdığın şeir,
Bunu mən demirəm, oxucun deyir.
İstəyin, əməlin – millətə xeyir,
Sənət bağçasının söz nübarısan.

Səndən inciməyib hələ bir nəfər,
Hər kəsin könlündən verirsən xəbər.
Haqdan ilham aldın, qazandıın zəfər,
Qələbə hökmünün kamandarısan.

Bəydadaş Cəfərli
2019

GƏLMƏDİN

*Firuzə Məmmədliyə “Tələbə
yoldaşlarımın 50 ildən sonar”
görüşündən*

Niyə “yox” demədin böyük həsrətə,
Gözlədik... Nə soraq... Nə səs... Gəlmədin.
Sən ki şair ruhlu bir gözəl idin,
Harda itdi o şux həvəs; gəlmədin.

Unudub dörd ilin çörək, duzunu,
Uzaq dolanmışıq illər uzunu.
Axır ki, sındırdıq hicran buzunu,
O buzu əritdi nəfəs, gəlmədin.

Bizi zaman döydü, yıxdı yoxuşlar,
Çəkildi üzlərə kobud naxışlar.
Dəyişməz qalıbdır təkcə baxışlar,
Yolunu gözlədi hər kəs, gəlmədin.

İlləri adlayıb qələbələndik,
Görüştük, çiçəyə, gülə bələndik.
Bir günlük dəyişdik, tələbəndik,
Onu yaşatmadın əbəs, gəlmədin.

Elxan Ağayev
Tələbə yoldaşı, 2018

AD GÜNÜN

Mənim mavi göz bacım,
Hər sözünə möhtacam.
Həyatda səbr tacım,
Əlli yaşın mübarək!

Şeirin gül çələngi,
Öz qoxusu, öz rəngi.
Bilinir söz ahəngin,
Əlli yaşın mübarək!

Yuvana sədaqətli,
Namuslu və ismətli.
Zəhmətli, ləyaqətli,
Əlli yaşın mübarək!

A yurdumun mərd qızı,
Şeir, sənət ulduzu!
Mənən qəlblər ruzusu,
Əlli yaşın mübarək!

Səmayə
1990

MÜNDƏRİCAT

...Namizədlik dissertasiyasına rəy (S.Q.Əlizadə).....	3
Azərbaycan poeziyasının Firuzəsi (Vaqif Yusifli).....	14
Aldanmış uşaqlar kimi (Dayandur Sevgin).....	24
Heca hakimiyyəti başçısı (Qulu Ağsəs).....	38
Söz haqqı (Buludxan Xəlilov).....	40
Kimsə içimdədir, içim ağlayır (Mina Rəşid).....	52
Elmimizin və şeirimizin Firuzəsi (Vaqif İsrafilov).....	60
“Axıb tükənməyən” misralar (Hicran Hüseynova).....	64
“Ayağına düşüm sevgi...” (Fəriz Çobanoğlu).....	67
Qadın ürəyi qədər kövrək poeziya (Təranə Turan Rəhimli).....	70
Zəngin yaradıcılığın yeni səhifələri (Bəhram Cəfəroğlu).....	78
İki kitab – bir neçə söz (Sərvaz Hüseynoğlu).....	84
Erməninin xisləti, türkün yenilməzli, yaxud qısa qiymətə qalmaqanda... (Təyyar Salamoğlu).....	87
Mələklər ötdüyü yerdə (Sərvaz Hüseynoğlu).....	99
Poetik düşüncənin kəşf olunmamış zirvəsi (Balayar Sadıq).....	102
Ümidlə inamın işığında (Təyyar Salamoğlu).....	110
Düşüncələrdən yoğrulan və düşündürən poeziya (Zahid Xəlil).....	126
O gözlər yaddaşdan baxır (Sərvaz Hüseynoğlu).....	134
“Dərddən sonra şair gəlir dünyaya” (Vaqif Yusifli)....	138
Narahat ruhun poeziyası (Qəşəm Nəcəfzadə).....	144
Vətənpərvərliyin poetik dərki... (Mərziyyə Nəcəfova)	153
Ana dilimizin yorulmaz və fədakar tədqiqatçısı (Bəhram Cəfəroğlu).....	160

Firuzə Məmmədliyə həsr olunmuş şeirlər

Firuzə xanım (Bəydadaş Cəfərli).....	172
Sənət aləminin iftixarısın (Bəydadaş Cəfərli).....	175
Gəlmədin (Elxan Ağayev).....	177
Ad günün (Səmayə).....	178